

DEO III

Forsiranje Drave kod Osijeka i
Bijelog Brda u decembru 1944. godine

NOVA OFANZIVA U SREMU

U prvoj polovini decembra 1944. Narodnoslobodilačka vojska Jugoslavije nastavila je snažna ofanzivna dejstva na celom jugoslovenskom ratištu sa ciljem konačnog oslobođenja ostalih delova naše zemlje od mrskog fašističkog okupatora i njegovih domaćih pomagača. Nakon uspešnog završetka beogradske i batinske operacije i oslobođenja Srbije, Makedonije i Vojvodine, u Sremu je formiran novi front, koji se na severu, na levoj obali Dunava i Drave, čvrsto oslanjao na levo krilo 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u južnoj Madarskoj, a na jugu — dolinom Drine i Neretve pružao se sve do Jadran-skog mora i oslanjao se na savezničke snage u Sredozemlju. Time je NOVJ preuzeila na sebe deo strategijskog fronta oko fašističke Nemačke i čvrsto povezala krilo anglo-američkih saveznika na Zapadnom i sovjetskih snaga na Istočnom frontu.

Izvršavajući svoju savezničku obavezu i ulogu, 3. decembra, po naređenju Vrhovnog štaba NOVJ, divizije 1. proleterskog korpusa NOVJ, 68. streljačkog korpusa Crvene armije uz sadejstvo 36. vojvodanske divizije i sovjetske rečne ratne flotile sa leve obale Dunava, otpočele su u Sremu novu ofanzivnu operaciju sa ciljem probroja poslednjih neprijateljskih odbrambenih linija (od ukupno 7 branjenih linija preostale su još 3), oslobođenja ovog dela Srema i gradova Vinkovci, Vukovar i Osijek. Odbacivanjem Nemaca sa okuke Dunava kod Vukovara, oslobođila bi se ova najveća srednjoevropska vodena saobraćajnica, što bi omogućilo sovjetskoj ratnoj rečnoj flotili na Dunavu kod Novog Sada da se približi trupama svojih frontova na srednjem toku Dunava i uzme učešća u borbama za Budimpeštu. To bi omogućilo i direktno snabdevanje frontova

u Mađarskoj iz sovjetskih crnomorskih luka umesto teško prohodnih, ispresecanih i porušenih putnih komunikacija preko Karpata i Transilvanskih Alpa u Rumuniji.

Nemačko komandovanje je vrlo dobro znalo da bi gubljenjem svojih poslednjih odbrambenih linija u Sremu izgubilo ne samo kontrolu nad okukom Dunava kod Vukovara, nego bi dovelo u pitanje svoje operacijske pravce u dolinama Drine i Bosne, kojim su se u tom trenutku izvlačile jedinice Grupe armija »E« pod komandom generala Lera na svom povlačenju iz Grčke i Albanije. To istovremeno objašnjava zašto je neprijatelj tako grčevito branio svoje poslednje odbrambene linije u Sremu, primenjujući i ovde načelo odsudne borbe, »Draufgänger« (»borba do poslednjeg čoveka«), koje je primenjivao samo u izuzetno teškim situacijama...

Radi olakšanja probaja utvrđenih neprijateljskih položaja u Sremu, Vrhovni štab NOV i POJ naređuje glavnim štabovima NOV i PO Vojvodine i Hrvatske da usmere svoje jedinice sa leve obale Drave i sa slobodne partizanske teritorije u Slavoniji u levi bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje su se branile u Sremu i na desnoj obali Dunava i Drave. Posebnu ulogu dobile su jedinice 6. slavonskog korpusa, koje su razvile snažna ofanzivna dejstva iz istočne Slavonije u pravcu Osijeka, Đakova i Vukovara i time neposredno ugrozile pozadinu 34. nemačkog korpusa u Sremu.

Usklađujući svoja dejstva sa ofanzivom 1. proleterskog korpusa NOVJ i 68. sovjetskog korpusa u Sremu, jedinice 6. slavonskog korpusa vode tih dana ogorčene višednevne borbe na prilazima Osijeka, Đakova i Vukovara, vrše snažni pritisak na komunikacije koje povezuju ove gradove i služe kao rokadni pravci za snabdevanje jedinica 34. nemačkog armijskog korpusa u Sremu. Sličan zadatak dobio je i 10. hrvatski korpus, koji je razvio snažnu ofanzivu u Podravini sadejstvujući time trupama 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj i dejstvujući u susret jedinicama 12. vojvodanskog korpusa, koje su 8. decembra otpočele forsiranje Drave u rejonu Podravske Moslavine, nakon čega dolazi do njihovog spajanja i obrazovanja tzv. virovitičkog mostobrana.

Udar 36. vojvodanske divizije u bok i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu

Posle uspešnog završetka operacije, u kojoj je odigrala neosporno značajnu ulogu dejstvujući u prvom ešelonu 57. sovjetske armije, u zauzimanju mostobrana i proboru jake neprijateljske odbrane na desnoj obali srednjeg toka Dunava, kod Batine, najmlada divizija NOVJ — 51. vojvodanska udarna divizija, postavlja se za odbranu na levoj obali Drave, od njenog ušća u Dunav pa do mađarsko-jugoslovenske granice (zapadno s. Torjanci), sa ciljem obezbeđenja levog boka 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj. Sa istim ciljem, krajem novembra, u Baranju prelazi i 16. vojvodanska divizija, koja poseda odsek fronta udesno od 51. vojvodanske divizije, sve do Barča, dokle su u tom trenutku prodrle i trupe 3. ukrajinskog fronta. U međuvremenu je i 36. vojvodanska divizija prebačena iz Srema u Bačku i posela za odbranu levu obalu Dunava od ušća Drave do Bačke Palanke i Neština. Tako su se krajem novembra i početkom decembra na levoj obali Drave i Dunava našle sve tri vojvodanske divizije (16, 36. i 51), odnosno ceo 12. vojvodanski korpus NOVJ sa oko 26.000 boraca.¹

Postavljene bočno u odnosu na nemački front u Sremu i Podravini, koji se time izdužio za oko 200 km sve do Barča, naše jedinice dobile su time operativnu prednost u odnosu na neprijatelja, jer je stvorena realna mogućnost bočnog udara, a zajedno sa slavonskim jedinicama i udara u leđa i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu. Tu mogućnost je trebalo što pre iskoristiti i sa njom je očigledno računalo naše i sovjetsko komandovanje u trenutku preduzimanja zajedničke ofanzivne operacije 1. proleterskog i 68. sovjetskog korpusa u Sremu, početkom decembra 1944.

Najveće mogućnosti i najuspešnije sadejstvo (taktičko-operativno) našim jedinicama u Sremu mogla je ispoljiti 36. divizija, čije su brigade sa leve obale Dunava neposredno ugrožavale bok i pozadinu nemačkih snaga na Sremskom frontu. One su taj zadatak uspešno i obavile. Tako je Treća brigada

¹ Izveštaj GŠ NOV i PO Vojvodine — VŠ NOVJ od 15. XII 1944, 17. Villi, k. 213, red. br. 11/7.

ove divizije, dejstvujući zajedno sa jedinicama dunavske rečne ratne flotile i tesno sadejstvujući 52. sovjetskoj diviziji sa fronta, 3/4. decembra izvršila veoma uspešan desant kod Opatovca, obrazovala taktički mostobran i privlačeći na sebe neprijateljske rezerve omogućila jedinicama 68. sovjetskog korpusa da razbiju neprijateljsku Borbenu grupu »Cimerman«, zauzmu Ilok i Šarengrad i probiju tzv. Crvenu a zatim i Niobelunšku odbrambenu liniju u Sremu.

U međuvremenu su i jedinice 1. proleterskog korpusa NOVJ zauzele Šid i Tovarnik, osloboidle oko 30 naselja zapadnog Srema i kod Orolika izbila pred poslednju, tzv. Zele-nu neprijateljsku odbrambenu liniju.

U nastavku ofanzive sa istim ciljem, 9. decembra, u sa-dejstvu sa dunavskom rečnom flotilom, Peta brigada 36. voj-vodanske divizije preduzima i drugi desant sa leve na desnu obalu Dunava i obrazuje mostobran kod Vukovara, od reke Vuke do fabrike gumene obuće »Bata« u Borovu. Ovoga puta neprijatelj je daleko spremnije dočekao novi desant naših jedinica i uvodeći u borbu sveže snage i motomehanizovane jedinice, koje su u međuvremenu pristigle iz Bosne, uspeva da se održi na svojoj poslednjoj odbrambenoj liniji u Sremu, da zaustavi dalji prodor naših i sovjetskih divizija sa fronta i blokira naše desantne snage kod Vukovara.

Ogorčene borbe na poslednjoj neprijateljskoj odbrambenoj liniji nastavljene su i narednih dana i sve do kraja decembra. Pošto je privremeno uspeo da zadrži dalji prodor 68. sovjetskog i 1. proleterskog korpusa, koji su napadali sa fronta, neprijatelj je sve svoje raspoložive snage i rezerve usmerio na likvidaciju mostobrana Pete vojvodanske brigade kod Vukovara. Uz obostrane gubitke, to će mu konačno i poći za rukom 10. decembra. Peta brigada je u ovim borbama imala 489, a sovjetske jedinice 527 vojnika izbačenih iz stroja.

U nastojanju da olakša proboj poslednje neprijateljske linije u Sremu i posebno tešku situaciju na vukovarskom mostobranu, Vrhovni štab naređuje Glavnom štabu Vojvodine da u skladu sa zajedničkim planom operacija naše i sovjetske armije ispolji očekivani pritisak svojih snaga sa leve obale Drave u bok i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu. Drugim rečima, trebalo je forsirati Dravu snagama 51. i 16. vojvodanske divizije, povezati se sa jedinicama 6. slavonskog i

hrvatskog korpusa, proširiti virovitički mostobran i usmeriti svoja dejstva na istok u susret našoj ofanzivi u Sremu.²

Pripreme 16. i 51. vojvodanske divizije za forsiranje Drave

Postupajući po prednjem naredenju, komandant Glavnog štaba Vojvodine general-lajtnant Košta Nad u svojoj depeši od 3. decembra 1944. avizira štabovima 16. i 51. vojvodanske divizije da se pripreme za forsiranje Drave na sektoru Valpovo—Moslavina sa ciljem »... bočnog dejstva na neprijatelja koji uporno brani Vinkovce i Vukovar, kao i u cilju presecaњa komunikacije Osijek—Podravska Slatina i Osijek—Našice».

Obaveštavajući Štab 51. divizije da je 1. proleterski korpus zauzeo Šid i da nadire prema Vinkovcima, te da je 36. divizija forsirala Dunav i nastupa prema Tovarniku, komandant Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine ponovo urgira 6. decembra da se ubrzaju pripreme za forsiranje Drave i da 51. vojvodanska divizija »razvije punu inicijativu prema Osijeku i da ga, ukoliko postoje uslovi, likvidira...«' Trebalo je, dakle, ispraviti ono što je propušteno nekoliko dana ranije prilikom likvidacije nemačkog mostobrana na levoj obali Drave kod Osijeka...

Iz pomenutih depeša vidljivo je da je Glavni štab Vojvodine prepustio »punu inicijativu« štabovima potčinjenih divizija u pogledu izvršenja postavljenog zadatka. Drugačije nije mogao postupiti. Sa tri divizije u prvoj borbenoj liniji, postavljene u odbrani »na širokom frontu«, čija je dužina iznosila oko 200 kilometara, bez jačih operativnih rezervi, bez ojačanja u brzopokretnim, artiljerijskim i inženjerijskim jedinicama i sredstvima za prelazak velikih reka, sve ove akcije na desnoj obali Drave mogle su se izvoditi sa manjim taktičkim i ograničenim ciljevima, ili kao akcija jačeg demonstrativnog karaktera uz nužnu opreznost od mogućih neprijateljskih iznenadenja na ostalim sektorima njegovih široko rastegnutih odbrambenih frontova. Štabovi divizija 12. vojvodanskog korpusa, a posebno štab 51. vojvodanske divizije, mogli su se osloniti samo na sopstvene snage, i to isključivo pešadijske, na ratnu sreću i na eventualne greške i slabosti neprijatelja. Tako su i postupili.

² Arhiv VII, k. 213, reg. br. 11/7.

³ Arhiv VII, reg. br. 3—2/1, depeša br. 87, 45 i 47,

Odmah posle izbijanja na Dravu i posedanja njene leve obale, brigade 51. divizije pristupile su utvrđenju svojih položaja i intenzivnoj izvidačkoj i obaveštajnoj aktivnosti. Na Dravi su uspostavljene danonoćne osmatračnice, izvidnice i objavnice koje su budno motrile užurbano nastojanje neprijatelja da utvrdi za odbranu suprotnu obalu.

Obaveštajni oficiri Osme, Sedme i Dvanaeste vojvođanske brigade, svaki na svom sektoru, otpočeli su sa ubacivanjem izviđačkih grupa preko Drave, na neprijateljsku teritoriju, sa ciljem da utvrde brojno stanje i raspored njegovih jedinica i da uspostave obaveštajne punktove u njegovojo pozadini. U tom pogledu veliku pomoć našoj obaveštajnoj službi pružili su bivši domobranci vojnici, koji su službovali ili rođeni u Osijeku i njegovojo bližoj okolini. Oni su uspostavljali veze sa svojim rodacima i bivšim drugovima koji su ostali u domobranskim jedinicama ili su službovali u neprijateljskim pozadinskim organima i ustanovama.

Jedan od takvih je bio i obaveštajac »Gavran«, domobranci oficir iz Osijeka koji je obaveštajnom oficiru Osme vojvođanske brigade uputio više izveštaja sa detaljnim rasporedom neprijateljskih i artiljerijskih položaja u Osijeku, priprema neprijateljskih ustanova za evakuaciju itd. Veliku pomoć našoj obaveštajnoj službi pružili su i pripadnici ilegalnih antifašističkih organizacija, seljaci i građani iz Osijeka i njegove bliže okoline koji su, izlažući se životnim opasnostima, probijali se kroz neprijateljske položaje, prelazili Dravu i prenosili dragocene podatke i izveštaje.

Svi ti izveštaji prikupljeni u prvim danima decembra govorili su o panici u neprijateljskim redovima nastaloj neposredno posle pretrpljenog poraza i povlačenja iz Baranje; o pripremama za evakuaciju nemačko-ustaških organa i ustanova iz Osijeka i o relativno malim neprijateljskim a posebno nemackim snagama u Osijeku. U tom trenutku i neposredno posle batinske operacije, posle rušenja mostova kod Osijeka i likvidacije zaostalog neprijateljskog mostobrana na Dravi, svi ti izveštaji o panici koju su u Osijek preneli prebegli delovi 13. SS divizije i ostalih kvislinških formacija razbijenih kod Batine bili su tačni i verodostojni.

Ovakvi izveštaji i prethodne pobedonosne borbe za oslobođenje Baranje unosili su u naše jedinice i štabove veliki optimizam i želju da se što pre pode dalje, preko Drave, u konačan obračun sa mrskim fašističkim okupatorom i u susret jedinicama 1. proletarskog korpusa, koje su tih dana beležile nove uspehe i lomile uporno, jednu za drugom, neprijateljske odbrambene linije u Sremu...

Vreme je, međutim, brzo odmicalo i ovoga puta radilo za neprijatelja. Sređujući na brzinu svoje redove i preko Drave nabačene i u batinskoj bici razbijene delove, neprijatelj se na levoj obali Drave i Dunava i na svojim poslednjim odbrambenim linijama u Sremu borio snagom očajnika. Bile su to i njegove odsudne bitke za vreme tj. za prihvatanje oko 350.000 njegovih vojnika (iz Grupe armija »E«) koji su se, pod komandom generala Lera, povlačili iz Grčke. Njihove prethodnice već su pristizale usiljenim marešvima iz Bosne na levu obalu Save, preuzimale položaje svojih jedinica (iz Grupe armije »F«) na Drini, koje su na brzinu skidane sa ovih položaja i upućivane u Srem i južnu Madarsku da bi zaustavile dalje nastupanje naših i sovjetskih jedinica.

Posle teških borbi u beogradskoj i batinskoj operaciji, našim jedinicama je takođe bilo potrebno više vremena za odmor i popunu; za pregrupisanje; za pripremu tako složenih operacija; za organizaciju sadejstva na tako širokom frontu; za forsiranje tako velikih reka kao što je Drava itd. U posebnoj situaciji našla se mlada 51. vojvodanska divizija, koja se samo nekoliko dana posle izlaska iz krvavog okršaja na batinskom mostobranu, gde je izgubila 1/3 svoga sastava, ponovo našla pred velikom vodenom preprekom — nabujalom i ledenoj rekom Dravom, bez ijednog formacijskog sredstva za forsiranje, bez podrške svoje i sovjetske artiljerije, avijacije i motomehanizovanih delova.

Nekoliko dana bilo je potrebno ovoj diviziji za popunu i sredivanje svojih brigada, za posedanje i uređenje položaja na levoj obali Drave a isto toliko za pripremu forsiranja reke i prikupljanje najnužnijeg broja mesnih i priručnih sredstava za njen prelazak, za obuku veslača i sl. To je zahtevalo i oduzelo našim jedinicama dosta vremena, koje je sada više pogodovalo neprijatelju, jer je uspeo da stabilizuje svo-

ju odbranu i privuče nove rezerve. Tu se situacija u korist neprijatelja menjala i merila ne više danima, nego satima. Otud nije ni čudo što su obaveštajni podaci, koji su sve do 8. decembra govorili »o demoralizaciji neprijatelja«, »o njegovim pripremama za evakuaciju Osijeka« neposredno uoči forsiranja Drave davali sasvim drugu sliku od one koju su dali prethodni obaveštajni izveštaji. Umesto »od Nemaca napuštenog Osijeka...«, u operativnom dnevniku Osme vojvodanske brigade, 10. decembra, ili samo dva dana kasnije, biće zabeleženo da se «... u Osijeku branilo oko 3.000 Nemaca i oko 1.000 ustaša i domobrana, koji su dolaskom svežih nemackih snaga pružili neočekivano žilav otpor našem forsiranju...« Upravo u toj »vremenskoj komponenti« i brzoj promeni vojne situacije treba, između ostalog, tražiti uzroke naših decembarskih neuspeha, ne samo ovde, na sektoru 51. vojvodanske divizije, nego i na tzv. Zelenoj neprijateljskoj obrambenoj liniji u Sremu i pri forsiranju Dunava kod Vukovara.

Neuspeli napad na Osijek

Da je vreme već učinilo svoje, da je neprijatelj uspeo da sredi svoje redove i da je izgubljen najpovoljniji momenat za forsiranje Drave i zauzimanje Osijeka, osetili su na svojoj koži i borci Sedme i Osme vojvodanske brigade 51. divizije, pa i ostalih jedinica 12. vojvodanskog korpusa. O tom očiglednom raskoraku između novonastale situacije kod neprijatelja i procene našeg rukovodstva nalazimo potvrdu u postojećoj ratnoj dokumentaciji.

Tako se u zapovesti Štaba 51. divizije br. 49 od 9. decembra 1944. posle jedne optimističke procene situacije na Sremskom frontu, gde »jedinice 1. proleterskog korpusa imaju potpunu inicijativu u svojim rukama i ugrožavaju neprijateljsko uporište Vinkovce, a 6. slavonski korpus ugrožava Osijek sa južne strane...«, daje pogrešna ocena o neprijatelju koji na sektoru Osijek—Valpovo »raspolaze sa manjim snagama u vidu zaštitnih delova koji su orientisani prema Dravi...« i postavljaju nerealni zadaci svojim brigadama koje po padu sumraka (znači još istog dana 9. decembra 1944.) treba da for-

siraju Dravu na sektoru Valpovo—Osijek—Sarvaš i proširujući mostobran prodiru istim pravcima ka Valpovu—Čepin—Vinkovci (?!)...»

Po ovoj zapovesti, Osma vojvođanska brigada dobila je najteži zadatak. Nalazeći se na pravcu glavnog napada 51. divizije, ona je imala zadatak da sa svih pet bataljona (dva sa istočne strane porušenog mosta i tri sa zapadne strane) forsira Dravu i zauzima Osijek i »po likvidaciji grada postavi se na liniji: G. Grad—Tenski Antunovac—D. Grad—Tenje i zatvori pravce od Vinkovaca«. Pri zauzimanju Osijeka, Osmoj brigadi sa zapada sadejstvovaće Dvanaesta vojvodanska brigada, koja zatim orijentise svoje snage preko Čepina i zatvore sve pravce od Našica i Đakova...

Dejstvujući na posebnom pravcu, Sedma vojvođanska brigada dobila je zadatak da forsira Dravu »na najpogodnijem sektoru« i da po uspostavljanju mostobrana jedan deo svojih snaga orijentise u pravcu Valpova, a drugi deo u pravcu Petrijavaca i po likvidaciji istih uporišta zatvori sve pravce »koji izvode od D. Miholjca i Vučkovca...«. U divizijskoj rezervi ostala je Četrnaesta vojvodanska brigada spremna za uvodenje u borbu na glavnom pravcu udara Divizije."

Za izvršenje tako ozbiljnog i složenog ofanzivnog zadatka, Stab Divizije ne daje svojim brigadama nikakva sredstva ojačanja i podrške, a posebno u sredstvima potrebnim za forsiranje tako velikih reka (inženjerijska, artiljerijska) iz prostog razloga što sa takvim sredstvima u tom trenutku još nije ni raspolagao.

Da i ne govorim o motomehanizovanim snagama i podršci avijacije koje su bile angažovane za podršku jedinica 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj i 1. proleterskog korpusa na Sremskom frontu. Artiljerijska brigada 51. divizije još se nalazila u Subotici na obuci i formiranju, a sovjetska artiljerija i motorizacija koje su nas podržavale u batinskoj operaciji produžile su za svojim jedinicama u Mađarskoj. Štabovi brigada mogli su, dakle, da računaju samo na svoja formacijska sredstva i naoružanje, na mesna inženjerijska sredstva prikupljena na terenu i na snalažljivost svojih potčinjenih štabova i jedinica...

⁴ Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 8—1/1.

Dan ranije, 8. decembra 1944, postupajući, verovatno, po usmenoj zapovesti komandanta 51. divizije. Štab Osme brigade doneo je svoju zapovest za forsiranje Drave i napad na Osijek. Iako samo prenosi i nešto konkretizuje napred citiranu zapovest svoje pretpostavljene komande — Štaba 51. divizije, Štab Osme brigade ponavlja iste greške u proceni situacije u Osijeku i na susednim frontovima i tvrdi da se u Osijeku nalazi »oko 500 vojnika, što ustaša, a što Nemaca, sa jednom baterijom haubica 105 mm i dve baterije lakih topova od 37 mm. Neprijatelj je utvrdio samo obalu Drave rovovima za klečeći stav za 1—2 vojnika na razmaku od oko 30 metara a na svakih 150 metara poseo je obalu mitraljezima. Za borbu u samom Osijeku neprijatelj se nije jače utvrdio...«⁵

U razradi plana napada i forsiranja Drave, Štab Osme brigade nešto odstupa od zapovesti Štaba 51. divizije. Tako, umešto forsiranja Drave na širokom frontu od mesta »Pod šumom« i Netviševe pustare (4 km istočno od Osijeka) od Gornjeg Grada (»sa tri bataljona zapadno od mosta«), Štab Brigade se odlučuje samo za dva gotovo spojena mesta prelaza i to: jedno između dva porušena mosta i jedno nešto istočnije u rejonu s. Podravlje. Umesto jednovremenog prelaska svih pet bataljona i dvostranog obuhvatnog manevra pri napadu na Donji i Gornji Grad, Štab Brigade svoj pravac glavnog udara i svoje glavne snage usmerava pravo u strogi centar Osijeka sa očiglednom namerom da ga preseće na dva dela i što pre izbije na njegovu južnu ivicu. Sa tim ciljem on formira svoj poredak u dva borbena ešelona. U prvi ešelon određeni su 2. i 4. bataljon, koji imaju zadatak da prvo uspostave mostobran na desnoj obali Drave i time omoguće prelazak 3. i 5. bataljona. Za podršku prelaska i kao »prihvativa rezerva«

⁵ Pošto se u zapovesti Štaba Divizije ne pominje raspored neprijateljskih snaga u Osijeku i na desnoj obali Drave, to je sasvim izvesno da su ovi podaci preuzeti iz izveštaja Obaveštajnog centra 8. NOUB od 7. XII 1944. (Vidi Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 2—4). U ovom izveštaju se kaže da se neprijatelj povlači iz Osijeka za Vinkovce preko Antunovca, pa postoji mogućnost da je ovaj izveštaj, kao i neki drugi »o evakuaciji Osijeka« čiji su izvor neki domobranički oficiri iz Osijeka, možda i smisljena dezinformacija neprijatelja, jer očigledno je da 7. XI 1944. Nemci već nisu pomicali na evakuaciju i to prema Vinkovcima, koji su takođe u tom trenutku bili ugroženi našom ofanzivom u Sremu.

na levoj obali Drave, naspram Osijeka, predviđeni su 1. bataljon, sve prateće čete bataljona i Artiljerijski divizion Brigade. Svi bataljonski minobacači i topovi artiljerijskog diviziona dobili su zadatak da se u toku noći 8/9. XII postave na levoj obali Drave i pripreme elemente za gađanje i za dejstvo po suprotnoj obali u toku narednog dana. Istom zapovešću naređeno je da se u toku 8/9. XII i 9/10. XII do 21 čas prikupe svi čamci i maskiraju na mestima prelaska i na levoj obali Drave. Ocenjujući da će ta sredstva biti nedovoljna, Štab Osme brigade nareduje štabovima 2. i 5. bataljona da njihova prikupljanja izvedu i na desnoj obali Drave. (Nemci su pri povlačenju najveći deo tih sredstava povukli na desnu obalu).

I to je bilo sve što je izrečeno u ovoj kratkoj »avizo« zapovesti Štaba Osme brigade za napad na Osijek i forsiranje Drave. Ostale elemente borbene zapovesti za ovako složenu operaciju Štab Brigade je odlučio da utanači na komandantskom i komandirskom izviđanju koje je naređeno za 9/10. XII na raskrsnici puta i železničke pruge (severno od Osijeka). Mora se priznati da je i ovako nepotpuna borbena zapovest i zamisao komandanta 51. divizije i Osme brigade pružala dosta elemenata za uspešno izvođenje date operacije, da one nisu izvodene u već promjenjenim uslovima, u novom odnosu snaga, nedostatku sredstava za savladavanje velikih reka i bez efikasne artiljerijske, avio i druge podrške. Ovako ona nije ni mogla dobiti uspešnije ishodište od jedne jače demonstrativne akcije...

Nerealni obaveštajni podaci

Pogledajmo kako je ona zabeležena u dokumentaciji i doživljena u sećanjima njenih učesnika.

»... Predveče su rukovodstva četa bila pozvana kod komesara i komandanta bataljona koji su nas upoznali sa situacijom: Osijek je sa približavanjem Sremskog fronta gotovo ispražnjen. Nemci su pobegli a u njemu se nalazi još po koji domobran (podvukao N. B.). Koristeći takvu situaciju, mi ćemo još ove noći izvršiti desant preko Drave i oslobođiti Osijek. Početak napada je u 20 časova. Napad vrše 2. i 4. bataljon naše Brigade.

Oko 19 časova već smo bili okupljeni uz samu Dravu. Jedva čujno vrše se pripreme za napad. Tu su čamci, zatim neka vrlo dugačka i debela čelična užad. Iz četa pokupiše dobre veslače. Napadaćemo između dva mosta i prema onom delu Osijeka koji se naziva Tvrđava.

U prva dva čamca su smeštena i ova dva momka iz afera sa medom u Vardarcu: Marko Vidaković i Pero Rajčić. Drugovi iz Štaba bataljona nisu zaboravili na njihovu kaznu. Obojica su u čamcu bez pušaka i vuku za sobom onu čeličnu užad. Kad stignu na drugu obalu, zategnuće ih i pričvrstiti za neki utvrđeni predmet. Ostali čamci će saobraćati između dve obale držeći se za tu užad. Biće to neka vrsta skele.⁶

Ukrcani u nekih desetak čamaca, tiho veslajući, krenuše borci prvog talasa. Brojali smo sekunde, minute... Čamci su prevalili možda trećinu ili polovinu širine reke kad se sa druge strane obale zabelile prema nama, krak jedne, a odmah zatim i još nekoliko svetlećih raketa. Padale su svud iznad površine reke na kojoj se, kao na ravnom tanjiru, otkriše naši čamci. Oni u njima polegaše, a neki otvorile vatru iz šaraca i automata. S druge obale im odgovori besomučna mitraljeska vatra. Začuše se jauci, psovke i nadvikivanje. Neki čamci se prevrnuše i iz mraka dopre zapomaganje onih koji nisu znali da plivaju. Drugi, opet, zaveslaše nazad prema obali.

Mi sa naše strane otvorisemo vatru gadjajući prema blesku njihove vatre. Uključiše se i naši minobacači. U međuvremenu se vratiše i naši čamci, možda polovina njih. Prosto smo lovili ljude i izvlačili ih iz vode. Većina ih je ipak isplivala. Operacija se okončala tek negde oko dva časa posle pola noći. Drugi talas nije ni krenuo. Drugi i 4. bataljon imali su osam mrtvih, dvanest ranjenih i osamnaest nestalih. ..

⁶ Reč je o borcima 2. čete 4. bataljona koje je jedan seljak iz Vardarca prijavio da su mu dizali med iz košnica u pčelinjaku. Štab bataljona ih je stavio u »kare« i tražio najstrožu kaznu. Komandir čete Radoslav Slepčević Letrika ih je odbranio i predložio da im se za kaznu oduzme oružje do prve borbe. Bataljon je prihvatio ovaj predlog. (Stavljanje u »kare« je jedna od najstrožijih mera i javnog glasanja odnosno izricanja kazne koji je primenjivan u toku NOR-a u našim jedinicama — primedba N. Božića).

Naš neuspeh i nije tako težak ako se uzme u obzir da je operacija planirana na osnovu nerealnih obaveštajnih podataka o neprijateljskim snagama. Nekoliko dana kasnije na našu stranu iz Osijeka prebegoao je jedan domobran. Od njega smo saznali da se u Osijeku nalazi 3.000 Nemaca, 500 ustaša i oko 300 domobrana. Više nego mnogo za naše snage...⁷

U 23 časa po naređenju Štaba Brigade iz svih artiljerijskih oruđa i minobacača, koji su u toku noći prevučeni na samu obalu, otvorena je snažna jednočasovna vatrica. Ceneći po broju oružja i oruđa kojima je Brigada tada raspolagala (4 laka i 15 teških minobacača, 6 protivtenkovskih topova 45 mm i 26 teških mitraljeza), ta vatrica je trebalo da bude efikasna. To se, međutim, nije desilo. Nepripremljeni za noćna dejstva, bez mogućnosti osmatranja njenih pogodaka, naši artiljeri otvorili su vatru po širokom prostoru, odnosno po desnoj obali Drave u dužinu od 3—4 km.

Takva vatrica nije mogla mnogo naškoditi dobro maskiranim i na samoj obali ukopanim neprijateljskim vojnicima i mitraljescima. Oni su se samo malo dublje zavukli u svoje rovove i mitraljeska gnezda i sačekali novi pokušaj boraca 2. i 4. bataljona da pređu Dravu. Na taj trenutak nisu dugo čekali. Već u 24 časa otpočeo je novi pokušaj desanta, na istim mestima prelaza i sa ništa manje poraznim rezultatima. Evo šta je o tome zabeleženo u izveštaju Štaba 4. bataljona.

»... Čamci su bili dočekani na pola Drave mitraljeskom vatrom i odmah probušeni. Drava je vrlo brza i odmah je prevrnula čamce, koji su se napunili vodom... Od 30 boraca iz jednog voda 3. čete vratio se samo jedan vodnik, koji je iako ranjen u lakan, uspeo da ispliva na neprijateljsku obalu i zavuče se na jedan potonuli šlep. Tamo je proveo celu noć i sutradan oko podne izašao napolje, te pošto nije bilo u blizini fašista, povikao je naše drugove, koji su ga prevezli na ovu stranu. On je primetio da fašisti preko dana ne ostaju u bunkerima, nego se zavlače u kuće, odakle kontrolišu naše položaje i reku Dravu, a preko noći dolaze u bunkere.

⁷ Dušan Jelić, *Ratni zapisi iz 8. vojvodanske brigade*, objavljeni u časopisu *Front* od 10. X 1975. Dušan Jelić je bio komesar čete u 4. bataljonu. Živi u Beogradu kao penzionisani major JNA.

Neprijatelj je vrlo podmukao i čeka kada naši čamci dođu do pola reke, te onda otvore mitraljesku vatru i probuše naše čamce... Naši gubitci 9 ranjenih i 30 poginulih.. „⁸

— Treba otvoreno reći da nas je neprijatelj neprijatno iznenadio kod Osijeka, da smo bili ubedeni kako je on još demoralisan posle batinske bitke, da su se Nemci već povukli iz Osijeka i da ćemo sa ono malo ustaša lako izaći na kraj. Osim toga, i naša artiljerija i minobacači podbacili su te noći jer nisu uspeli da neutrališu ni one neprijateljske mitraljeze koji su nas dočekali ubitačnom vatrom neposredno sa obale — tvrdi Milan Rapajić, borac 2. čete 2. bataljona, koji je te noći teškom mukom isplivao na našu obalu...

— Imao sam sreće što je čamac na kojem sam se ja našao pogoden i potonuo na samo 20—30 metara od naše obale. Od onih koji su izbušeni mitraljezom na polovini reke, retko se ko živ vratio. Mene su već otežalog od ledene vode izvukli na obalu moji drugovi. Gazili su me nogama da bi iz mene istisnuli veliku količinu proguštale vode... Sećam se jednog ruskog majora koji je sutradan kritikovao našeg komandanta što uoči forsiranja nije prethodno bar onesposobio neprijateljska mitraljeska gnezda na obali. Mislim da je imao pravo, jer kod porušenog kolskog mosta, gde je napadao naš 2. bataljon, dejstvovalo je samo nekoliko naših minobacača..

Za razliku od neposrednih učesnika i izveštaja štabova bataljona, koji uzroke naših neuspelih pokušaja forsiranja vide pre svega u vrlo efikasnoj neprijateljskoj mitraljeskoj vatri: u tome što je, umesto mi njega, neprijatelj nas iznenadio; što je očigledno naša obaveštajna služba podbacila o snazi i spremnosti neprijatelja da brani Osijek, Štab Brigade te uzroke nalazi u nekim objektivnim teškoćama, u nepodobnosti prevoznih sredstava i sl. Tako se u Operativnom izveštaju Štaba Osme brigade (Op. br. 42) od 10. XII 1944, upućenog Štabu 51. divizije, može pročitati:

⁸ Izveštaj Štaba 4. bat. br. 104 od 11. XII 1944, Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 22—2.

⁹ Sličnu ocenu dali su u svojim sećanjima i Aleksandar Čalić s Alojzom Ankicem Crnoborac Dankom i dr.

»... U 23 sati otvorena je sa naše strane jaka bacačka i artiljerijska vatrica na neprijateljske položaje. Vatra je trajala do 24 sata, a zatim je po drugi put otpočelo prebacivanje preko Drave, i to: 2. bataljon vršio je prebacivanje kod porušenog kolskog mosta, a 4. bataljon kod porušenog železničkog mosta. Neprijatelj se nije pokazao sve dok čamci nisu stigli do pred samu obalu. Tada je otvorio mitraljesku vatru koja nije bila tako jaka kao ona kod prvog prebacivanja (?!). *Glavna preprička i uzrok da forsiranje Drave nije uspelo, bila je brzina vode i virovi na Dravi, koja je sve manje čamce prevrnula još pre nego što je neprijatelj otvorio vatru.* Pošto se nijedan čamac nije više vratio na našu stranu, forsiranje Drave je moralo biti prekinuto u 3 sata.. «¹⁰ (Podvukao N. B.).

Iz citiranog izveštaja pada u oči još jedna nedoslednost i nelogičnost u oceni neuspelog pokušaja forsiranja Drave kod Osijeka. Tako se za prvi pokušaj kaže da nije uspeo jer je izvršen »bez bacačke i artiljerijske pripreme kako bi neprijatelja iznenadili, ali pošto je neprijatelj osetio naše čamce, pustivši ih blizu otvorio je brzu mitraljesku vatru i sprečio iskrcavanje«... Za drugi pokušaj se kaže da neprijateljska vatrica ovog puta »nije bila jaka kao ona kod prvog prebacivanja«, ali da i on nije uspeo ovog puta zbog »brzine nabujale reke i virova na Dravici koji su sve manje čamce prevrnuli još pre nego što je neprijatelj otvorio vatru (?!). Ako se ima u vidu da su oba pokušaja izvedena iste noći, u razmaku od samo nekoliko časova, pri gotovo istim objektivnim vremenskim uslovima, onda je ovakva ocena malo čudna i neubedljiva.

Da je Štab Brigade i posle drugog neuspelog i odbijenog pokušaju u napadu na Osijek ostao pri svojim ranijim ocenama i procenama ili bolje reći u zabludama o stvarnim neprijateljskim snagama i njihovoj spremnosti za borbu, potvrđuju njegovi naredni postupci, zapovesti i naredenja. Umesto da pregrupiše svoje snage i potraži neko novo mesto prelaska i manevr, on i narednog dana glavninu Brigade (tri bataljona i divizion artiljerije) zadržava na starim položajima, kod porušenih mostova. Jer, »... Izgleda da će neprijatelj u toku noći napustiti Osijek, pa je potrebno na to obratiti pažnju i u slučaju istog odmah prelaziti u Osijek... čim situacija bude

¹⁰ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 21—2.

dozvolila, izvršiti forsiranje Drave u vezi naše zapovesti op. br. 38 od danas...»¹¹ (Podvukao N. B.).

Pored pogrešnih obaveštajnih podataka o stvarnom odnosu snaga, na optimizam štaba Osme brigade po svoj prilici je uticala grmljavina topova koja je još dopirala od Vinkovaca i Vukovara kao i uspeh Sedme vojvodanske brigade, koja je u tom trenutku osvojila poveći mostobran na desnoj obali Drave sa selima Bistrinci i Belišće. O tome Štab Brigade obaveštava svoje potčinjene štabove i naređuje Štabu 2. bataljona da na zapadnu ivicu Osijeka prebac jednu desetinu radi uspostavljanja veze sa susednom Dvanaestom brigadom, »koja će izvršiti napad na Osijek sa pravca Retfalu—Čepin..«¹²

Naime, Štab Osme brigade je normalno prepostavljao da će i njemu susedna Dvanaesta brigada, koja se nalazila na spolu između Osme i Sedme vojvodanske brigade, izvršiti svoj deo zadatka po zapovesti Štaba 51. divizije, kako su to učinile i Sedma i Osma brigada. Kasnije će se, međutim, ispostaviti da Dvanaesta brigada iz do sada neutvrđenih i neobjašnjениh razloga nije ni pokušala forsiranje na svom sektoru. Sa ovom brigadom, kako Osma tako i Sedma vojvodanska brigada nisu u toku cele operacije uspostavile ni taktičku vezu i fizički dodir. To se, svakako, mora imati u vidu pri oceni neuspelih napada na Osijek od strane Osme brigade pa i oceni cele operacije 51. divizije u prvoj polovini decembra 1944.

¹¹ Zapovest Štaba 8. VUB, br. 38 i 39 od 10. XII 1944. Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 27 i 28—1.

¹² Da optimizmu Štaba 8. brigade nije bilo mesta i da je odnos snaga bio drugačiji nego što su prezentirali naši obaveštajni organi, utvrdili smo iz zaplenjene neprijateljske dokumentacije. Tako se u širem rejonu Osijeka branila Divizija »Štefan« (za specijalnu upotrebu), koja je 10 dana ranije branila ostavljeni mostobran severno od Osijeka. Na sektoru Osijek—Dalj nalaze se 808. zaherungsbataljon i 606. puk za obezbeđenje (Arhiv VII, k. 77-a, reg. br. 9/3-a; K-215, reg. br. 29—1). 8. XII 1944. u Srem je pristigla 117. lov. divizija, koja je posle likvidacije mostobrana 5. vojvodanske brigade kod Vukovara učestvovala i u likvidaciji mostobrana 7. vojvodanske brigade kod Belišća i Bistrinaca (NAV, NT 311, f. 191/472—5 i 480—3). Tu se nalazila i tzv. Ustaška bojna pukovnika Stira, ostaci 13. SS divizije »Handžar« itd.

Drugi bataljon u Nadbarački pred početak batinske operacije

Trupna komora Osme vojvodanske na maršu prema Bezdanu, početkom novembra 1944. g.

Poslednja pro vera zadatka pred prelazak Dunava kod Kazuka

Borci Osme vojvođanske brigade sa malim Ženjom u šumi kod Kupusine

Dura Miler Švaba zamenik komandanta
i Pera Janković komesar 2. bataljona
u Fruškoj gori (poginuli kod Bolmana)

Artiljerijski divizion Osme vojvodanske na maršu kroz Baranju, novembra 1944.

Prvi bataljon Osme vojvođanske na maršu za Banat, oktobra 1944.

Nikola Marinković (prvi s' leva) obav. oficir I. bataljona, Milan Georgijević Fric komesar i Zdravko Pantić Čira pom. komesara I. bataljona

Kratak predah u šumi kod s. Luga

Izviđači Osme vojvodanske brigade na Kopačkom ritu

Grga Rudinski, desetar poginuo kod s. Lug (prvi s' desna) i Geza Benčik pog. u Bjelom Brdu, 12. decembra 1944. g.

Kuriri Štaba Osmе brigade u Sigetvaru, januara 1945. g.

Peti bataljon 8. VUB na maršu kroz Mađarsku, februara 1945. g.

Jedna četa 5. bataljona u Mađarskoj (pred četom je komandir Ciga)

Deo štaba artiljerijskog diviziona, decembra 1944. u Dardi

Plan za zauzimanje Osijeka preko Bijelog Brda

Ujutro 10. decembra 1944. neprijatelj je iz Osijeka otvorio jaku artiljerijsku i minobacačku vatru po položajima naših bataljona na levoj obali Drave. Njima su povremeno odgovarali samo naši mitraljezi, jer su položaji naših mitraljeza i protivkolskih topova brzo otkriveni i morali su biti povućeni pozadi nasipa. Taj neravnopravni artiljerijsko-mitralješki dvoboј produžio se tokom celog dana. Povremeno, reka je prenosila zuku neprijateljske motorizacije, koja se kretala po gradu. U toku celog dana vraćale su se grupice boraca koje je brza matica reke posle prevrtanja i potapanja čamaca izbacivala na obalu. Većina ih je bila promrzla, izranjavljena i na granicama svojih fizičkih snaga. Jedna patrola 4. bataljona pokušala je da se približi neprijateljskoj obali i osmotri položaje. Na polovini reke sačekana je jakom mitraljeskom vatrom, koja je izrešetala čamac. Tom prilikom ranjeni su zamenik i komandant ovog bataljona.

Sa susednom, Dvanaestom brigadom još nije bila uspostavljena veza, a sa te strane se nije čula nikakva pučnjava. Sve je to govorilo Štabu Osme brigade da bi produženje direktnog i frontalnog napada na Osijek iziskivalo još veće gubitke i da neprijatelj neće tako lako napustiti Osijek. Osim toga, od prikupljenih sredstava za prelazak ostao je samo još poneki ribarski čamac. Prikupljanje novih sredstava i priprema novog forsiranja na ovom preglednom, dobro branjenom i otkrivenom sektoru zahtevali su više vremena, prevashodno noćnog jer je neprijateljska artiljerijska i minobacačka vatra i dalje besomučno tukla svaki uočeni pokret naših jedinica i boraca na ovostranoj obali...

Štab Divizije je, međutim, uporno insistirao da se pritisak na Osijek nastavi. Od njega je to isto zahtevao Glavni štab NOV PO Vojvodine, a od ovog je to zahtevao, opet, Vrhovni štab NOVJ, jer su situacija u Sremu i ogorčene borbe kod Vukovara i na tzv. Zelenoj liniji dostigli svoju kulminaciju. ..

U takvoj situaciji, razdirući se između izvršenja dobivenog zadatka i svojih realnih mogućnosti, Štab Osme brigade se odlučuje na jedno zaista originalno rešenje. Podelivši Brigadu na dve operativne grupe, Štab Brigade ostavlja glavninu svo-

jih snaga (tri bataljona i artiljerijski divizion, prva operativna grupa) da i dalje vrši direktan i neposredan pritisak na Osijek, pripremajući se istovremeno da ponovi forsiranje Drave sa istih položaja i u sadejstvu sa Dvanaestom brigadom ovlada gradom.

Drugu operativnu grupu, koju su po zapovesti Štaba Brigade (Op. br. 38 od 10. XII 1944) sačinjavali 1. i 3. bataljon, upućuje u dublji zaobilazak Osijeka sa istoka. Zadatak ove grupe i manevr koji je trebalo da izvrši bili su veoma korplikovani i rizični. U zapovesti on je nazvan »usiljenim maršem«, iako se ovde radilo o veoma složenoj borbenoj radnji u kojoj je pored usiljenog marša trebalo istovremeno savladati velike vodene površine u dužini od 14 km, forsirati Dravu, likvidirati neprijateljsku posadu u Bijelom Brdu, preseći kontrolisanu komunikaciju koja povezuje Osijek sa Vinkovcima i Vukovarom, likvidirati usputne neprijateljske otporne tačke i posade (u Sarvašu je bila posada sa oko 500 ustaša i naoružanim nemačkim stanovništвом), u nastupnom maršu upasti u Osijek sa njegove istočne strane i obezbeđujući se od intervencije iz susednih garnizona izvršiti juriš na železničku stanicu u Donjem Gradu u Osijeku... Sve to trebalo je izvršiti u kratkom vremenu, uključujući tu i pripreme, među kojima su najozbiljnije one u vezi sa prikupljanjem čamaca za prebacivanje oko 500 boraca sa kompletним naoružanjem u prvom talasu (1. bataljon), isto tako u drugom talasu (3. bataljon). Po zapovesti, maršruta ove operativne grupe određena je pravcem: Podravlje—Bilje—Kopačovo—Bara Velike Livade—šuma Mali Bajaz (istočno)—Poloj—r. Drava—s. Bijelo Brdo—putna i žel. komunikacija Osijek—Dalj—Donji Grad. Drugim rečima, trebalo je usiljenim maršom preći stazu oko 10 km do Kopačeva, zatim čamcima oko 14 km poplavljeno terenu, uključujući tu i forsiranje Drave (koje je trebalo završiti do 10. XII do 24 časa), savladati Bijelim Brdom i u nastupnom maršu kroz gusto naseljenu i posednutu neprijateljsku teritoriju savladati pod borbom oko 14 km i još istog dana, 11. XII 1944. napasti železničku stanicu u Osijeku. Trebalo je, dakle, u izu-

zetno teškim vremenskim i zemljишnim uslovima za nepuna 24 časa pod borbom preći više od 40 km.¹³

Izabravši ovako izuzetno tešku i zaobilaznu maršrutu, Štab Brigada je pored očigledno velikog poverenja u fizičke i borbe moćnosti svojih boraca i potčinjenih štabova imao u vidu i faktor iznenadenja neprijatelja, koji, svakako, nije mogao računati na ovako rizičan manevar i poduhvat. Pada u oči da ova maršruta izlazi iz okvira odseka napada koji je po zapovesti Štaba 51. divizije od 9. X 1944. (Op. br. 49) određen Osmoj brigadi, čija je leva granica bila određena zaključno sa močvarom »pod šumom« — pst. Netviševa. Interesantno je napomenuti da Štab Brigade ni u svojoj zapovesti ne daje mogućnost izbora nekog drugog, mnogo kraćeg pravca koji iz Kopačeva izvodi na Bravu pa čak ni šumu M. i K. Bajar, kojim se mogao izbeći i zaobići jaki neprijateljski garnizon u Sarvašu.

Ako ne prvi i drugi talas, ovim pravcima bilo je moguće uputiti bar neke manje jedinice jačine voda do čete boraca. Za to, verovatno, postoji neko objašnjenje koje nam nije poznato.

Predviđajući, ipak, da će se 1. bataljon, koji je određen u prvi talas, posle ovladavanja Bijelim Brdom i prodora ka Osijeku naći u delikatnoj situaciji iz okolnih neprijateljskih garnizona, Štab Brigade postavlja zadatak 3. bataljonu (koji se trebao kretati u drugom talasu, odmah iza 1. bataljona, njegovom maršrutom da posle prelaska Drave zauzme sledeći raspored: jednom četom i vodom prateće čete da posedne raskrsnicu puteva kod Netviševe pustare sa zadatkom obezbeđenja od pravca Sarvaša. Jednu četu trebalo je postaviti u rejonu Tenja sa zadatkom obezbeđenja od pravca Trpinja—Boba—Salaš, dok je treću četu trebalo ostaviti u rezervi na Rajbergovoju pustari.¹⁴ Time je 1. bataljon dobijao mogućnost da bezbedno izvrši juriš na železničku stanicu u D. Gradu i produži nastupanje u susret 1. operativnoj grupi, koja je te iste noći 10. decembra trebalo ponovo da napadne Osijek. Da bi

¹³ Uviđajući, verovatno, da je ovo zaista praktično neizvodljivo, Štab Brigade je pomerio tj. odgodio početak prebacivanja prvog talasa iz Kopačeva sa 10. XII na 11. XII 1944. u 16 časova.

¹⁴ Zapovest Štaba 8. brigade od 10. XII 1944. (A VII, k. 1401, reg. br. 27/1).

se izbegli mogući nesporazumi i međusobni sukob u noćnoj borbi u Osijeku, utvrđeni su i znaci raspoznavanja. Za 1. bataljon su bili: — OVDE DUNAV! a za sve ostale — OVDE DRAVA!

Za doček i povezivanje sa 1. bataljonom, po naređenju Štaba Brigade, na desnu obalu Drave u rejonu strelišta 5. bataljon je uputio jednu desetinu sa telefonskom vezom. Ona je ujedno imala zadatku da koriguje našu artiljerijsko-minobacačku vatru.

Nema sumnje — plan je bio dobro zamišljen i ambiciozan, a kakva je bila njegova realizacija saznaćemo u narednom tekstu.

Priprema za forsiranje Drave u Kopačkom ritu

Zapovest Štaba Brigade za forsiranje Drave kod Bijelog Brda primili smo u Bilju 10. decembra 1944. oko 10 časova — iznosi u svojim sećanjima komandant 1. bataljona Lazar Marković Čada. — Tog istog dana trebali smo prebaciti ceo bataljon u Kopačovo i do 14 časova otpočeti ukrcavanje u čamce koje je u međuvremenu trebalo tek pripremiti u selima Grabovac, Lug, Vardarac (udaljeni 15 km) i prebaciti u Kopačovo, kako bi, u toku noći, do 24 časova već bili u Bijelom Brdu. Za to vreme trebalo je prikupiti i prebaciti u Kopačovo prateću četu bataljona, koja se nalazila na levoj obali Drave kod Podravlja, gde je dотле obezbeđivala prelaz našeg 2. i 4. bataljona, pripremiti za nju skele, pronaći veslače, vodiće i obaviti sve ostale pripreme.

Na sastanku Štaba bataljona, koji sam odmah sazvao i kome je prisustvovao i zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga, izrazio sam svoju sumnju da ćemo u tako kratkom roku od svega 5—6 dnevnih časova uspeti da izvršimo sve te pripreme i premostimo tako veliku vodenu prostoriju. Od Gige smo zatražili da nam komandant Brigade prolongira ovaj rok do narednog dana, što je on i učinio, a mi smo se odmah dali na posao. Svoj zamenika Peru Božića Mitu uputio sam odmah sa jednim vodom u Lug i Vardarac, da prikupi sva sposobna inženjerijska sredstva (čamce, benzinsku burad za skele i ostali materijal) i da ih najhitnije

mobilisanim seoskim zapregama prebaci u Kopačeve. Zamenik komesara bataljona Dragoljub Tomić Mornar uputio se u Podravlje da hitno obezbedi prebacivanje prateće čete bataljona. Ja sam se sa komandirima čete i obaveštajnim oficirirrom Nikolom Marinkovićem odmah uputio u Kopačeve radi izviđanja i mobilizacije tamošnjih mesnih sredstava, veslača i vodiča. Komesar bataljona Laza Kolarević ostao je u Bilju da organizuje prebacivanje bataljona u Kopačeve i otpočne uobičajene moralno-političke pripreme boraca, skojevaca i članova Partije.

O samom zadatku, veoma složenoj maršruti i šta nas sve čeka na tom »usiljenom maršu« do Osijeka nismo ni razmišljali. Bili smo tada svi mlati, puni borbenog elana i zanosa i spremni »da jurišamo i na nebo« što bi rekli današnji pesnici, samo da konačno uništimo omrznute faštiste i oslobođimo našu zemlju od ropstva i mračnjaštva.

Ja sam tada imao samo 19 godina, takvi su bili i svi moji saradnici, da i ne govorimo o većini boraca našeg bataljona, mladim Bačvanima i Subotičanima koji u prošeku nisu imali više od 18 godina. Retko ko od nas je imao koju godinu više i služio bivšu jugoslovensku vojsku, ali su svi imali veliko i hrabro srce i bili spremni na najveća žrtvovanja. Teške frontalne borbe kod Kazuka, Luga i Bilja prekalile su i očeličile ove mlade ljude tako reći preko noći, sa prvim ispaljenim mećima, i nadahnu ih pobedonosnim zanosom. Komandiri i komesari četa, komandiri vodova, desetari, podosta mitraljezaca, nišandžija na pt puškama i bacačima bili su iskusni i prekaljeni borci iz Fruškogorskog i Subotičkog odreda i drugih vojvodanskih jedinica. Na njih se mogao osloniti Štab bataljona jer su bili spremni da izvrše svaki postavljeni zadatak. U bataljonu je bilo više od 40 komunista i oko 90 skojevaca, koji su činili okosnicu visokog moralno-političkog nivoa svesti i borbenosti naših boraca.

Uprkos osetnih gubitaka kod Kazuka, bataljon je nakon popune u Dardi imao oko 450 boraca i bio naoružan sa 27 puškomitraljeza (od čega jedan brzi nemački avionski šarac, zarođen sa oborenog nemačkog aviona na Fruškoj gori), 40 automata (uglavnom ruskih tipa »špagin«), 20 pištolja, 3 teška mitraljeza tipa »maksim«, 6 pt pušaka (5 od 12 mm i 1 od 20 mm), 3 minobacača 82 mm i oko 370 pušaka, pretežno ru-

skog porekla. Svaki borac je u prošeku imao po dve ručne bombe i po 100 metaka. U svakoj četi nalazilo se i po desetak protivtenkovskih bombi težine do 1 kg. Bila je to, dakle, jedna dobro naoružana i kompletirana pešadijska jedinica sposobna za izvršenje i složenijih taktičkih zadataka.

Odmor od desetak dana, koji smo posle batinske operacije maksimalno iskoristili za sređivanje i popunu, dobro nam je došao. Svi smo sa nestrpljenjem očekivali nove okršaje i novo dokazivanje svoje borbenosti, posebno mladi borci iz okoline Subotice, koji su činili većinu u našoj brigadi.¹⁵ Bijelo Brdo i odiseja koju smo posle njega doživeli pružila nam je tu priliku. I više od toga...

Izviđači polaze prvi...

Da Štab Brigade nije slučajno i nasumce odredio ovako složenu i zaobilaznu maršrutu i 1. bataljon uputio baš preko Bijelog Brda, lako se može utvrditi iz sačuvane dokumentacije i nekih posleratnih priloga i zapisa obaveštajaca i Obaveštajnog centra Osme brigade. Po naređenju obaveštajnih organa 51. divizije odmah posle posedanja leve obale Drave, Obaveštajni odsek Osme brigade uputio je više obaveštajaca i izviđačkih grupa na desnu obalu Drave sa ciljem da se povežu sa našim simpatizerima u poluoslobođenim selima oko Osijeka i na teritoriji koju su kontrolisale jedinice 6. slavonskog korpusa. Oni su to i učinili. Neke od tih podataka smo već napred iskoristili i pomenući. Ovde je reč o vezi i kanalima koje su još 6. decembra 1944. neposredno preko Bijelog Brda uspostavili obaveštajni organi Osme brigade i održavali je sve do forsiranja Drave. Preko te veze Štab Brigade je saznao da u velikom podravskom selu Bijelom Brdu sa oko 700 domaćinstava i 2.500 stanovnika postoje jake oslobođilačke organizacije (selo je dalo

¹⁵ Na to ukazuje i nacionalni sastav 1. bataljona koji je dao Lazar Marković Čada u svom posleratnom osvrtu na ovu borbu. U bataljonu je bilo 45% Hrvata (uglavnom Bunjevaca iz okoličine Subotice), 40% Srba, 8% Mađara, 3% Slovaka, 2% Rusina i 2% Muslimana (uglavnom biyših domobrana iz niže podoficirske škole u Petrovaradinu). Ovo bi se moglo smatrati i kao tadašnji nacionalni prošek u 8. brigadi.

oko 120 boraca NOR-a) i da je stanovništvo pretežno srpsko i listom antifašistički raspoloženo. Za razliku od susednog sela Sarvaša, naseljenog nemačkim stanovništvom i naoružanim folksdojčerima, gde je postojao jaki ustaški garnizon u Bijelom Brdu je prema ovim podacima postojala samo mala žandarmerijska postaja sa oko 20 žandarma; da obala Drave nije posednuta i da se kontroliše povremeno patrolama iz Dalja i Sarvaša. Ti podaci bili su dovoljni da se Štab Brigade posle neuspelih pokušaja kod Osijeka orijentiše na ovaj pravac.

Obaveštajni oficir 5. bataljona Dušan Karavidić, u izvodu iz svog ratnog dnevnika pod naslovom »U izvidnici preko Drave« (5. decembra 1944.) opisao je prelazak jedne naše patrole preko Drave:

»Tek što sam se vratio sa izvršenog zadatka u Štab bataljona (u međuvremenu sam postao obaveštajac 5. bataljona), dobio sam naređenje da sa vodom boraca pređem Dravu i ubacim se u neprijateljsku pozadinu. Trebalo je da se prebacimo kod Kopačeva i skrenemo na desnu obalu Drave kod sela Bijelo Brdo, desetak kilometara udaljenog od Osijeka i čekamo dalja naređenja koja će nam se dostaviti kurirskim putem.

Po pljusku i oluji 5. decembra odlazim iz Bilja u Kopačovo, gde me očekuje 20 boraca spremno za pokret, na čelu sa vodnikom Mikulićem. čekamo malo, ali olujno nevreme sa kišom ne prestaje, a preko močvare, do same Drave, treba čamcima preći 15 km! Ribari, koji treba da nas prevezu, odlučno tvrde da je prelaz po ovom nevremenu nemoguć. Šaljem čoveka u Štab bataljona i tražim instrukcije, ali su one i ovog puta kategorične: PREĆI SE MORA! Ribari odbijaju ukrcavanje i kažu: „STRELJAJTE, BOLJE JE I TO NEGOT UDAVITI SE“. Poštujući i ponovo šaljem čoveka u Štab. Ovog puta dolazi i sam komesar, kapetan Ciga¹⁶ i uverava se da je prelazak nemoguć. Prelazak se odlaže za kraće vreme.

Sutradan, oko 10 časova, po nešto manjem nevremenu nego što je bilo juče, konačno se ukrcavamo u čamce i pre-

¹⁷ Pera Perić Ciga iz Bešenovačkog Prnjavora, krznarski radnik, borac Prvog sremskog i Fruškogorskog NOP odreda od 1942. godine. Umro posle rata u Subotici.

lazimo. Vozimo se oko 6 časova, a da ne vidimo ništa drugo osim beskrajne vode, do pola potopljeno drveće, šiblje, koje samo vrhovima izviruje iz vode i po koje jato ptica močvarica, koje uznemireno, uplašeno izleću ispred nas. Oko 14 časova stižemo do „lovačke kućice“, gde treba sačekati mrak radi prelaska Drave. Nigde ni komadića suvog tla i mi, onako nepokretni u nestašnim čamcima, smrzavamo se pod ledenim kapima kiše koja nikako da prestane.

Jedva jednom pada mrak i posle tri sata smrzavanja polazimo. Još malo oprezne plovidbe, sada već koritom Drave, i mi dodirujemo obalu. Bešumno se iskrcavamo u Bijelom Brdu koje spava mrtvim snom, ipak srećni što posle osam sati na vodi koračamo po čvrstoj zemlji. Ne zaustavljamo se, još je neprijatelj možda i u ovom selu (a znamo sigurno da je u susednom 3 km udaljenom Sarvašu, nastanjenom nemačkim stanovništvom). Usiljenim maršom, kroz blato do članaka dolazimo u selo Vera, koje je slobodno. Smeštamo se po kućama, na brzinu večeramo (oko 4 sata ujutro) i brzo ležerno na tako željeni počinak.

Posle kratkog sna polazimo u susedno selo Bobota, gde uspostavljamo vezu sa slavonskim odredima. Do podne 8. decembra stiže kurir iz Štaba bataljona i donosi zapečaćenu kovertu koju nestrpljivo cepam i između ostalog čitam: „Sa tvojim vodom ubacićeš se u Osijek, gde ćeš čekati znak našeg napada koji će označiti tri zelene rakete. Odmah napasti na mitraljeska gnezda, topovske baterije, uništiti posadu, a oružje upotrebiti protiv neprijatelja... Pitam sebe da li je to moguće sa 20 ljudi. Poznajem Osijek, u njemu sam završio gimnaziju i to mi je sigurno velika prednost, tim pre što ja u gradu imam rođake i poznanike. Ali Osijek je jedno od najjačih uporišta u NDH, pun je Nemaca i kako onda uspešno izvršiti naređenje?“

Sledeća tri dana provodimo u selu Tenje, iza kojeg do Osijeka više nema naselja. Ovo selo nije oslobođeno, ali nema ni stalnu neprijateljsku posadu i mi uz pomoć tamogodišnjeg odreda uspostavljamo vezu sa jednim domobranskim oficijerom koji radi za naš pokret, a koji treba da nam omogući ubacivanje u grad. Savetuje nam da pričekamo, kako bi obezbedio povoljne uslove za akciju, između ostalog domobranske

uniforme u koje treba da se preobučemo, kao i kamion za prevoz...

Tek 11. decembra, preobučeni u civilna odela i bez oružja, vodnik Mikulić i ja polazimo na konačan dogovor sa domobranskim oficirom, u kuću jednog našeg simpatizera. Sedimo u sobi pored otvorenog prozora sa pogledom na ulicu i raspravljamo o pojedinostima plana... Odjednom, opazimo na ulicama destak konjanika u uniformama. Nemci! Jedan od njih prolazi pored samog prozora, za trenutak se zaustavlja, čak nam se i smeška! Nespremni za ovakvo iznenadenje i bez oružja, čekamo ukočeni da prođe tih desetak beskonačnih sekundi. No, već za koji tren, Nemac odlazi, a topot konja veće patrole gubi se u daljinu... Konačno, sve je dogovoreno i mi sutra treba da krenemo na izvršenje zadatka... Ali, naš vod nije se ubacio u Osijek jer su se u međuvremenu dogodili nepredviđeni događaji... i naš vod se priključio kasnije u selu Ludvinci našem 1. bataljonu, gde se probio posle Bijelog Brda...»¹⁷

Ubacivanjem jednog dobro naoružanog pešadijskog voda u neposrednu neprijateljsku pozadinu, njegovo višednevno osmatranje kretanja neprijatelja i plan da se preobučen u neprijateljske uniforme i u odsudnom trenutku infiltrira u Osijek bio je dobro zamišljen i ukazuje na inventivnost i nastojanje komandanta Brigade da svoje bogato partizansko iskuštvo korisno primeni u novim uslovima ratovanja. Šteta je velika što cela ta zamisao, kao i manevar 1. bataljona, nije izvedena nekoliko dana ranije, kada su se neprijateljske jedinice zaista pripremale da napuste Osijek i kada su se jedinice 6. slavonskog korpusa bukvalno nalazile na južnim pričeljima Osijeka. Nemačka patrola koja se, kako navodi Karavidić, 11. decembra iznenada pojavila u Tenju, po svoj prilici predstavljala je prethodnicu delova 117. nemačke lovačke divizije, koja se u međuvremenu prebacila iz Bosne u Srem i posle likvidacije mostobrana 36. vojvodanske divizije kod Vukovara uputila da to isto učini i sa mostobranom Sedme vojvodanske brigade kod Belišća i Bistrinaca.

Sa opširnim izveštajem koji je posle povezivanja sa slavonskim partizanima Štabu Brigade uputio 10. decembra 1944.

¹⁷ *Bilten* 8. vojvodanske udarne brigade, br. 6/1974, str. 39—41.

obaveštajni oficir 5. bataljona Dušan Karavidić prešla su i tri aktivista NOP-a iz Bijelog Brda. Bili su to lugar Lazar Miroslavljević, Andrija Mangovski i Sreta Ilić. Oni su Štabu Brigade izneli detaljne podatke o žandarmerijskoj postaji u svom selu i kretanju neprijateljskih patrola kroz Bijelo Brdo i čvrsto obećali da će bezbedno i prikriveno prevesti naše jedinice preko Drave. Svoje obećanje su zaista časno i uspešno izvršili, dok je lugar Lazar Milosavljević u tim borbama i teško ranjen.

Voden put dug trinaest časova

U Kopačevu smo uspešno završili sve potrebne pripreme za savlađivanje velike vodene prepreke — Kopačkog rita, koji je u to doba godine bio potpuno pod vodom i sastavljen sa nabujalom Dravom — nastavlja dalje svoje pričanje komandant 1. bataljona Lazar Marković Čada. — Njegova prosečna dubina iznosila je oko 1,5 metar, a širina te velike vodene površine zajedno sa Dravom i njenom desnom obalom kod Bijelog Brda iznosila je 14 km.

Najveći problem predstavljalo je prikupljanje plovnih prevoznih sredstava za ljudstvo, municiju i naoružanje. Trebalo je za vrlo kratko vreme prikupiti oko 50 čamaca i izgraditi 5—6 splavova za oruđa prateće čete. Nevolja je bila u tome što su se tada sve naše jedinice dale u poteru za ovim sredstvima. Nešto su pokupile ruske jedinice a dobar deo uništili su ili pokupili Nemci pri svom povlačenju iz Baranje. Ipak do podne 11. decembra 1944. godine prikupili smo 45 ribarskih čamaca i napravili 6 splavova na koje smo natovarili jedno minobacačko odeljenje, vod teških mitraljeza i odeljenje protivtenkovskih pušaka. Ostatak prateće čete, bojnu komoru i pozadinske delove ostavili smo u Kopačevu za narednu turu tj. sa 3. bataljonom. Sa njima je ostao i moj zamenik Petar Božić Mita. Najviše su nam u tom pogledu pomogli ribari i omladina sela Kopačeva. Svoje potopljene i od Nemaca sakrivene čamce povadili su i brzo ih osposobili za plovidbu. Dobrovoljno su se javljali za veslače. Među njima je bilo najviše omladinaca, ali i staraca od 60—70 godina.

Oko 16 časova otpočelo je ukrcavanje bataljona. Pre toga smo uputili izvidnicu na čelu sa obaveštajnim oficijerom ba-

taljona Nikolom Marinkovićem. Bio je to veoma hrabar i energičan mladi čovek, pravnik iz Beograda. Pred naš polazak obišli su nas i zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić i načelnik Štaba Steva Marinković. Izvršili su kraću smotru spremnosti bataljona. Bili su zadovoljni pripremama i borbenim raspoloženjem koje je zahvatilo naše borce. Sa Gigom sam se poznavao još od 1941. godine, iz prvog Fruškogorskog odreda. Dugo vremena bio mi je komandir čete a zatim i komandant bataljona. Voleo je uvek da se našali sa svojim borcima i drugovima. Tako je učinio i ovoga puta. Stiskajući mi ruku na rastanku dobacio je:

— Čuvaj se, stari moj! I pazi da otud donesete čiste gaće! — Time nam je stavio do znanja da se nalazimo pred teškim borbenim zadatkom.

Prohладna i tamna zimska noć spustila se tek što smo formirali svoj borbeni plovni konvoj. Iskusni kopačevski ribari koji su Kopački rit poznavali kao svoja dvorišta, uz pomoć čakiji i vesala vešto su se probijali kroz poplavljenu trstiku, zaobilazili plićake i manevrisali oko poplavljene šume i šikare da ne bi uznemirili velika ptičja jata i time otkrili neprijatelju naše približavanje njegovoј obali. Disciplina boraca bila je na visini, a komandiri vodova i odeljenja budno su pazili na tišinu i propisno održavanje veze između čamaca. Najteže je išlo sa splavovima, koji su usporavali kretanje pa smo ih morali sačekivati i privezivati za čamce.

Pred zoru 12. decembra 1944. oko 4,30 časova izbili smo na Dravu. Tu na zapadnoj ivici šume M. Bajar sačekao nas je obaveštajni oficir bataljona Nikola Marinković sa najnovijim izveštajem. Njegovi izviđači su u međuvremenu uspostavili vezu sa odbornicima u selu. Spremaju se da nas prihvate i dočekaju. U žandarmerijskoj stanici zanoćilo je samo 7 ustaških žandara. Imaju samo jednog stražara, ali zato svakih pola sata neprijateljske patrole iz Sarvaša jačine do jednog voda obilaze selo i osmatraju obalu Drave. Iz Dalja i Aljmaša patrole su rede i to uglavnom motorizovane. Dravu treba forsirati što pre, pod okriljem noći, da bismo izbegli i efikasno dejstvo neprijateljskog mitraljeza sa sarvaške crkve i posednutog dela obale.

Ne čekajući više ni trenutka, jer je matica nabujale Dravu brzo razređivala jutarnju sumaglicu, po ranije utvrđenom

planu, naredio sam pokret i spremnost boraca za otvaranje vatre iz čamaca. Prvo je krenuo centar talasa u kojem se nalazila 1. četa. Ona je imala zadatku da likvidira žandarmerijsku stanicu. Odmah za njom na rastojanju 20—30 metara, levo i desno, 1. i 3. četa formirale su još dve kolone. Tako je glavnina bataljona gotovo istovremeno prispela na suprotnu obalu. U najvećoj tišini predvođen trojicom meštana, aktivista iz Bijelog Brda koji su pošli sa nama iz Kopačeva i odbornicima koji su nas sačekali na samoj obali, bataljon se prikupio oko crkve i nekoliko kuća u severnom delu sela.

Komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin,¹⁸ iskusni sremski partizan, saznavši da u selu nema više od 7 žandarma uzeo je samo jedan vod i poveo ga na žandarmerijsku postaju, koja se nalazila u sadašnjoj kafani u centru sela. Iznenadivši žandarmerijskog stražara, Ducin je bez ijednog metka, u pravom partizanskom stilu razoružao i zarobio svih 7 žandarma i uputio ih u Štab bataljona.

Automobil sa nemačkim majorom upada u našu kolonu

Ne čekajući da se preko Drave prebaci i preostali deo kolone sa splavovima i pratećim oruđima, izdao sam naređenje 2. i 3. četi da se odmah upute na zapadnu ivicu sela. Po oceni meštana, bilo je već vreme za nailazak nove neprijateljske patrole, od Sarvaša. Razvijene u marševske kolone, čete su krenule sa obe strane glavne ulice. Nismo odmakli ni stotinak metara od centra sela kad je u našu kolonu, cestom od Dalja, kroz jutarnju sumaglicu upao, skoro uteleo jedan nemački putnički automobil — »mercedes«. Kretao se usporeno između dve naše kolone, a da nikom od naših boraca nije palo na pamet da ga zaustavi i upita se odakle on tu. Zabavljeni oko žandarmerijske postaje njega nisu primećili ni borci Ducinove čete. Ugledavši već čelo naše kolone, šofer »mercedesa« je počeo dodavati gas, shvatio je verovat-

¹⁸ Slavko Stanišić Ducin rođen je 1914. godine u Jasku, nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine, borac prvog Fruškogorskog odreda. Posle rata živi u Rumi. Po njegovoj izjavbi, od razoružanih žandarma zaplenjeni su puškomitrailjer, 6 pušaka i druga oprema.

no čija smo vojska. Začuvši brektanje motora iza svojih leđa, komandir 3. čete Ljubomir Mrda¹⁹ prvi se snašao i sa otkočenim šmajserom iskočio na cestu. Za njim je iskočilo još nekoliko boraca. I ne pomicajući na bilo kakav otpor, šofer je naglo pritisnuo kočnicu. Sa podignutim rukama, prenaraženi i uplašeni, izašli su jedan nemački major, njegov pratičar podoficir i šofer vojnik, koji je, izgleda, bio jugoslovenski Folksdojer jer je govorio nešto iskvarenim srpskohrvatskim jezikom.

Obradovali smo se ovim iznenadenim ranoraniocima, »njihovom prtljagu« i pre svega majorovoј topografskoј karti sa iscrtanim nemačkim frontovima u Jugoslaviji. Naredio sam Mrdi i njegovim borcima da produže na zapadnu ivicu sela, a svojim kuririma da poteraju Nerace i njihov automobil do crkve i predaju ih komesaru Lazi Kolareviću. Tamo su u pravoslavnoј crkvi već bili privremeno smešteni zarobljeni ustaški žandarmi. Zarobljenike smo nešto kasnije sa prvim ranjenicima i svim čamcima vratili u Kopačevo.

Nemački major, kako smo doznali nakon našeg povratka, putovao je u Osijek da sa generalom Štefanom pripremi dolačak 11. vazduhoplovne nemačke divizije, koja se sa Grupom armije »E« povukla iz Grčke i tih dana usiljenim maršom kretala prema Sremu i Podravini. Nakon tri dana, ili tačnije 15. decembra, ova divizija je smenila na desnoj obali Drave i na sektoru od Vukovara do Donjeg Miholjca Diviziju »Stefan«, sa kojom smo se mi sukobili kod Osijeka i Bijelog Brda.²⁰ Tada nisam imao vremena da se zadržavam oko saslušanja nemačkog majora i njegovih pratičara, ali su to učinili Štab Brigade i obaveštajni organi 51. divizije, jer se odmah posle toga odustalo od daljih napada na Osijek, a izostalo je planirano prebacivanje našeg 3. bataljona preko Bijelog Brda, jer su potvrđene vesti da su u širi rejon Osijeka pristigle sveže nemačke jedinice.

¹⁹ Ljubomir Mrda rođen je u Laćarku i stari je sremski partizan. Istakao se u mnogim borbama, a posebno kod Kazuka kao energičan i hrabar komandir čete i zamenik komandanta bataljona, a docnije i komandant bataljona. Posle rata živeo je i umro u Beogradu.

²⁰ Arhiv VII, k. 72 a, reg. br. 16/1—a.

Sukob sa ustašama i napad na Sarvaš

Tek što je čelo naše kolone izbilo na zapadnu ivicu sela i počelo se razvijati u strelce, dobio sam izveštaj od Mrđe, komandira 3. čete:

— Idu ustaše od Sarvaša! ... Ima ih oko 40... Idu u dve kolone, sa obe strane puta. Tek što nisu ušli u selo...

Potrčao sam napred i usput doviknuo komandirima da prikriju svoje borce po dvorištima, sa obe strane glavne ulice, da se dobro maskiraju i da niko ne otvara vatru pre mene. JVlrdi sam naredio da prikrije svoju četu na severozapadnoj ivici i da propusti ustašku patrolu u glavnu ulicu... Za tren oka borci su se tiho porazmeštali po kućama. Kroz poluotvorene prozore, razmaknute šalukatre, vratnice i kapidžike provirivale su samo cevi njihovih pušaka i automata. Sa komandirom 2. čete Blagojem Belićem Blagicom²¹ našao sam se u zasvođenom hodniku jedne poveće seoske kuće. Provirujući napolje, ugledali smo čelo ustaške patrole kako izbjija u glavnu ulicu. Bio sam zadovoljan s kojom brzinom su moji borci uspeli da se prilagode nastaloj situaciji i postave u zasedu...

Jutro je odnosilo i poslednje pramenove magle koja je sa ustaškom patrodom nailazila od Sarvaša. Nestrpljivo sam očekivao da se čelo kolone poravna sa cevima moga i Blagincinog automata. Bat njihovih potkovanih cokula po uličnom trotoaru postajao je sve bliži i jasniji. Nedostajalo je još samo pedesetak metara pa da se i začelje ustaške patrole nadje u našoj »potkovici«. Prst na obaraču moga automata počeo se spontano grčiti. I baš tada, kada je vatra iz moga automata trebalo da najavi brzu paljbu, od centra sela, u susret ustaškoj patroli dotrčao je jedan naš borac sa automatom na grudima. Bio je to bataljonski kurir koga je komesar bataljona uputio sa nekom porukom za nama... Ustaški oficir, vođa ustaške patrole, naglo je zaustavio svoje vojnike i oštro zapitao našeg borca:

²¹ Blagoje Belić Blagica iz Rakovca kod Beočina, nosilac Partizanske spomenice 1941, bio je takođe borac i komandir vođa u Fruškogorskom NOP-u. Umro je 1985. godine u svom selu.

— Hej, tko je tamo? ! ... Daj pristupi! ...

— A ko ste vi?! — zbumjeno je zastao naš borac i ne čekajući njihov odgovor zaskočio iza najbližeg stabla uzimajući automat na gotovs.

— Uđri ustašku bandu! — Na moj znak odgovorio im je rafalom iz svog automata Mornar, zamenik komesara bataljona, koji je zaklonjen iza dvorišnog stuba imao bolji pregled od mene i Blagice. Prvi meci njegovog rafala žarili su se u celo ustaške kolone i sasékli ustaškog oficira po grudima. Odmah zatim glavna ulica Bijelog Brda prolomila se od žeštuke paljbe naših boraca. Sa svih strana začuli su se jauci i uspaničeni krici ustaških vojnika. Ne čekajući da se razide barutni dim i bez komande svojih komandira, naši borci iskočiše na ulicu. Potrčali su za preostalim ustašama sa začelja njihove kolone, koji su izbegli našu potkovicu i okrenuli se prema Sarvašu. Žurili su da se što pre sklone sa brisanog prostora i dohvate strmog zaklona i žbunovite ivice Opštinskog rita. Nisu ni pomisljali na pružanje otpora. Naredio sam tada Mrđinoj četi da ih ponovo istera na komunikaciju obilaskom sa desnog krila. Blagici sam naredio da produži gorenje duž komunikacije i po mogućnosti upadne u Sarvaš...

Trčeći niz blagu padinu puta i gađajući preostale grupe ustaša, brzo smo izbili pred Sarvaš. Izronio je nekako iz jutarnje izmaglice poput nekog iznenada otkrivenog i nezaštićenog cilja u dubokoj neprijateljskoj pozadini koji nas je prosto mamio da ga napadnemo i u onom borbenom raspoloženju razbijemo i njegovu posadu. U njemu kao da nije bilo ni žive duše... Na okuci puta, pozadi jednog drveta, zastao sam da dvogledom osmotrim ovo neprijateljsko uporište u kojem se prema zapovesti Štaba Brigade nalazilo oko 500 neprijateljskih vojnika i naoružanih domaćih Švaba. Ocenivši da je ovo selo daleko manje od Bijelog Brda, pomislio sam da su verovatno i procene Štaba i obaveštajaca o snazi neprijateljskog garnizona pogrešne i preuveličane. U razmišljanju me je prekinuo pomoćnik komesara bataljona Dragoljub Tomić Mornar. Pristupio mi je onako razdragan i kao da pogada moje misli predložio mi:

— čađo, daj da odmah, ovako iz pokreta, svršimo i sa tim Sarvašom! Jer za koji sat ovde će se dokotrljati pola osiječkog garnizona... A mi i tako moramo preko njega do Osije-

ka... Ako Sarvaš ne likvidiramo, onda će nam ova izdajnička žgadija udariti s leđa! A sada su prestrašeni, jer još ne znaju ni koliko nas je prešlo, ni ko smo i odakle smo ovde došli. A gvožđe se kuje dok je vruće! Zar ne? ...

— Potpuno si u pravu, Dragoljube. O tome i sam razmišljajam. Znam iz iskustva da se u utvrđeno uporište najlakše upada »na ledima neprijatelja« i clok se neprijatelj ne pribere od prvog iznenadenja. Ako ništa drugo, brzo ćemo saznati na čemu smo. Izvršićemo jedno tzv. nasilno izviđanje, blokirati uporište i sačekati naš 3. bataljon. Jer on, ustvari, ima zadatak da se pozabavi sa Sarvašom i obezbedi naš prodor prema Osijeku, kako od Sarvaša tako i od drugih uporišta sa juga i istoka... Moramo ipak biti oprezni... Brinu me ovaj veliki nepokriveni teren levo od komunikacija i brisani prostor na prilazima Sarvašu. Bolje bi bilo da je noć! Ne bi valjalo da nas po takvom terenu poteraju tenkovima. A čuo si i šta pričaju jutros odbornici u Bijelom Brdu. Juče su se od Vinkovaca prema Osijeku kretale neke motorizovane kolone... Nego da ne gubimo vreme. Da se ovako dogovorimo: ti uzmi odeljenje protivtenkovskih pušaka, jedan teški mitraljez i sa Biagincinom četom pokušaj da prodreš do centra. Za likvidaciju mitraljeskog gnezda na tornju sarvaške crkve imaćeš i podršku naših minobacača... Okrenuo sam se tada komandiru 1. čete, koji nam se u međuvremenu pridružio:

— Ducin! Sa tvojom četom produži duž železničke pruge sa ciljem da zauzmeš železničku stanicu i izvršiš obilazak Sarvaša sa jugoistoka... Ja odoh do Mrđe. I njegova četa je već izbila na severoistočne prilaze Sarvašu... Onaj vod 1. čete je ostao u Bijelom Brdu postaviće se na njegovu istočnu ivicu u slučaju da neko pokuša intervenisati s leđa od Dalja i Vukovara... .

Tako smo, u hodu, dok smo žurili za našim četama, ideju o napadu na Sarvaš pretvorili u odluku i odmah pristupili njenom realizovanju. Ceo taj razgovor i proces odlučivanja, uključujući i usputno osmatranje i procenu zemljišta i naših 1 neprijateljskih mogućnosti, nije potrajavao više od desetak minuta. Mislim da takve situacije u ratu nisu izuzetak. Ponekad situacija zahteva da se neka važna odluka mora doneti i za kraće vreme, takoreći trenutno...

Odmah iza 3. čete, na istočne prilaze selu izbila je i 2. četa, a zatim i 1. četa. Od cele neprijateljske patrole i ustaškog voda u Sarvaš je uspelo da se izvuče samo nekoliko ranjenih ustaša. Oni su, naravno, još sa prvim našim rafalima alarmirali ustašku posadu u Sarvašu, koja je spremno dočekala naš napad. 0 momentu iznenadenja, tom najčešćem partizanskom savezničku, ovde više nije bilo reči. Da je u Sarvašu zaista postojala jaka posada i da je ovo selo bilo pretvoreno u jako uporište, uverili su se naši borci čim su izbili na kanal, stotinak metara istočno od sela i na ivicu vrbaka Velika bara. Sa istočne ivice sela, koja se u dužini od preko jednog kilometra isprečila na pravcu našeg nastupanja, sačekala nas je ubitačna mitraljeska, streljačka i minobacačka vatrica. Pored većeg broja bunkera 1 rovova, skoro svaka kuća na ivici sela pretvorena je u otpornu vatrenu tačku. Za odbranu sa severa i sa pravca Drave dobro su im poslužila i stara utvrđenja bivše jugoslovenske vojske. Najveću poteškoću, pored velikog brisanog prostora, na istočnoj ivici sela predstavljao nam je teški mitraljez sa tornja seoske rimokatoličke crkve. Od njegove neprekidne vatre zadobili smo i prvu žrtvu toga dana. Bila je to osamnaestogodišnja bolničarka Sofija Hacek, rodom iz Slavonske Orahovice, koja je pristupila našem bataljonu u Dardi, desetak dana pre svoje pogibije. Metak ju je pogodio pravo u glavu. Od sve preciznije neprijateljske minobacačke vatre ranjeno je još nekoliko naših boraca. Pokušaj 1. čete, koja se kanalom Vedra bara najviše približila selu, da se jurišem probije u utvrđenje, odbijen jakom sređenom automatskom vatrom i ručnim bombama. Duboki kanal u koji su se brzo vratili sačuvao nas je od većih gubitaka. Kako je dan sve više odmicao, tako je i nama postojalo jasnije da je Sarvaš malo »tvrdi orah« i da ga nećemo tako lako zauzeti, pogotovo pri dnevnom napadu i bez podrške težeg naoružanja.

Komesar bataljona Laza Kolarcvić, koji je ostao u Bijelom Brdu da organizuje bataljonsko previjalište, ishranu boraca i povratak prevoznih sredstava u Kopačovo, izvestio me je u tom trenutku da je na putu od Dalja prema Jabuci (Aljmaš) uočeno kretanje neprijateljske motorizacije. Sve to upućivalo me je da preispitam svoju odluku i odustanem od rizičnog i neizvesnog dnevnog napada na Sarvaš i da je celishodnije utvrditi zauzeti mostobran kod Bijelog Brda do dolaska našeg 3. bata-

ljona. Za napad na Sarvaš trebalo je sačekati noć i dolazak 3. bataljona i pratećih četa sa teškim naoružanjem... Posle kraćeg konsultovanja sa komandirima i zamenikom komesara bataljona, naredio sam komandirima 1. i 3. čete da, ostavljajući manja borbena osiguranja, sa svojim četama posednu i utvrde zapadnu i jugozapadnu ivicu Bijelog Brda. Drugu četu, bez jednog voda, sa istim zadatkom uputio sam na istočnu ivicu sela...

Prekid veze sa Štabom Brigade

U jednoj povećoj domaćinskoj kući u zapadnom delu sela smestio se Štab bataljona. Tu smo održali kraći sastanak Štaba na koji smo pozvali komandire i komesare četa. Analizirali smo situaciju u kojoj smo se našli. Nismo imali razloga da budemo nezadovoljni onim što smo do tada učinili i postigli: ubili smo oko 30 i zarobili 10 neprijateljskih vojnika. Među njima se nalazio i jedan viši nemački oficir sa dragocenim ratnim podacima i dokumentacijom. Obrazovali smo mostobran širine 3 i dubine oko 2 kilometra. Uspostavili smo tesni kontakt sa mesnim stanovništvom, koje nam se dobrovoljno i bezrezervno pridružilo nudeći nam svestranu pomoć. Naročito su bili aktivni članovi mesnog ilegalnog NOO na čelu sa svojim predsednikom. Oni su tako reći podigli na noge celo selo, posebno omladince. Antifašističke organizacije u selu delovale su organizovano i besprekorno. Dok su žene spremale hranu, pekle hieb i nutkale naše borce pićem i ukusnim masnim lepinjama, omladinke su pomagale našim bolničarkama oko ranjenika, a stariji ljudi i omladinci pomagali su našim borcima u kopanju rovova, izradi mitraljeskih gnezda i vatrenih položaja za protivtenkovske puške i minobacače... Iskusni komandiri četa i vodova, baš kao kod Kazuka, iskoristili su pomoć omladine da za odbranu preurede odvodne kanale koji su se na 50—100 metara pružali paralelno sa ivicom sela. Poslednji red kuća i dvorišnih zgrada i zidanih ograda podešen je takođe za borbu. Po ugledu na svoje prve komšije, domaće Nemce iz Sarvaša, Bjelobrđani su sami probijali zidove svojih zgrada i ograda, otvarali na njima puškarnice i zaklone za dejstvo naših boraca, pušaka i mitraljeza. Sve je to uradeno u jednom

velikom zajedničkom poletu, za samo nekoliko časova i pod sve jačim dejstvom neprijateljske artiljerije i minobacača iz Sarvaša... Nešto kasnije, kada je postalo jasno da će nas neprijatelj napasti i sa zapadne strane, odbornici su poveli svoje radne grupe sa pijucima i asovima na tu stranu i stavili se na raspoloženje Blagici, komandiru 2. čete. Ostali su tia položajima zajedno sa našim borcima i kasnije u toku borbe. Kroz kišu neprijateljskih metaka i rafala uletali su i u najteže okršaje da bi pomogli našim bolničarkama u izvlačenju ranjenika, doturili municiju našim mitraljescima, hranu i vodu našim borcima. Neki od njih su bili i sami ranjeni ili kontuzovani...

Jedan od problema koji se iznenada postavio svom svojom oštrinom pred Štabom batajona i na kraju nas prepušto našoj sudbini, bio je problem održavanja veze sa štabom Brigade. Pred polazak, Štab Brigade dodelio nam je svoju radio-stanicu tipa RBM, koja je po njegovoj proveri i proceni bila ispravna i imala odgovarajući domet. Sa njom smo poveli i dobro obučene radiste. Pored toga, u svom vodu za vezu imali smo i radio-stanicu tipa A—7—A, čiji je maksimalni domet odašiljača bio samo 3 km, a prijemnika nešto veći. Moj zamenik Mita Božić predlagao je, doduše, da pozajmimo od nekog našeg bataljona, ili skinemo sa bandera između Kopačeva i Bilja još 5—6 km telefonske linije, koliko nam je bilo potrebno da uspostavimo žičanu vezu do Bijelog Brda. Odbio sam taj predlog, jer mi je komandir voda za vezu tvrdio da će biti dovoljna radio-veza. Sada je bio sav preplašen i izgubljen, jer celo jutro nije uspevao da uspostavi vezu sa Štabom Brigade. I sam iznerviran, pošao sam oko 10 časova u bataljonski centar veze. Blagoje, komandir voda za vezu, sav izgubljen, saopštio mi je da su baterije na radio-stanici RBM potpuno ovlažile i ispraznile se, verovatno u toku prevoza...

— Dobro, a šta je sa ovom, bogamu?! — prišao sam tada onoj našoj, bataljonskoj i ljutito je lupio nogom, baš kao da je fudbalska lopta. Za divno čudo, od mog udarca nogom ona je odjednom progovorila. Na našu veliku žalost, proradio je samo prijemnik. Sa mesta gde se otkotrljala razgovetno smo zćuli ugovoren i poziv:

— Ovde Dunav! Ovde Dunav! ... Drava, javi se! ...

— Uh, majku mu, proradila je! — ozareno uzviknu radista, baci se na zemlju i poče u predajnik glasno i razgovetno da ponavlja: »Ovde Drava! Ovde Drava! ... Dunav, javi se!...« Bilo je sve uzalud... Dunav nas nije čuo. On je i dalje tražio Dravu...

Prišao sam ponovo RBM-ki. Umesto nogom, lupio sam po njoj nekoliko puta rukom. Potom sam je počeo besno drmušati. Moj »izum« nije upalio i ovu radio-stanicu. Baterije su zaista zakazale... Bio je to veliki hendikep za nas. Jer drugih sredstava za vezu nismo imali ili se nisu mogla upotrebiti. Čak i ona stara i dobro isprobana sredstva — partizanski kuriri. Da bi kurir stigao do Kopačeva i nazad, trebalo bi mu na čamcu najmanje 12 časova. Motorni čamac, naravno, nismo imali...

Za vezu na mostobranu, između jedinica bataljona i sa jedne na drugu stranu Bijelog Brda dobro nam je poslužio zaplenjeni »mercedes«. Ćete smo povezali sa Štabom bataljona i zaplenjenim telefonima koje smo direktno uključili na telefonsku liniju u selu. Sem toga, tu su nam na raspolaganju stajali uvek spremni omladinci iz sela, koji su se stalno motali oko našeg štalta i komandi četa i nudili svoje usluge...

Pravougaoni oblik i nešto uzdignuti položaj Bijelog Brda, naročito prema Sarvašu, nudili su branioncu dobre uslove za upornu i žilavu odbranu. Sa severa je bilo obezbeđeno razlivenim vodama Drave a manevarsko i otkriveno zemljište sa juga, istoka i zapada omogućavalo je dobro dejstvo pešadijskog naoružanja i osmatranje neprijatelja. Putna i železnička komunikacija koje su prolazile kroz selo i povezivale Osijek sa Daljem i Vukovarom bile su od velikog značaja za neprijatelja. Za branioce mostobrana predstavljale su istovremeno i veliku opasnost jer je neprijatelj mogao iste iskoristiti da oko mostobrana za vrlo kratko vreme koncentriše veoma jake snage iz susednih garnizona. To je, kako ćemo videti ubrzano, i učinio. Zbog velike udaljenosti i razlivenog terena, branilac naprotiv nije mogao da računa ni na kakvu pomoć svojim snagama sa leve obale Drave.

Novi napad ustaša iz Sarvaša

Posle 10 časova artiljerijska i minobacačka vatra iz Sarvaša naglo se pojačala. U tom trenutku ona se ustre-

mila na zapadnu ivicu sela. Tome je, verovatno, doprine-
la i aktivnost naših boraca i omladinaca na utvrđivanju za-
padne ivice sela, koju je neprijatelj mogao lako da uoči sa
osmatračnice na sarvaškoj crkvi. Ubrzo su se na ovoj strani
sela ukazali i prvi požari. Zapaljeno je nekoliko zgrada i ka-
mara slame i sena. Naši osmatrači sa tavana većih kuća isto-
vremeno su nas izveštavali o približavanju manjih neprijateljskih
kolona iz Sarvaša. Postalo je očigledno da neprijatelj pri-
prema napad na Bijelo Brdo. Ubrzo smo iza već razvijene
prethodnice ugledali i dve poveće kolone koje su se kretale
sa obe strane puta Sarvaš—Bijelo Brdo. Naredio sam tada
našim minobacačima da otvore koncentričnu vatru po okuci
puta, na koju jc u tom trenutku nailazila njihova glavnina.
Odgovorila je i njihova artiljerija. Ona je svoju vatru sa ivice
sela povremeno prenosila po dubini sela. Tražila je naše mi-
nobacače. Već posle prve eksplozije mina naših minobacača,
na okuci puta stvorila se pometnja. Nakon kraćeg zaledanja i
zastoja, ustaška glavnina poče da se razvija u manje vodne
i odeljenske kolone. Pošto se izravnala sa svojom prethodni-
com, neprijateljska glavnina počela je i dalje da se širi i
raščlanjava. Na oko 600 metara od naših položaja njihove na-
padne kolone pretvorile su se u dva dosta gusto razvijena
streljačka stroja. Vatra naših minobacača, navodena sigurnom
rukom osmatrača, pratila ih je u stopu.

Nalazio sam se u prvoj borbenoj liniji na osmatračnici komandira 3. čete. Pratio sam dvogledom njihovo približavanje. Vidljivost je bila odlična a teren koji je malo padao prema našim položajima pregledan i idealan za osmatranje. Dobijao se utisak kao da se nalazimo na nekom vojnom-taktičkom poligonu. Iako je trpeo gubitke od naših minobacača, neprijatelj se razvijao i podilazio našim položajima, uporno i sistematski — po svim pravilima ratne službe. Na ranjene i poginule nije se osvrtao...

Pošto sam ocenio da je težište neprijateljskog napada usmereno prema našoj 3. četi, hitno sam uputio kurira da iz 1. čete dovede jedan teški mitraljez i postavi ga na naše desno krilo. ... Komandirima sam naredio da neprijateljski juriš sačekaju gusto sasređenom vatrom i brzom paljbom. Znak za otvaranje opšte paljbe biće crvena raketa. Bio sam svestan da se time lišavam sopstvene streljačke i posebno mitraljeske

vatre sa većeg odstojanja, koja po meri približavanja neprijateljskog stroja dobija sve veći intenzitet, gustinu i jačinu. Međutim, ovaj idealni, skoro »poligonski« teren me je prosto povukao na takvo rešenje i rizik. Čini mi se da se u meni probudio i neki moj, sremački prkos. Hteo sam, izgleda, da tim ozloglašenim koljačima iz bojne krvoločnog pukovnika Štira očitam i jednu propisnu lekciju i da proverim čije će »petlje« prvo popustiti. Možda to danas izgleda pomalo hazarderski i hvalisavo. Možda ima i toga! Ali činjenica je da sam tada imao veliko poverenje u svoje borce, naročito posle onog klanja na Kazuku... A imali smo i dobro naoružanje, dosta municije i idealne uslove za odbranu. Bio je tu, u stvari, prisutan i jedan čisto psihološki momenat. Nakon neuspelog pokušaja prodora u Sarvaš trebalo je dobiti ovu bitku i povratiti nešto poljuljano samopouzdanje. Plašio sam se jedino da neko od naših mladih boraca ne podlegne ustaškom halaukanju i opali metak pre vremena. Moj strah je, međutim, bio izlišan, jer su komandiri vođova i odeljenja održali situaciju u svojim rukama i čvrstu disciplinu vatre...

Na dve stotine metara od naših položaja ustaški streljački stroj naglo je zastao i zalegao. Zatim su usledile komande oficira za otvaranje brze paljbe, što bi se u taktici nazvalo »vatrenom pripremom juriša«. Istovremeno je usledio i poslednji ali najžešći udarac njihove artiljerije i minobacača po zapadnoj ivici sela. Srušeno je još nekoliko kuća. Od dima i prasmine, nekoliko trenutaka jedva smo nazirali šta se ispred nas događa. Iznenada, neprijateljska artiljerijska vatra naglo je prestala. Eksplozije granata odjeknule su negde u dubini sela. Iz neprijateljskog streljačkog stroja začuli smo oštре komande, psovke i podvriskivanja. Bio je to znak da su ustaše krenule na juriš. Tog trenutka, kao da je pogađao našu želju, veter je podigao dimnu zavesu od poslednjih eksplozija granata. Pred našim očima, kao na dlanu, na stotinak metara ukazao se razjareni ustaški stroj. Njihova dotle gotovo neartikulisana podvriskivanja i poklici: Ua! Ne daj!... Hvataj ih žive!.... Kolji komunističku bandu! ... Odjednom kao da su se prepologili za celu oktagonu. I korak im je iznenada postao kraći i nesigurniji... Sa ivice grudobrana čekale su ih preteće cevi naših pušaka, puškomitrleza i automata. Na ovako brišanom prostoru, suočeni sa tako neumitnim dokazima bliske

smrti i neprijateljem koji ih drsko i neustrašivo sačekuje na samu cev svoga oružja, ustaški stroj je počeo da gubi u svojoj silini, sigurnosti i osionosti...

Osećajući da je nastupio odlučujući trenutak, počeo sam se lagano pridizati iz rova. U desnoj ruci stezao sam signalni pištolj. Krajičkom oka ugledao sam jedinstven prizor. Smrknuta lica i čvrsto stisnutih zuba, moji borci, golobradi Bunjevci i Vojvodani, počeli su se takođe uspravljati u svojim zaklonima. Srce mi je brže zakucalo. Bio sam siguran da smo ovu bitku već dobili. Prst mi, gotovo mahinalno pritisnu obarač signalnog (raketnog) pištolja.

Srebrnastocrvene zvezdice usmerene preko ustaškog stroja stopiše se sa gotovo jednovremenim praskom iz oko dve stotine cevi i dugim rafalima naših mitraljeza i automata... Bio je to spektakl koji se retko doživljava. Dotle gusti i razgoropadeni ustaški stroj odjednom se povi, zatetura i poče se naglo proredivati i osipati. Na sve strane začuše se samrtni krici i jauci ranjenika. Hvatajući se za prostreljene grudi, saplitali su se jedan preko drugog baš kao iznenada sasećeno pšenično snoplje. Najveću zaslugu za ovu pometnju pretvorenu u pravu klanicu imali su dugi rafali naših puškomitraljeza i pre svega nišandžije na dva ruska teška mitraljeza tipa »maksim«. Jedan od njih bio je bivši finansijski službenik i borac Severnobanatskog NOP odreda, koji je pre rata služio u mitraljeskoj četi bivše jugoslovenske vojske. Zvali su ga Pjevač i bio je rodom iz okoline Kikinde. Drugi se zvao Nebojša Pantelić, Sremac iz Ledinaca, vodnik mitraljescog voda, koji je kasnije poginuo u borbama kod Varaždina.²² Njih dvojica ispalili su redenike od po 300 metaka bez i jednog prekida...

Na jednom delu fronta i na spoju između 1. i 3. čete, jedna grupa ustaša uspevala je da se probije do naših položaja na samo desetak metara. Upravo su se spremali da uskoče u naše rovove. Zaustavio ih je borac 1. čete Marko Sedlak iz okoline Subotice. Zavitlao je među njih tešku protitenkovsku

²² Nebojša Pantelić, vodnik mitraljescog voda, rođen 1921. godine u Lcdincima, SO Petrovaradin, poginuo je kao komandir čete 7. III 1945. kod Novog Bezdana. Ime mitraljesca pod pseudonimom Pjevač nismo uspeli da ustanovimo...

ručnu bombu. Ona mu se našla pri ruci. Njena eksplozija imala je strahoviti efekat. Baš kao direktni pogodak razorne artillerijske granate. Na njega su se ugledali još neki naši borci. Posle nekoliko takvih eksplozija ustaše više nisu ni pokušavale da se približe našim rovovima. Počeli su da beže i bauljuju do najbližih zaklona. Njihovi oficiri uzalud su pokušavali da ih zaustave i nateraju da ponove juriš. U tome je prednjačio jedan ustaški satnik.

Prikiven iza nekog žbunića i sav zapenušao od besa, satnik je pozivao svoje zalegle »rojeve« (vodove) i prepolovljenu »satniju« (četu). Pozivao se na »vitešku Štirovu bojnu«, na »dom« i poglavnika. Povremeno je iskakao iz svog zaklona i nekontrolisano praznio rafale iz svoje strojnica... Počeo nas je već nervirati. Pokušavali smo da ga uhvatimo na nišan, ali nam je on stalno izmicao, ponovo iskakao i psovao...

— Pa dobro, Mrda, gde ti je ona snajperka što si je dobio od komandanta ruskog puka na Kazuku? Daj je ovamo da učutkamo ovog ustaškog manijaka!

— Tu je, druže komandante! — odgovorio mi je komandir 3. čete i pozvao borca snajperistu, koji mu je brzo predao pušku. Do njega je zaledao još jedan snajperista iz 1. čete — borac Antun Kopilović iz Verušića kod Subotice... Nije potrajlo dugo kada su gotovo istovremeno opalile obe snajperke... Sa nedovršenom psovkom na ustima ustaški satnik presamitio se preko živice... Nismo saznali ko ga je pogodio. Pohvalio sam obojicu...

Osećam obavezu da ovde istaknem i podvig jednog našeg voda. Mislim da je to bio 1. vod 3. čete na čelu sa komandirom voda Dragonom čopićem iz Novog Žednika. Nakon odbijanja ustaškog juriša, jedna njihova grupa jačine oko dva voda zadržala se nedaleko od groblja i tu počela užurbanje da se ukopava. Brisani prostor i dejstvo njihovih puškomitrailjeza nisu nam dozvolili da pokupimo razbacano oružje koje je ležalo svud ispred naših položaja. Posebno su nas

²³ Za uspeh koji je Mrđina četa postigla kod Kazuka, kada je prva izbila na utvrđenu neprijateljsku liniju, tzv. dambu, a zatim što je pre sovjetskih jedinica upala u Dardu, komandant 88. sovjetskog puka pukovnik Novikov poklonio je komandiru 3. čete Ljubomiru Mrđanu snajpersku pušku, a komandiru 1. čete Slavku Stanišiću Ducinu značku sovjetskog gardiste.

izazivali ostavljeni nemački šarci i sanduci mauzer municije, sa kojom smo najslabije stajali. A ležali su nam tu, na dohvati ruke, među mrtvima i ranjenim ustašama...

Nalazeći se na desnom krilu, oslonjen na poplavljenu lиваду Opštinski rit, čopić je ocenio da bi neprimećen od neprijatelja mogao zaobići njegovo levo krilo i napasti ga sa leđa i levog boka. To je predložio Mrdi, komandiru čete, koji se odmah složio sa tim i podržao ga vatrom ostalih vodova sa fronta. Povijeni u pasu i gazeći vodu do pojasa, čopićevi borci su iskoristili okomitu južnu ivicu Opštinskog rita kao zaklon i potpuno iznenadili zaostalu neprijateljsku grupu. Pobacavši oružje i ašove, ustaše su panično pobegle prema Sarvašu. U povratku preko krvavog razbojišta čopićevi borci su od mrtvih i ranjenih ustaša pokupili 4 ispravna nemačka šarca, 7 automata, dvadesetak pušaka, više sanduka mauzer municije i druge vojne opreme. Plen bi bio daleko veći, naročito pred položajem susedne, 1. čete, da neprijateljska artiljerija nije otpočela novu vatrenu kanonadu po zapadnoj ivici sela i našim položajima. Od ove vatre imali smo jednog poginulog i dva ranjena borca. Ukupno smo u toj borbi imali 4 mrtva i 5 ranjenih. Neprijatelj je ostavio na bojnom polju više od 50 mrtvih i daleko više ranjenika.²⁴

Pojava nemačkih tenkova i delova 117. lovačke divizije

U podrumima gde su se sklonili da bi se zaštitili od nesnosne artiljerijske vatre, naši borci su žučno komentarisali rezultate tek završene borbe. Mnogima, a posebno onim starijim i iskusnjijim kojima to nije bio prvi okršaj sa ustašama, nikako nije bilo jasno odakle im toliko drskosti i osionosti ispoljene u poslednjem jurišu.

— Prosto ne mogu verovati da su to oni isti koji su jutros bežali sve do Sarvaša i koji nisu smeli da pomole nosa iz svojih utvrđenja prilikom našeg napada!... Jurišali su sa takvom žestinom baš kao da im je sopstvena koža u pitanju! — pitao se vodnik Đorđe Pašić Pekmez.

²⁴ U tom jurišu, prema izjavi meštana, ustaše su sutradan izvukli 11 zaprežnih kola mrtvih pripadnika Štirove bojne.

— I ja se pitam šta im bi?! ... Vrištali su baš kao ona Francetićeva Crna legija u istočnoj Bosni! ... Mora da im je Pavelić obećao pomoći i nemačke gvozdene krstove — odgovorio mu je Slavko Stanišić Ducin.

Odgovor je ubrzo došao. I to ponovo iz Sarvaša...

Posle kraćeg vremena, negde oko 12 časova, od Sarvaša su krenule još dve kolone. Dvogledom je utvrđeno da se u pravcu Bijelog Brda kreću dva ojačana pešadijska bataljona u zelenim uniformama Vurmahta. Da su u Sarvaš pristigle jače i sveže nemačke jedinice postalo je jasno i po neuporedivo jačoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri koja se istovremeno i ponovo obrušila na zapadnu ivicu sela. Najveće iznenadenje usledilo je ipak kada su se iza okuke pojavila prvo tri a zatim još dva nemačka tenka. Njihova pojавa potvrdila je Štabu bataljona da je priča meštana o jučerašnjem kretanju neke motorizacije prema Osijeku bila istinita. Po snažnoj grmljavini topova koja je u toku prepodneva dopirala zapadno od Osijeka, sa pravca Belišća i Valpova, moglo se zaključiti da su ove nemačke snage prebačene sa toga sektora, gde se prema obaveštenju Štaba brigada nalazio mostobran Sedme brigade naše divizije. To se kasnije i potvrdilo...²⁵

Zbog potpunog prekida veze sa Štabom Brigade, Štab 1. bataljona je mogao samo da pravi pretpostavke o kojim i kakvim nemačkim snagama je ovde reč. Činjenica je, međutim, da su Štab Osme brigade i Štab 51. vojvodanske divizije već u tom trenutku imali tačne podatke o pojavi svežih nemačkih pešadijskih i motomehanizovanih snaga u širem rejonu Osijeka. To uverljivo potvrđuje i izveštaj obaveštajnog oficira Osme vojvodanske brigade Milana Stupara koji je on uputio 12. decembra 1944. u 12 časova, dakle u trenutku pojave ovih snaga u Sarvašu, svom prepostavljenom obaveštajnom organu 51. divizije. Pored podataka da je 1. bataljon u toku prethodne noći uspešno izvršio prebacivanje u Bijelo Brdo i da vodi

²⁵ Bila je to glavnina jednog lovačkog puka 117. nemačke divizije ojačana četom tenkova, i sa dve baterije jurišnih topova, koji su sa delovima Divizije »Štefan« u toku 11. XII 1944. i u prepodnevnim časovima 12. XII 1944. god. 7. vojvodansku brigadu odbacili na levu obalu Drave sa mostobrana kod Bistrinaca f Belišća (Vidi AVII, NAV, NT, f. 311; Isto, elaborat generala Henke pisan u zarobljeništvu).

borbe sa fašistima koji su ga napali iz Sarvaša, iz ovog izveštaja saznajemo:

».../*Osijeku je pristigla velika motorizacija bornih kola i tenkova* koji se kreću prema Vukovara a koji su smešteni u Osijeku. Namera neprijatelja ne može se sada znati, ali se čuje sa naše strane Drave zuka motorizacije. Juče je stigao jedan voz na železničku stanicu u Osijek gde se čuju poklici: Živeo! Živeo! Po svoj prilici u Osijek je stigao veći broj neprijateljskih trupa... U izveštaju 4. bataljona takođe se naglašava *velika koncentracija nemačkih jedinica i tenkova u Osijeku... čija se zuka čuje na izlazu prema Vukovaru..* „²⁶ (Podvukao N.B.).

Podatke o pojavi jakih nemačkih motorizovanih snaga u Osijeku imali su, izgleda, svi, ali ne i oni kojima su ti podaci bili tada najpotrebniji.

Potpuno odsečenim od svoje pozadine, od svoje pretpostavljene komande i svojih jedinica, Štabu i borcima 1. bataljona na mostobranu u Bijelom Brdu nije preostalo ništa drugo već da se osalone na svoje vlastite snage, dovitljivost i ratnu sreću. Po zloslutnoj tišini koja je toga prepodneva zavladala oko Vukovara, mogao se izvući zaključak da je i taj, njima najbliži — mostobran — sovjetske rečne flotile i Pete vojvodanske brigade, likvidirano od nadmoćnijih neprijateljskih snaga. Eho žestoke bitke i artiljerijskih dvoboja koji su pretходnih dana do njihovih ušiju u Kopačevu, pa i noćas prilikom prelaska Kopačkog rita, prenosile razlivene vode Drave i Dunava, naglo se presekao ostavlajući za sobom neku prazninu i loše nagoveštaje... Tu je negde, osećali su, ležao i odgovor na onako sumanut juriš pripadnika ustaške Štirove bojne. Ulazak nemačkih prethodnica u Sarvaš povratio je poljuljani moral ustaša i Folksdojčera. Zato su se i potrudili da svoje fašističke saborce dočekaju sa što boljim rezultatima i time zasluže pohvalu svojih nemačkih gospodara...

²⁶ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 5—4. Po jednom drugom izveštaju II odeljenja ČS NOV i PO Vojvodina, u drugoj polovini decembra i u januaru 1945. u Osijeku je bilo oko 40 nemačkih tenkova (Arhiv VII, k. 215, reg. br. 29—11).

Već po prvom nastupu nemačkih kolona moglo se oceniti da se ovde radi o veoma iskusnoj ratnoj formaciji koja vrlo dobro usklađuje vatru artiljerije, sadejstvo tenkova i udar pešadije. Do izlaska na polazni položaj, nastupne kolone postepeno su dobile rastresiti poredak vodnih kolona a zatim razvijeni streljački stroj. Veliki brisani prostor između železničke i putne komunikacije savladivali su sistematski i po svim pravilima ratne službe; dok su se jedni prebacivali, drugi su zalegali i otvarali brzu paljbu; tenkove su sačekivali na određenim vatrenim linijama da bi se pod njihovom zaštitom i koncentracijom svoje artiljerijske vatre sa što manje gubitaka približili našim položajima. Glavni pravac njihovog udara ovoga puta išao je na našu levokrilnu, 1. četu, duž železničke pruge. Namera im je bila da se dokopaju dominirajućih visova oko zaseoka Frajmanovci (k. 100 i »Borojevo brdo« — 700 metara j. zapadno od Bijelog Brda). Uporedo sa njima, uz podršku dva nemačka tenka i u zahvatu putne komunikacije, ponoću su krenule i ustaše Štirove bojne. Išli su sada mnogo obazrivije, pozadi tenkova, kroz odvodne kanale pored puta, koristeći i najmanje zaklone, pa čak i leševe svojih izginulih vojnika. ..

Situacija postaje sve ozbiljnija

Pojava svežih nemačkih jedinica sa tenkovima i artiljerijom zabrinula je Štab bataljona. U takvoj situaciji nije se više postavljalo pitanje daljeg prodora prema Osijeku ili napada na Sarvaš, već kako zadržati osvojeni mostobran i sačuvati živu silu do dolaska drugog talasa i preostalih delova bataljona, posebno bojne komore radi popune municijom. U svakom slučaju, trebalo je izdržati do noći, kada se mogao očekivati povratak prevoznih sredstava iz Kopačeva i eventualno naređenje za evakuaciju mostobrana.

Uočivši da je pravac glavnog udara neprijatelj usmerio duž nasipa železničke pruge, komandant bataljona rokira 3. četu nešto uлево a jedan njen vod prebacuje na levo krilo borbenog poretku bataljona. Komandir ovog voda i ujedno zamenik komandira 3. čete Đorđe Pašić Pekmez dobio je naređenje da se sa svojim vodom prebaci preko železničke pruge i

da sa visova Borojevog brda (tt 100) onemogući prodor neprijatelja sa te strane i obilazak Bijelog Brda sa jugozapada.

— Pašiću! Ni po koju cenu ne smeš dozvoliti neprijatelju da zauzme Borojevo brdo!... Povući se otuda možeš samo po mom naređenju!...

— Razumem, druže komandante! ... Budi siguran, druže Čađo, da se neprijatelj preko mene živog neće probiti u Bijelo Brdo — odgovorio mu je vodnik Pašić, zvani Pekmez, kojem bi sudeći po smrknutom pegavom licu i varnicama u očima ovoga puta više odgovarao nadimak »Kremenik« umesto »Pekmez«. ..

Slična naređenja Čađa je izdao i komandirima 1. i 3. čete sa očiglednom namerom da se ovde na zapadnoj ivici sela pruži odsudna odbrana bataljona.

Najveću brigu komandantu bataljona zadavali su neprijateljski tenkovi. Njima je mogao da se suprotstavi samo nekoliko protivtenkovskih pušaka i jedan ručni reaktivni minobacač engleske proizvodnje zvani »džonbul«. Sa puškama se moglo efikasno dejstvovati sa 400—500 metara a sa »džonbulom« tek sa 80—100 metara. To je značilo da je neprijateljske tenkove, a samim tim i prateću pešadiju, trebalo sačekivati takoreći »na cev svoga oružja«. Da bi se otklonio taj nedostatak i neprijatelj tukao sa što većeg odstojanja, komandiru 1. čete naređeno je da dve protivtenkovke sa jednim teškim mitraljezom i vodom pešadije isturi napred, na okuku kanala, čiji je krak u izlomljenoj cik-cak liniji usmeren prema zapadu i jugozapadno od groblja izbijao na putnu komunikaciju. Tamo je upućena i grupa bombaša i skojevaca sa ručnim protivtenkovskim bom-bama. ..

Izbacivanjeodeljenja protivtenkovskih pušaka na okuku kanala pokazalo se, kako ćemo kasnije videti, kao veoma dobar potez komandanta bataljona. Pružajući se paralelno sa zapadnom i jugozapadnom ivicom sela i sekući obe komunikacije, kanal se na severu oslanjao na poplavljeni Opštinski rit a na jugu na taktičke visove Borojevo brdo. Tako je on ujedno predstavljaо i dobru protivtenkovsku prepreku, duboku oko 1,5 i široku oko 3 metra, koja je, uz to, bila i dobro branjena sa zapadne ivice sela. Na tom kanalu borci 1. bataljona, a posebno protivtenkovskog odjeljenja, uspešno će položiti svoj najteži borbeni ispit u neposrednom sukobu sa neprijateljskim tenkovima.

Upravo u trenutku kada je otpočeo neprijateljski napad od Sarvaša, Štab bataljona je izvešten sa istočne ivice mostobrana, od komandira 2. čete Blagice Belića, da se iz pravca Dalja prema susednom selu Jabuci (Aljmaš) kreće jedna poveća neprijateljska motorizovana kolona. Istovremeno, iz oko četiri kilometra udaljene Jabuke oglasila se i vatrica nemačke artiljerije jačine oko dve baterije topova. Dileme više nije bilo. Obavešteni o našem prelasku, Nemci su brzo reagovali. Vukovar i Belišće poslužili su im kao dobra pouka. Iako još nisu tačno znali kolike su i kakve naše snage prešle kod Bijelog Brda, Nemci ovoga puta nisu hteli da rizikuju. Žurili su da nas što pre odbace preko Drave. Postalo je jasno da se na mostobran priprema obostrani i koncentrični napad jakih nemačko-ustaških snaga.

Očekujući sada više nego verovati napad i sa istočne strane, komandant bataljona upućuje obaveštajnog oficira Nikolu Marinkovića komandiru 2. čete Blagici Beliću sa dopunskim naređenjem: maksimalno ubrzati pripreme za odsudnu odbranu u vinogradima, na zapadnoj ivici sela. Na liniji Mišino brdo (tt 132) — kota 97 uputiti jača borbena osiguranja... Svoje komandno mesto, bataljonsko previjalište i vatrene položaje minobacača komandant bataljona premestio je iz severnog u južni deo sela. Komandiru voda za vezu naredeno je da poveže žičanom vezom komandno mesto sa svim komandama četa i ostalim delovima bataljona.

Da bi se donekle iskupio za prekid radio-veze, komandir voda za vezu izvrišo je novi zadatak besprekorno. Pored sigurne telefonske i kurirske veze, vrlo dobro je poslužio i zaplenjeni nemački »mercedes«. On je korišćen i za druge svrhe, posebno za prebacivanje pojedinih oruda, municije i članova Štaba bataljona sa jednog na drugi sektor mostobrana.

Grga, Toma i Crveni

Dejstvo naših mitraljeza sa isturenih vatreñih položaja zaustavilo je za kraće vreme nastupanje i razvoj nemačkih kolona od Sarvaša. Po izbijanju iza okuke, neodlučno su zastali i tenkovi, ali su komandiri zaledje nemačke pešadije mahanjem ruku tražili da oni hitno produže napred. Koman-

diru tenkovske čete se, izgleda, nije žurilo. Poučen gorkim iskustvom iz jučerašnje borbe sa našom Sedmom vojvođanskom brigadom na mostobranu kod Bistrinaca, gde mu je od ukupno 9 ostalo samo 5 ispravnih tenkova,²⁷ on je želeo da prvo doboro osmotri otkrivene vatrene tačke i postojanje protivtenkovskih sredstava u našoj odbrani. Od svoje artillerije i minobacača zatražio je još jedan vatreni udarac po zapadnoj ivici sela. Od ove vatre srušeno je još nekoliko seoskih zgrada. Iz stroja je izbačeno i nekoliko naših boraca...

Konačno, posle vatrenog udara, u borbenom poretku »klinom napred«, krenula su prvo tri desnokrilna tenka. Kretali su se lagano i na međusobnom rastojanju od pedeset metara, uporedo sa nasipom železničke pruge. Nešto severnije, kroz uvalice pored puta za Bijelo Brdo, krenula su i preostala dva tenka. Ovi su podržavali ustaški polubataljon iz Sarvaša, koji je ponovo krenuo u napad, ali sada bez halabuke i podvriskivanja. Za razliku od nemačke pešadije, koja je istrečala napred razvijena u strelce i čekala da joj se tenkovi pridruže, ustaše su se ovoga puta kretale mnogo sporije, u grupicama, sa obe strane puta, kroz poduboke odvodne kanale i pozadi nemačkih tenkova. Nešto su, izgleda, naučili iz prethodnog juriša.

Na oko 600 metara od naših položaja, pristigavši zaledgu nemačku pešadiju, tenkovi su zastali i otvorili brzu paljbu iz svojih topova i mitraljeza. Tukli su zaredom sve kuće i građevinske objekte na zapadnoj ivici sela. Srećom, ova direktna i neposredna vatra topova nije imala većeg efekta, jer se glavnina naših boraca nalazila u kanalu, na isturenoj vatrenoj liniji, pedesetak metara ispred ivice sela. Meštani su takođe bili blagovremeno evakuisani u dubinu sela ili skriveni u komšijskim podrumima. Za vreme petnaestominutne vatrene pripreme neprijatelja, naši borci mirno su čekali u svojim dubokim zaklonima. Mnogima je bio to prvi susret sa ovim čeličnim nemačkim grdosijama i brzometnom vatrom njihovih topova i mitraljeza. Neki su nestropljivo izvirivali iz svojih zaklona, a onda ugledavši spokojna i ozbiljna lica svojih starijih drugova i prepostavljenih smireno se vraćali na svoja

²⁷ Vidi: N. Božić, *Sedma vojvođanska brigada*, VIZ Beograd 1984, 306.

mesta. Sa prestankom topovske paljbe, glave naših boraca sve više su bile usmerene položajima na kojima su ležale posade naših protivtenkovskih pušaka. Svesni toga da su oči celog bataljona uprte u njihove potiljke, borci protivtenkovskih odeljenja, mirno i rutinirano, baš kao da se pred njima nalaze neke »plehane šklopocije«, vršili su poslednje pripreme za gađanje.

— Nišan šest! ... Grupa neprijateljskih tenkova na uzvišici pored pruge! ... Pripremi se za gađanje! — čuo se prigušeni glas komandira protivtenkovskog odeljenja...

— Bombaši, pripremite ručne protivtenkovske bombe! ... I flaše sa zapaljivom sмеšom — začuo se i piskutavi glas Nataše Bosančić Slavice, zamenika političkog komesara 1. čete...

Borci su dobro poznavali ovaj glas, koji se javljao onda kada im je bilo najpotrebnije, u najtežim okršajima i delovalo na njih kao podstrek i sedativno sredstvo za umirenje istovremeno. Znali su da je ta inače tiha, nenamentljiva i uvek ozbiljna Sremica iz Golubinaca sekretar partijske ćelije u njihovoј četi, ali su je cenili podjednako i komunisti i svi ostali borci zbog njene izuzetne hrabrosti i neustrašivog držanja u borbi. U borbama kod St. Banovaca, na Kazuku, kod Darde i Bilja prva je iskakala na juriš i ličnim primerom podsticala svoje borce, a od komunista i skojevaca tražila je to isto. Tako je i ovde postupila. Čim je saznala za odluku komandanta bataljona da se na okuku kanala isturi predstržna grupa sa ulogom sličnom onoj koju ima tzv. mrtva straža, Slavica im se pridružila. Komandira čete je lako ubedila da je to njen partijski zadatok, kao sekretara partijske ćelije čete. I... ne sačekavši njegov odgovor pošla na okuku kanala...

Spustila se između položaja dveju protivtenkovskih pušaka. Tu, na kosini kanala, smireno kao da se sprema za gađanje na strelištu, pionirskim ašovčićem počela je da uređuje zaklon i grudobran za svoj ruski automat. Nije se obazirala na eksplozije topovskih granata i štektanje mitraljeskih rafala iznad njene glave. Nije se zbumila ni kad joj je jedan mitraljeski rafal koji je preoravao ivicu kanala zaparao titovku i skinuo je sa glave. Zastala je za trenutak, spustila se na dno kanala, dohvatiла probušenu titovku, stavila je ponovo na glavu i smešći se pripretila fašistima, nešto u smislu: »Plaćete mi ovu kapu! I, to višestruko!«. A zatim, kao

da se ništa nije dogodilo, nastavila započeti posao. Oduševljeni ovim prizorom, borci radosno zagrajaše i za trenutak zaboraviše mesto na kojem se nalaze. Nervna napetost, taj redovno prisutni pratilac uoči okršaja, naglo prestade. Preko naših položaja prosu se talas vedrog raspoloženja. U surovu stvarnost bojišta povratio ih je uzvik dežurnog osmatrača sa ivice kanala:

— Evo ih! ... Kreću ponovo! ... I tenkovi i pešadija...

Iz svojih zaklona i kanala borci poskakaše na grudobranе. Tada su tek primetili da je i neprijateljska artiljerija prebacila svoju vatru u međuvremenu po dubini sela tražeći položaje naših minobacača. Pažnju naših boraca ponovo su zaokupili nemački tenkovi, posebno ona trojka uz nasip železničke pruge...

Prošavši kroz streljački stroj svoje pešadije, koja je potrcala za njima, tenkovi su pojačavali gas i povećavali brzinu. Žurilo im se očigledno da što brže savladaju brisani prostor koji je postajao sve širi sa približavanjem našim položajima:²⁸

— Udri ih, Grgo! ... Ošini, Tomo! ... Šta čekaš, Crveni! ...²⁸
Mi ćemo lako sa pešadijom! — dovikivali su borci nišandžijama protivtenkovskih pušaka, gledajući nemačke tenkove kako se približavaju.

— Sačekajte ih kada najdu na onu zaravan... Tu nam moraju otkriti svoje bokove i gusenice... Ti, Grgo, gađaj onog prvog do nas... Toma onog u sredini... Crveni neka gada ona dva što idu cestom! ... I samo mirno, drugovi. Bez uzravljavanja! — dovikivala je Slavica nišandžijama priljubljenim za podebele kundake svojih protivtenkovki. Ostali neka čekaju vatru iz moga automata! ... Pokazaćemo ovim gadovima po čijoj zemlji gaze!...

Borci su disciplinovano izvršavali naredenje ove iskusne i hrabre partizanke. Strpljivo su čekali da im se neprijatelj približi.

— Samo još malo! ... Još koji metar! — šaputao je Grga Neoričić svome pomoćniku dok je budno pratilo kako se levi

²⁸ Radi se o Grgi Neoričiću, borcu 3. čete, iz Subotice, posle rata radnik u »Subotičanki«, i Torni Poljakoviću, borcu 1. čete, rođ. 1921. god. takođe u Subotici, koji je poginuo 21. I 1945. kod mesta Crnac u Slavoniji. Za borca zv. Crveni nismo utvrdili identitet.

tenk već uspinje na blagu uzvišicu i otkriva svoj bok njihovim položajima. Izbivši na mali plato, tenkovi su nešto usporili. I njihov streljački stroj kao da je nešto očekivao. Zbunjivala ih je kratkotrajna tišina koju je iznenada prekinula brza paljba naših minobacača i teških mitraljeza. Zatekla ih je baš na toj uzvišici, bez ikakvog zaklona, koja se blago spuštalala prema našim položajima. Na ovom mestu tela nemačkih vojnika u zbijenom streljačkom stroju i buljucima pozadi tenkova ukazaše se u punom profilu, a time i kao najunosnije mete za naša oružja. Zbunjeni i zatečeni ubitačnom vatrom naših mitraljeza, Nemci se ponovo baciše na zemlju. Tenkovi su prešli još desetak metara pa su i oni zastali. Njihove kupole okretale su se tražeći naša mitraljeska gnezda i minobacače. Bio je to najbolji trenutak za nišandžije naših protivtenkovskih pušaka. Oni su to zaista i dobro iskoristili... .

Već posle prvih ispaljenih metaka pogoden je tenk sa desne strane. »... Iz njega je prvo počeo da kulja dim, a zatim je suknuo plamen. Drugi, ili tačnije srednji tenk, koji se najviše približio položajima 1. čete, najpre je stao, zatim se počeo vrteti u krug i ponovo stao, sve dottle dok na njega nije ponovljena vat^p iz naših protivtenkovskih pušaka... Treći tenk je ipak uspeo da se izvuče ka selu Sarvašu. Odande je nastavio da nas tuče topovskom vatrom.. ,«^w

Preostali tenkovi beže sa bojišta

Po sećanju komandanta bataljona, veliku ulogu u odbijanju tenkovsog napada odigrao je borac zvani Crveni. On je bio nišandžija na engleskoj protivtenkovskoj pušci kalibra 20 mm, dok su sve ostale bile kalibra 12 mm. Njegova je puška imala i nešto veći domet, veću probojnu moć, ali zato i jače povratno dejstvo barutnih gasova. To je proizvodilo i daleko veći trzaj po ramenu nišandžije, a po odbijanju barutnih gasova o neku prepreku i novi udar s leđa. »Crveni«, koji je pre toga bio nišandžija na oruđu kalibra 12 mm, nije, izgleda, o tome vodio dovoljno računa pa je i za ovu pušku izradio za-

²⁹ Iz neobjavljenog rukopisa pukovnika u penziji Lazara Markovića Čade.

klon iste veličine. Već posle prvog opaljenja Crveni je počeo da se previja od bolova u ramenu i na kičmenom stubu, u leđima. Pomislivši da nije dovoljno pritegao kundak uz svoje rame Crveni je opalio i drugi put. Ovoga puta udarac je bio još jači. Ljut na svoje neiskustvo i bolove, Crveni je iskočio iz svog skučenog zaklona i zauzeo novi položaj na poširokom odvodnom kanalu sa desne strane puta prema Sarvašu. Sada više nije dobijao povratni udar u leđa, ali je zato bio prisiljen da više puta promeni vatreći položaj. Nemački artiljeri su ga brzo otkrivali i pokušavali da unište direktnim gadanjem iz tenkova.

Ugledavši šta se dogodilo sa njegovim susedima, vozač trećeg tenka je naglo prikočio. Iz tenka je otvorena besomučna i prilično neprecizna topovska i mitraljeska vatra. Odjednom je i on začutao i naglo »krenuo u rikverc!« Po njegovom oklopu zadobovali su meci naših protivtenkovki... Zaustavio se tek na istočnoj ivici Sarvaša. Odatle je, sakriven iza nasipa kanala, ponovo otvorio topovsku vatru po našim položajima. ..

Na levom krilu, preostala dva tenka koji su podržavali napad ustaša, kretali su se mnogo obazrivije. Sve češće su zastajali i zahtevali od ustaša da podu napred i očiste cestu. Topovima su gadali svako sumnjivije mesto na cesti misleći da je minirana... Poučene prepodnevnim iskustvom, ustaše, međutim, nisu mnogo žurile da posluže kao živi podastirač za svoje nemačke saveznike... Osokoljeni razbijanjem prve tenkovske trojke, naši protivtenkisti sada su svu svoju pažnju usredsredili u tom pravcu. Da bi ih ponovo »uhvatilo s boka«, komandir 3. čete — Mrda uputio je borca Crvenog sa njegovom protivtenkovkom i nišandžiju »džombula« sa jednim streljačkim odeljenjem pod južnu ivicu poplavljennog Opštinskog rita. Da li su ustaše primetile ovaj manevar ili su ga ponovo očekivale sa istog mesta, tek njihov streljački stroj je naglo zaledao i otvorio žestoku vatru u tom pravcu. Gađajući topovima naše položaje iz pokreta, tenkovi su prešli još stotinak metara, ali su brzo i oni zastali osetivši vatru naših protivtenkovki. Da li zbog malo veće udaljenosti ili zbog veoma malog ugla pod kojim su ih gađali i gotovo »pravo u čelo«, tek pogodaka nije bilo. Put se ovde spuštao u usek pa su se tenkovske gumenice gubile iz vidnog polja gađanja pt pušaka. Goneći pred

sobom ustaše i krećući se u skokovima, nemački tenkisti su, izgleda, žeeli da iskoriste ovu malu terensku prednost i što pre spuste se do propusta kanala i tzv. mrtvog ugla za gađanje njihovih gusenica. Tu im naše protivtenkovke nisu mogle gotovo više ništa nauditi...

Sa okuke kanala sve oči naših boraca bile su sada usmerene pedesetak metara napred i udesno, prema cesti. Tu u uskom propustu za vodu, ispod ceste Sarvaš—Bijelo Brdo, prialjila se grupa skojevaca sa ruskim protivtenkovskim bombama u rukama. Do njih je već dopuzala i Slavica sa jednim puškomitralscem i nekoliko automatičara. Trebalо je, dakle, grudima ovih mladih ljudi zaustaviti čelične grdosije, koje nisu uspele da zaustave ni naše protivtenkovske puške. Rastojanje se brzo smanjivalo, škripa gusenica i brekstanje motora postajali su sve jači i nesnosniji... Ohrabreni nastupom svojih tenkova ponovo je krenula zaleda nemačka pešadija na desnom i ustaše na levom krilu. Izgledalo je da ih ovoga puta više ništa neće sprečiti da upadnu u naše rovove.

Na stotinak metara od propusta i položaja naših bombaša, kad to niko nije očekivao, čelni tenk se naglo zaustavio. U kanal pored puta, iz tenka sa ugašenim motorom poskakala je njegova posada. Iz svojih automata i jednog brzometnog mitraljeza »šarca«, otvorili su žestoku vatru u pravcu naših bombaša... Baš kao da su žeeli da zaštite svoj tenk od njihovog napada... Sledeći tenk je takođe zastao i pridružio se njihovoj vatri. Granate njegovog velikokalibarskog topa, gađajući očigledno propust odvodnog kanala, pravile su rikošet po makadamskoj kaldrmi i eksplodirale negde u dubini glavne ulice... Tada se ponovo oglasiše i naše protivtenkovke. Sada su im ciljevi bili daleko bliži, ali i dopola zaklonjeni udoljicom puta. Iskosa, sa ivice Opštinskog rita, zviznu i jedna reaktivna mina našeg »džonbula«. Njegova svetleća putanja zapara kupolu drugog tenka. Sa istog pravca zapucao je i Crveni. Podkalibarno zrno njegove protivtenkovke napravilo je rikošet po oklopnu prvog tenka. Nemci se uzvrpoljiše. Dva člana posade uskočila su ponovo u napušteni tenk. Nišandžiju »šarca« zakačio je rafal našeg puškomitraljeza. Ostao je na cesti zajedno sa svojim oružjem... Iznenada, onako kao što je i stao, motor prvog tenka je ponovo proradio. Idući unazad i praćen u stopu od drugog tenka, povukao se u pravcu Sarvaša. Sve do okuke puta, Crveni

i njegovi drugovi »dodavali su im gas« zrnima iz svojih dugocvnih pušaka. Tek sa istočne ivice Sarvaša, gde su se pridružili preostalom tenku iz prethodne grupe, otvorili su snažnu topovsku vatru na Bijelo Brdo.

Teško je objasniti ovakav postupak nemačkih tenkista. Bili su takoreći na samom cilju! Imali su i terensku prednost, a ostavili su svoju pešadiju i ustaške satrapi da se sami probijaju u Bijelo Brdo. Nikome od boraca 1. bataljona ni danas nije jasno šta se to, u stvari, dogodilo sa prvim tenkom. Neki pretpostavljaju da ga je posada napustila zbog iznenadnog kvara na motoru. Neki tvrde da su tenkisti, uočivši našu zasedu na propustu, dobro ocenili šta ih tamo očekuje. Ovo pogotovo kada ih je na to podsetila unakrsna vatra naših protivtenkovskih pušaka! Postoji i mogućnost da je odluku o izvlačenju iz borbe preostala tri tenka doneo samoinicijativno komandir tenkovske čete. Za to je imao i »opipljivih« razloga. Od ukupno 9 tenkova sa kojima je juče pošao u borbu, ostala su mu još samo ta tri. Četiri je izgubio juče koci Bistrinaca u borbi sa Sedmom vojvođanskom brigadom. Ovde je izgubio dva a da nije ćestito ni stigao do naših položaja. Bili su to teški gubici za njegovu malu jedinicu i veoma skupu borbenu tehniku.

Bilo kako bilo, tek situacija na mostobranu kod Bijelog Brda, nakon povlačenja nemačkih tenkova sa bojišta, naglo se popravila u korist branilaca. Preko naših položaja prosu se talas olakšanja i oduševljenja. Raspoloženi borci klicanjem su pozdravljali svoje drugove iz protivtenkovskog voda, jer to je bila prvenstveno njihova pobeda. Bila je to pobeda nišandžija Crvenog, Tome, Grge, Slavice i njenih bombaša. Ali isto tako to je pobeda Pjevca i Nebojše, koji su svojim mitraljezima natjerivali neprijateljski streljački stroj da ponovo zaleže i prekida napad.

Kratkotrajnu radost naših boraca prekinuo je novi, još jači vatreni udarac nemačke artiljerije i minobacača. Neprijatelj je produžio napad, ali sada bez podrške svojih tenkova.

— Napad Nemaca i ustaša nije prestajao — priča dalje u svojim memoarskim beleškama komandant 1. bataljona. — Posle odbijanja tenkova usledio je novi udar njihove artiljerije i minobacača a odmah zatim preduzet je i opšti juriš. Sve dotle naši minobacači uspešno i vrlo efikasno gađali su podilazeće kolone neprijatelja. Ostalo im je još samo tridesetak mina,

pa sam naredio da tuku samo sigurne i zgušnute ciljeve. Zato je vatrica našeg streljačkog naoružanja sa približavanjem neprijateljskog streljačkog stroja postajala sve gušća i efikasnija... Zbog brojne nadmoćnosti neprijatelja, naredio sam komandirima da ga tuku sa što većeg odstojanja. U tom trenutku najveću ulogu odigrali su naši teški mitraljezi sa isturenih rezervnih vatreñih položaja. Svojom iznenadnom, bočnom i unakrsnom vatrom unosili su pravu pometnju u neprijateljskim redovima i lomili snagu njegovog udara. Tamo gde je neprijateljski streljački stroj uspevao da se približi našim položajima, sačekivala ga je sasredena vatrica naših puškomitraljeza, pušaka i automata. Sivi brisani prostor ostajao je posle toga prekriven zelenim i žutim uniformama poginulih i ranjenih nemačkih i ustaških vojnika.

Ovoga puta najveće gubitke neprijatelj je pretrpeo na našem levom krilu i pred položajima 1. čete, duž železničke pruge i na prilazima Borojevom brdu. Tu je i brisani prostor bio najveći a Nemci najuporniji. Odatle je dopirao i najjači vapaj njihovih ranjenika... Kratka zatišja između dva juriša nemački bolničari sa oznakama crvenog krsta nastojali su da iskoriste i prikupe što više svojih ranjenih i poginulih vojnika. Čudili smo se ovoj pojavi, jer ranije to nisu činili sve do završetka napada. Nismo ih u tome sprečavali. Čak smo neke, one najbliže našim položajima, izvukli i sami, gde su ih previle naše bolničarke... Ove, retko viđene trenutke prečutnog zatišja i prekida vatre iskoristili su naši borci. Pojedinačno i u grupama zaletali su se na bojište i odatle dovlačili razbacano oružje i sanduke sa municijom. Da bi izvukli ostavljeni nemački »šarac«, pojedini komandiri vodova vršili su kraće protivnapade i ispade odeljenjima. Očigledno naši komandiri još su više cenili nemačke brzometne šarce od ruskih »dobošara« (puškomitraljezi tipa DPP), koji su bili veoma osetljivi na spoljne udare i nečistoću...

Sa razgaranjem borbe na mostobranu punilo se i bataljonsko previjalište našim ranjenicima. Najviše ih je stradalo od eksplozija mina i granata. U njihovom izvlačenju isticale su se bolničarke — Anka Nikšić, Drena Popadić, Dobrila iz Ledinaca, Anica Bašić i Ruža Dević. One su sa bojišta dovlačile ranjenike do prvih kuća. Odatle su ih omladinci i meštani nosili do bataljonskog previjališta kod crkve. Tamo ih je prihvatio

neumorni i veoma savesni bataljonski lekar dr Cvetko Glogovčanin iz Subotice. On i komesar bataljona Laza Kolarević učinili su sve da ranjenicima obezbede prihvatzu, negu i ishranu...³⁰

Neprijatelj napada i sa istoka

Oduševljeni hrabrim držanjem naših boraca i njihovom upornošću u borbi sa daleko jačim neprijateljem, meštani se la Bijelog Brda nastojali su da ih što bolje ugoste i olakšaju njihove napore. U tome su prednjačili omladinci. Koristili su svaki predah da im na položaj dotine hranu, piće ili municiju. Ovaj predah je, međutim, kratko potrajavao. Vremena za opuštanje zbog uspešnog odbijanja jednog od dотле najtežih neprijateljskih napada podržanog tenkovima — nije bilo. Tek što je otklonjena opasnost od Sarvaša, zapretila je nova, ali sada sa suprotne strane, od Dalja i Vukovara. Galvna gužva je tek predstojala jer se i potučeni neprijatelj iz Osijeka i Sarvaša još nije mirio sa preprljenim porazom. Postalo je očigledno da neprijatelj priprema novi udruženi i istovremeni napad sa istoka i zapada.

Nova situacija nametala je Štabu bataljona i nove probleme. Postavilo se pitanje kako u što kraćem vremenu i bez težih posledica prebaciti težišta svoje odbrane sa zapadne na istočnu ivicu sela, odnosno mostobrana. Trebalo je što pre, u tesnom kontaktu sa neprijateljem i neopaženo od njega pregrupisati svoje snage i prebaciti još jednu četu i prateća oružja na istočnu ivicu sela. I tek tamo, na istočnoj ivici sela, gde se sada nalazila samo 2. četa, otpočinjala je nova bitka za vreme. Tu je u još kraćem roku trebalo posesti i utvrditi nove odbrambene položaje, izgraditi zaklone za oružja, privući municiju... Tamo, međutim, neprijatelj nije gubio vreme. Prema izveštaju komandira 2. čete, Blagoje Belića Blagice, na istočnim padinama Mišinog brda uočena je koncentracija jačih nemačkih snaga, dok su na raskrsnicu puta prema Alj-

³⁰ Iz neobjavljenog memoarskog rukopisa pukovnika u penziji Lazara Markovića Čade. Po njegovoj proceni, u ovom napadu neprijatelj je imao više od 100 poginulih i oko 150 ranjenih vojnika.

mašu još pristizale nove kolone ustaških kamiona iz Dalja i Borova.

U takvoj situaciji i vremenskom »cajtnotu«, komandant 1. bataljona bio je prisiljen, baš kao u brzopoteznoj šahovskoj partiji, da vrši velike rokade i brzo parira novim i nepredviđenim neprijateljskim potezima. On je tako i postupio.

Komandiru 3. čete, koga je učinio odgovornim za zapadnu ivicu mostobrana, naredio je da se prikriveno rokira ulevo i pošto preuzme položaje 1. čete svoje težište prenese na levo krilo i Borojevo brdo. Komandiru 1. čete naredio je da se, ne čekajući na smenjivanje cele čete, hitno i po delovima prebaci u vinograde na jugozapadnoj kosi Mišinog brda i tu između putne i železničke komunikacije pripremi za odbranu. Vod milonobacača iodeljenja protivtenkovskih pušaka takođe je prebacio na istočnu ivicu sela. Tamo su upućeni i omladinci-dobrovoljci sa ašovima i lopatama...

Za nepuni sat vremena realizovane su sve osnovne zamisli komandanta bataljona. Borbeni poredak bataljona promenio se za 180 stepeni. Težište odbrane prebačeno je sa zapadne na istočnu ivicu mostobrana. Tamo su posednuti i na brzu ruku izgrađeni novi položaji. Da bi se preduhitrla ustaška kolona koja se sa raskrsnice puta u međuvremenu spustila do kote 104, svi raspoloživi borci, vezisti i omladinci upućeni su na desno krilo 1. čete. Tamo se hitno pristupilo uređenju i rezervnih vatrenih položaja... Stotinak metara pozadi, na samoj ivici sela, građani predvođeni odbornicima podešavali su svoje kuće za dejstvo naših puškomitrailjeza. Tu je u međuvremenu premešteno i bataljonsko previjalište, centar veze i osmatračnica komandanta bataljona. Postajalo je sve jasnije da je i ova bitka sa vremenom pripala našim borcima i borbeno raspoloženim građanima sela Bijelog Brda. Zajednička mržnja prema fašističkim okupatorima i spremnost na najveća odričanja i žrtvovanja došli su do punog izražaja...

Sastanak bataljonskog biroa

Ocenivši da mu je dć početka opštег napada preostalo još malo vremena, komandant bataljona sazvao je kraći sastanak na koji su pozvani svi komandiri četa i vodova kao i

politički komesari i njihovi zamenici. Na položajima su ostali samo zamenici komandira i politički delegati.

— Na ovom sastanku — iznosi u svojim sečanjima politički komesar bataljona Laza Kolarević — komandant bataljona saopštio nam je da je situacija na mostobranu veoma ozbiljna, da neprijatelju i dalje stižu pojačanja i da će verovatno još do kraja dana pokušati da nas odbaci preko Drave, da mi još nismo uspostavili vezu sa Štabom Brigade i ne znamo šta se dogodilo sa našim 3. bataljonom... Zatim nas je upoznao sa svojom odlukom i dodao da se na mostobranu moramo održati po svaku cenu do pada noći i pristizanja 3. bataljona i preostalih delova našeg bataljona. Od komandira četa zatražio je da bezuslovno održe svoje položaje i disciplinu u svojim rukama, da obezbede sadejstvo i vezu sa svojim susedima i Štabom bataljona...

Obaveštajni oficir bataljona obavestio nas je da su u borbu za mostobran uvedeni sveži delovi 117. i 118. nemačke lovačke divizije koji su sa delovima divizije »Štefan« prethodnog dana učestvovali u likvidaciji naših mostobrana kod Vukovara i Belišća. Po izjavama zarobljenika, jačina ovih snaga iznosi oko 2.500 vojnika i desetak tenkova, ne računajući tu ustaško-domobranske jedinice i policiju iz okolnih garnizona. Te podatke su potvrdili i naši obaveštajci iz Osijeka, preko jednog železničara iz Sarvaša... Za vezu sa Štabom Brigade obaveštajni oficir bataljona je utvrdio da će ona biti uspostavljena po paclu noći, jer su preko Drave upućene dve patrole a priprema se još jedna...

Nakon toga reč je uzeo Dragoljub Tomić Mornar, zamenik političkog komesara i sekretar partijskog biroa bataljona. Taj inače uvek nasmejani i vedro raspoloženi dvadesetdvogodišnji pitomac trgovačke mornarice i neustrašivi borac iz Sremske Raće, bio je ovoga puta veoma ozbiljan. Osećao je veliku odgovornost za sudbinu našeg bataljona i njegovih 350 boraca, koji su se iznenada našli u veoma složenoj ratnoj situaciji. »... Svud oko nas je višestruko nadmoćniji neprijatelj, pozadi je razlivena Drava i Kopački rit a ispred nas neizvesna i duboka neprijateljska pozadina... Zbog svega toga, drugovi« — rekao je Mornar — »smatrajte ovaj sastanak kao prošireni sastanak partijskog biroa bataljona... Prenesite svim komunistima i skojevcima da su zadaci koje vam je ovde izneo komandant bataljona ujedno i zadaci koje pred njih postavlja

Partija. Oni se moraju bezuslovno izvršavati... Neprijatelju nikako ne smemo dozvoliti da nas nabaci na Dravu i razbije naš bataljon... Mi, komunisti, svojim ličnim primerom moramo dokazati kako se bori i gine za slobodu svoga naroda...« On je to, zaista, ubrzo i dokazao... I mnogi drugi sa njim...

Kraj sastanka partijskog biroa oglasila je neprijateljska artiljerijska i minobacačka vatrica. Otpočela je istovremeno iz Aljmaša i Sarvaša, što je upućivalo na zaključak da će i napad biti izведен sa obe strane, sa istoka i zapada. Najgušća vatrica bila je usmerena duž putne i železničke komunikacije. To je, opet, ukazivalo da će tu biti usmereni i pravci glavnog udara sa očiglednom namerom neprijatelja da mostobran blokira sa juga i istovremeno preseče na dva dela... Komandiri i komesari potrčali su u svoje jedinice...

Da bi proverili spremnost jedinica za borbu, članovi Štaba bataljona pošli su na položaje. Komandant bataljona uputio se u 1. četu, komesar je pošao u 2. a zamenik komesara na Borojevo brdo i na zapadnu ivicu sela.

Oslonjen na Kestenjački rit i korito Stare Drave na severu, položaj 2. čete pružao se tzv. vojničkom ivicom na zapadnim padinama Mišinog brda i kod usamljene kapele prelazio putnu komunikaciju, da bi se u terasastim vinogradima (j. istočno za 1,5 km od B. Brda) nastavljaо dalje na položaje 1. čete, koji su kod kote 99 izbjigli na železničku prugu. Povijajući se dalje nasipom pruge prema zapadu, kod Borojevog brda, linija mostobrana se dalje nastavljala na položaje 3. čete na zapadnoj ivici sela i završavala na ivici poplavljenog Opštinskog rita.

Komandant i komesar bataljona bili su zadovoljni onim što se postiglo za tako kratko vreme, posebno u 1. četi. Tamo su borci inventivno iskoristili svaki pogodni zemljišni i včetački zaklon da bi se što bolje utvrdili. Sve vinogradarske kućice pretvorene su u manje otporne tačke a betonski vinogradarski bazeni i lube u puškomitralska gnezda. Terasaste kamene podzide i ograde vinograda, visoke do metar i više, na blagim padinama kose Lužak i zapadno od k. 97, koje su se pružale po paralelnim izohipsama i na rastojanju od 100—200 metara od vrhova kose prema selu — prosto su nudile uzastopne borbene položaje našim jedinicama. Pozadi ovih podgrada naši borci su se osećali kao u rovovima punog profila. Plato i kaskade ispred njih, sa ogolelim vinogradima i

I-etkim rastinjem, otvarali su gotovo idealne brisane prostore za vatreno dejstvo branilaca.

Obilazeći položaje, rukovodioци su na licu mesta ukazivali borcima na uočene nedostatke ili prednosti terena i otvoreno im govorili da se na tim položajima mora izdržati do kraja i da nemamo drugog izbora... Borci su i sami shvatili svu ozbiljnost situacije i osmatrajući neprijatelja, smrknuta lica nastojali da se što bolje utvrde...

U 14,30 časova sa položaja naših borbenih osiguranja na liniji tt 132 — Mišino brdo — kota 97 začula se jaka streljačka i mitraljeska vatra. Dva streljačka odeljenja iz 2. čete sa delovima izviđačkog voda, na čelu sa obaveštajnim oficijerom bataljona Nikolom Marinkovićem, dobro maskirani, sačekali su iznenadnom i bliskom vatrom neprijateljske prethodnice i naterali ih na povlačenje. Tom prilikom grupa naših boraca naoružana automatima i sa dva puškomitraljeza iskoristila je jednu udoljicu i udarom s boka unela pravu pometnju u glavnu neprijateljsku kolonu koja je pošla od Aljmaša. Pomislivši da je naišla na našu glavnu odbrambenu liniju, kolona se povukla na polazne položaje a neprijateljska artiljerija, koja je dотле tukla Bijelo Brdo, prebacila je svoju vatu na liniju našeg borbenog osiguranja, tj. na Mišino brdo i k. 97. Marinković je tada brzo izvukao svoje borce ispod neprijateljskog vatrenog udarca i postavio se stotinak metara zapadnije na novu vatrenu liniju. Neprijatelj je bio prinuđen da se razvija u strelce i da na više uzastopnih linija organizuje novi napad. Da bi izbio pred naše glavne položaje, bilo mu je potrebno više od jednog sata. To je poremetilo neprijateljski plan zajedničkog udara i smanjilo njegovu početnu silinu. Izostao je sinhronizovani napad obe neprijateljske grupacije.

Ogorčena borba za Borojevo brdo

Za to vreme, postupajući po zajedničkom dogovoru, zapadna grupa (delovi 117. lovačke divizije i ustaše iz Sarvaša), koja je već bila u neposrednom kontaktu sa našim jedinicama, odmah posle 15-tominutne artiljerijske pripreme preduzela je novi napad na sada osetno proređenu odbranu 3. čete.

Komandir 3. čete Ljubomir Mrda, dobro se snašao u takvoj situaciji. Ocenivši da neprijatelj ovoga puta nastoji da izbegne veliki brisani prostor između putne i železničke komunikacije, prekriven njihovim leševima, ostavio je na ovom pravcu samo jedan vod sa komesarom čete Ilijom Arsenijevićem i vodnikom Draganom Čosićem. Na isturenim položajima, kod propusta na cesti, i dalje je ostala Slavica Bosančić sa odeljenjem automatičara i dva puškomitrailjeza. Glavninu čete oba teška mitraljeza i »džonbulk«, Mrda je poveo na levo krilo. Tu se u osloncu na železničku stanicu, Borojevo brdo i kotu 100 obrazovalo novo težište odbrane. Tamo se uputio i zamenik političkog komesara Dragoljub Tomić Mornar. Po usmernenoj artiljerijskoj vatri i svojim borbenim iskustvom i nepogrešivim instinktom, Mornar je ocenio da će u narednom trenutku neprijatelj glavnu pažnju usmeriti na važnu taktičko-topografsku tačku — Borojevo brdo. I nije se prevario.

Nestrpljiv i verovatno iznerviran zbog zakašnjenja istočne grupe od Aljmaša i sporosti sarvaških ustaša na svom levom krilu, komandant bataljona 117. lovačke divizije krenuo je svoj bataljon u odlučujući napad. Po vatri koju je u toku prethodnog napada dobijao iz tog pravca mogao je oceniti da su se tu nalazile naše slabije snage. Da bi nas što više iznenadili i zaobišli sa desne strane, svojim komandirima naredio je da iskoriste kanale sa obe strane pruge i nasip pruge kao zaklon od naše vatre.

Povijeni u pasu, Nemci su nastupali u vodnim i odeljenjskim kolonama. Bili su ne malo iznenadeni kada su po dubini tih kolona i sa obe strane pruge sačekani dugim rafalima naših teških mitraljeza. Istovremeno, na telefonski poziv Mornara, zamenik političkog komesara, naši minobacači otvorili su po zbumjenim nemačkim vojnicima brzometni vatreni udarac. Ispaljeno je samo desetak mina, ali je njihov efekat bio veoma porazan.

Da bi što pre izbegli tučenu prostoriju na kojoj su se gomilali mrtvi i ranjeni, nemački oficiri oštrim komandama i prodornim pištaljkama poveli su svoje vojnike na juriš. Prešli su samo stotinak metara kada ih je, sad već razvijene u strejljačke strojeve, sasekla ubitačna strejljačka vatra naših boraca i puškomitrailjezaca. Njima su se pridružili i novi rafali Pjevca i Nebojša. Vukući svoje teške mitraljeze »maksime« na točko-

³⁸⁰ vima, oni su spretno menjali svoje vatrene položaje, provlačili se kroz propuste i pojavljivali se čas na jednoj čas na drugoj sirani železničke pruge.

Poduboki kanal na kome su se nalazili naši položaji i glavičasta uzvišenja oko Borojevog brda omogućili su našim komandirima da takve manevre brzo izvode i sa puškomitraljezima i automatičarima i grupišu ih tamo gde je neprijatelj uprkos velikim gubicima uspevao da se približi našim položajima. U takvoj situaciji nemačkom komandantu nije preostalo ništa drugo nego da svoj već dobro desektovani streljački stroj zaustavi i naredi mu povlačenje. A bio je već na prilazima Borojevog brda!...

Ugledavši preostale Nemce kako bezglavo napuštaju bojište i poneti borbenim žarom, naši borci spontano poskakaše iz svojih zaklona i potračaše za komandirom 1. voda Đordem Pašićern Pekmezom. Sa puškomitraljezom u rukama, ovaj temperamentni Sremac, kojem je najmanje odgovarao pseudonim Pekmez, nije odoleo izuzetnoj prilici da se što više naplati omrznutim Švabama. Praćen u stopu od svojih boraca, u trku je menjao šaržere svoga puškomitraljeza i gadao buljuke uspaničenih Švaba koji su se gomilali u kanalima pored pruge...

Po izbijanju na prugu. Pekmez je naglo zaustavio svoje borce i naredio da se brzo vrate na Borojevo brdo. Setio se, izgleda, da on više nije nekadašnji puškomitraljezac, već i komandir voda i zamenik komandira čete. Setio se, verovatno, i izričite naredbe svoga komandira čete da se po svaku cenu održe zauzeti položaji i da ne pravi ovakve »izlete« i zaletanje bez njegovog odobrenja. Da bi se nekako opravdao, naredio je borcima da usput pokupe razbacano oružje i mauzer municiju. . .

— Morali smo da se popunimo municijom! A... doneli smo i tri ispravna »šarca«!—odgovorio je Pekmez na smrknute poglede komandira Mrde i Mornara, zamenika političkog komesara bataljona, koji su ga sačekali na Borojevom brdu.

— Moglo se to i drugačije završiti! ... A o tim tvojim izletima razgovaraćemo kasnije. I... brzo uredi svoje položaje! — reče mu još namrgoden Mrda, iako je bilo očito da je bio zadovoljan ovom iznenadnom popunom municije i pojačanjem od još tri nemačka »šarca« u svojoj četi.

— Pa vidiš, valjda, da jc čovek išao da »fasuje« municiju od sarvaških Švaba, jer ova naša iz Kopačeva još nije stigla. . . A o tvojoj »samoinicijativi« raspravićemo na partijskom sastanku — završio je ovaj razgovor raspoloženi Mornar i pri tome vragolasto namignuo zbumjenom Pekmezu, koji se odmah zatim uputio na svoje položaje.

Neuspeli pokušaj Nemaca da zauzmu Borojevo brdo negativno je uticao i na levu, ustašku kolonu. Čim su ugledali svoje saborce kako beže prema Sarvašu, pripadnici Štirove bojne naglo su se zaustavili. Da bi prekinuli njihovo kolebanje, ustaški oficiri su naredili otvaranje brze paljbe po našim položajima. Nisu više ni pokušavali da nastave juriš. Tražili su novu podršku svoje artiljerije.

Tako je na zapadnoj ivici mostobrana došlo do kraćeg predaha. Ali zato je na istočnoj ivici sela prava borba tek počinjala. . .

Okršaj se prebacuje na istočnu stranu

Kao i jutros od Sarvaša, u napad je prvo krenula leva kolona, koju su sačinjavale ustaše iz Dalja i Borova. I oni su, baš kao i njihovi sarvaški pajtaši, krenuli u napad sa velikim ljalaukanjem i poklicima. Hteli su, verovatno, da se pokažu pred gestapovcima iz 808. nemačkog bataljona, koji su na svom pravcu disciplinovano čekali da artiljerija prenese vatru po dubini naših položaja. Podnapiti i nestrpljivi, ustaški koljači ličili su na pobesne lovačke pse koji žure ispred svojih gospodara da isteraju na čistinu već iznemoglu i preplašenu divljač...

— Brzo smo izmenjali uloge — priča komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin. — Sačekali smo ih iza jednog kamenog zida, visokog oko metar i po, kojim je bila omeđena poveća parcela vinograda. Vidljivost je bila odlična a teren ispred nas terasast i pregledan. Na blagoj padini ustaški streljački stroj ukazao se u svojoj prirodnoj veličini od peta svojih kratkih i potkovanih čizama do omraženog slova »U« na žuto-smeđim kapama i uniformama. Zaslepljeni od trčanja i poneseni inercijom nizbrdice, njihovi borbeni poklici pretvarali su se u neartikulisana divljačka podvriskivanja...

Čekao sam da izbiju do ogolelog reda mladih bresaka koji sam odredio kao orijentir za otvarenje jednovremene, plotunske vatre... Lomljava vinograda i ustaška vriska spuštali su se prema nama kao lavina. Skoro da sam se pokajao što sam odredio tako blisku liniju za otvaranje sasredene vatre. Svega 80-tak metara! Učinio sam to zbog najefikasnijeg dometa russkih automata, kojih je bilo 36 samo u mojoj četi sa punim dobošima od po osamdeset metaka u svakom. Da bi oni došli do punog izražaja, zabranio sam i puškomitraljezima da otvaraju vatru pre moje komande. Time sam se lišio mogućnosti da sa 12 puškomitraljeza proredim ustaški stroj i sa većeg rastojanja. Tada bi, međutim, izostao efekat iznenadenja... Jedva sam sačekao da se ustaški stroj izravna sa redom vinogradarskih bresaka...

Na moju komandu — »Brza paljba!« prolamila se paklena vatra. Svaki borac je pre toga imao vremena da dobro nanišani. A mete su bile toliko velike, bliske i uočljive da se tu skoro i nije moglo promašiti. Posebno za automate i puškomitraljeze... Vrisak streljačkog stroja naglo se sasekao i pretvorio u sliveni i jednoglasni jauk. Prvi red se spontano i jednovremeno pohvatao za grudi. One poviše njih i pozadi rafali naših automata i puškomitraljeza zahvatili su nešto niže — po stomacima i nogama. Njihovi krici bili su najduži i najprodorniji. Oni malobrojni što su preživeli ovaj iznenadni i stravični plotun, okretali su nam leđa u trku i brzo nestajali sa našeg nišana. Nisu ni pomicali više na produženje juriša. Za njima su bauljali lakši ranjenici, pozivaju svoje drugove da im pomognu. Zaokupljeni spasavanjem »žive glave«, ovi se nisu ni osvrtali na njihove pozive. Bežeći uz padinu odbacivali su od sebe sanduke sa municijom, opremu pa i oružje. Iznenada su dobili i bočnu vatru. Komandir našeg desnokrilnog voda iskoristio je nasip železničke pruge i samoinicijativno preuzeo gonjenje sve do njihovih polaznih položaja. Zaustavili su se tek na koti 97. Tu su ih prihvatala novoprstigla pojačanja iz Dalja i Vukovara.

Desnom neprijateljskom kolonom sa pravca Aljmaša komandovao je major Ernest Himer, komandant (j06. nemačkog puka za obezbedenje. Pored 808. nemačkog policijskog bataljona, njemu su u tom trenutku bili prepotčinjeni i delovi Dijvizije »Stefan« koji su se nalazili na obezbedenju desne obale

Dunava od ušća Drave do Borova, kao i ustaško-domobranske snage sa ovog sektora.³¹ Obavešten o našem prelasku, on je opravdano pretpostavljao da je i mostobran kod Bijelog brda u tesnoj vezi sa našim i sovjetskim mostobranom kod Vukovara, pa i sa onim kod Belišća i Podravske Moslavine. Da se ovde radilo o novoj ofanzivi naših snaga, upućivali su ga i izveštaji sa Sremskog fronta, gde su još na istočnim prilazima Vinkovaca i Vukovara vodene teške borbe. Slično je bilo i u Podravini, gde se još osećao snažan pritisak jedinica našeg 6. i 10. hrvatskog korpusa.

Ne isključujući mogućnost da na sektoru između Aljmaša i Vukovara, za koji je on bio i lično odgovoran, dode do novog iskrcavanja naših snaga, major Himer je postupio mnogo obazrivije od ustaša i svog kolege iz 117. lovačke divizije. Naredivši opštu pripravnost na desnoj obali Drave i Dunava, on je u Aljmaš privukao sve raspoložive snage, opštu rezervu puka (1. i 4. četu 808. bataljona), delove Divizije »Stefan« iz Erduta i dve baterije topova pukovske artiljerije. Ukupna jačina njegove kolone iznosila je oko 700 vojnika. Tako je stvorio jednu pokretnu grupu, koja je potovarena u kamione mogla brzo intervenisati u svim pravcima na sektoru odbrane njegovog puka. Pošto je konačno ovладao položajima naših borbenih osiguranja i razvio svoje jedinice na liniji Mišino brdo — k. 97, major Himer je uputio slabije izviđačke delove da tačno utvrde kuda se proteže linija našeg mostobrana i kako je posednuta. U tu svrhu dobro mu je poslužio i brzopleti i od nas žestoko odbijeni napad leve ustaške kolone. Osmatranjem sa dominirajuće kote 132 i po gustini naše vatre u odbijanju ustaškog napada i dejstvom njegovih izviđačkih patrola, ovom iskusnom nemačkom oficiru nije promaklo da se između položaja naše 1. i 2. čete i južno od puta nalazi jedan neposednuti međuprostor. To je, po svojoj prilici, bilo presudno da glavni udar svojih snaga usmeri ovim pravcem. On mu je nudio i najveće izglede na uspeh jer je cepao naše snage na dva dela a time omogućavao postepeno okruženje i uništenje.

Da bi izmanevrisao našu 2. četu i čvrsto je vezao za svoje položaje na severozapadnoj padini Mišinog brda, nemački ko-

³¹ Arhiv VII, k. 77-A, reg. br. 9/3.

mandant je deo svojih snaga uputio da je napadne s fronta, odozgo, sa pravca tt 132. Vatru svoje artiljerije i minobacača takođe je preneo na ovaj pravac. Bio je to veoma lukav potez, koji je trebalo da odvupe našu pažnju na tu stranu. Druga četa bi se tako našla u okruženju i nabačena na strinu obalu Stare Drave i poplavljennog Kestenjačkog rita. Preostale ustaše i njihovo tek prispevo pojačanje Himer je prebacio preko nasipa železničke pruge. Njihovom komandantu je naređeno da izvrši dublji obilazak južno od pruge i obnovi napad, ali sada u bok i pozadinu naše 1. čete. Za vezivanje 1. čete s fronta i na pravcu koji se tako neslavno završio po ustaše upućena je 4. četa 808. policijskog bataljona. Pošto je od komandanta bataljona 117. nemačke divizije iz Sarvaša radio-putem zatražio da obnovi napad na Borojevo brdo, major Himer je pristupio ostvarenju ovog neosporno dobro zamišljenog plana.

— Konačno, sa Mišinog brda krenuo je streljački stroj Nemaca — nastavlja dalje u svojim sećanjima komandant 1. bataljona Lazar Marlcović Čađa. — Iza njih, cestom ka Bijelom Brdu pristizali su novi kamioni s vojskom. Odmah po iskrčavanju razvijali su se za borbu i formirali sledeće ešelone. Telefonom sam naredio našim minobacačima da ih tuku. Oni su to u tri navrata vrlo uspešno i učinili... Nakon desetak minuta usledila je i prava vatre na kanonada neprijateljske artiljerije i minobacača. Tukli su naizmenično položaje naše 1. i 2. čete, zatim su sa vinograda prenosili vatru po dubini sela Bijelog Brda.

Okruženje 2. čete

Severoistočno, pred položajima 2. čete, Nemci su vrlo sistematski i uporno nastojali da probiju njenu odbranu. Komandir ove čete Blagoja Belić Blagica činio je sve da ih zadrži i održi svoje položaje. Da bi sprečio sve češće upade u dosta rastegnute položaje svoje čete, pošto nije imao rezervu, na brzinu je skupio oko sebe desetak skojevaca sa automatima. Među njima se nalazio i Alija Hasanović Alja, najbolji puškomitrailjezac u bataljonu.

Stavljanjući se na čelo ove grupe, Blagica je intervenisao odlučno i u pravom trenutku. Tako je više puta uspeo da po-

novo uspostavi narušeni borbeni poredak svoje čete. Postalo je, međutim, sve očiglednije da neprijatelj ovde napada jakim snagama i da mu je cilj da ih odbaci iz vinograda, odseče i nabaci na Dravu!

Okupljeni oko svog hrabrog komandira Blagice, borci 2. čete junački su odolevali sve besomučnjim nasrtajima Nemaca. Ranjenika je bilo sve više. Poginuo je i hrabri puškomitraljezac Jozza, rodom iz Slavonske Požege. Njegovo oružje preuzima najbolja skojevka u četi Jelena Lero iz Bajmoka. Ona priskače u pomoć puškomitraljescima Alji Hasanoviću i Petru Labasu oko kojih su vrcale prazne čaure i rasterivale oblake barutnog dima. Pred njihovim pregrejanim cevima narastale su gomile leševa u zelenim nemačkim uniformama.

Iznenadeni žilavim otporom naših boraca, Nemci su se sve više odbijali ulevo, prema putu, i zaobilazili levi bok 2. čete. Povijajući svoje desno krilo pod sve većim pritiskom, front 2. čete se istovremeno izokretao prema jugu i putu Dalj—Bijelo Brdo. Na prilazima selu i mestu gde se cesta nagnula približava strmoj okuci Stare Drave, presečena je i poslednja nit koja je povezivala izdužena krila 1. i 2. četa. Tako se 2. četa našla u okruženju, odsečena od bataljona i pritešnjena uz desnu obalu Stare Drave i Kestenjačkog rita. Nemačkom komandantu i njegovim jedinicama ukazao se otvoren put u središte našeg mostorbanja. Naša situacija postajala je sve kritičnija.

Trebalo je što pre zatvoriti nastalu brešu širine oko 500 metara! Ali čime i kako? Rezerva više nismo imali! To se moglo učiniti samo rigoroznim skidanjem snaga sa onog dela niostrobrana koji je u tom trenutku bio manje ugrožen. Pozvao sam telefonom Dragoljuba Tomića Mornara, koji se nalazio sa Mrđinom četom kod železničke stanice. Odande se više nije čula onako žestoka pucnjava. Znao sam da je napad od Sarvaša odbijen i da će im trebati najmanje pola sata da ga obnove. To mi je potvrđio i sam Mornar.

— Nemci se ponovo grupišu u Frajmanovcima (zaselak j. z. od Bijelog Brda). Tu prebacuju i ustaše sa ceste prema Sarvašu. Hoće, izgleda, po svaku cenu da se probiju na Borojevo brdo — izvestio me je Mornar.

— Slušaj, Dragoljube, Nemci se ovde već probijaju! Ubrzo će se pojavit u selu. Moramo ih hitno zaustaviti — prekinuo

sam Mornara i naredio mu da što brže skine čosićev vod sa desnog krila i prebaci ga na istočnu ivicu sela i zatvori nastalu brešu. Rekao sam mu da sam već poslao zaplenjeni »mercedes« po Pjevcu i njegov teški mitraljez i na kraju dodao: »Ako se najkasnije za dvadesetak minuta ne postavite kod mostića na izlazu iz sela, biće sve kasno! Mi ćemo ovde sve učiniti da ih zaustavimo i omogućimo probaj 2. čete iz okruženja...«

— Pozvao sam zatim Mrđu i naredio mu da Slavicu sa bombašima i protivenkovkama i dalje zadrži na cesti prema Sarvašu, a Pekmezu još jednom da ponovi — »Nemci se ne smeju probiti preko Borojevog brda!... Moramo se tući do poslednjeg metka!... Bez moga odobrenja ne sme niko napustiti svoje položaje. Ni koraka nazad! Više se nema kud!«...

Pogibija Mornara, sekretara partijskog biroa bataljona

U tom trenutku zazvonio je telefon. Javljaо se Laza, komesar bataljona, sa položaja 2. čete. Nemci, začudo, još nisu otkrili našu liniju povezanu na stalnu telefonsku vezu pored puta Bijelo Brdo—Dalj. Laza je predlagao da se sa 2. četom, sa kojom se našao u okruženju, izvrši probaj prema selu ili prema Ducinovoj, 1. četi. Složio sam se sa ovom drugom variantom. Rekao sam mu da ćemo im mi poći u susret i da u što širem streljačkom stroju zahvatimo oba krila nemačkog klina koji nadire ka selu. Početak našeg protivnapada označiće sa tri crvene rakete ispaljene u pravcu Mišinog brda... Sastaćemo se odmah posle njihovog probaja iz obračuna i odlučiti šta ćemo dalje. Jer, Nemci očigledno nastoje da se sa nama obračunaju i pre pada noći!

To isto sam preneo i Mornaru, koji se u međuvremenu postavio sa čosićevim vodom kod mostića na istočnoj ivici sela. Bio je optimistički raspoložen i oduševljen odlukom o protivnapadu. »Ne brini, stari moj! Nemci se preko mosta neće probiti u selo!« — odgovorio mi je Mornar. — »Provešće se kao i oni od Sarvaša!« Nazvao sam tada telefonom komandira minobacačkog voda:

- Koliko još ima mina za minobacače?
- Samo 20 komada, druže komandante!

— Pripremi se da na moj signal i njih ispalij u jednom brzometnom vatrenom udarcu. Gadaj vinograde južno od puta i neprijatelja koji nastupa prema selu. Minobacače zatim dobro baziraj a ti se sa svojim borcima priključi Slavici i Mrdinoj četi...

Potrčao sam tada prema 1. četi. U dvorištu su me već čekali spremni za borbu: vod za vezu, bataljonski kuriri, kuvari i ostalo štapsko osoblje. Većina njih je imala ruske automate i pune okvire municije. Pored jednog »depepejca« (puškomitrailjeza ruskog porekla) u vodu se nalazio i jedan brzometni nemacki »šarac«, zaplenjen iz oborenog nemackog aviona na Fruškoj gori. Još kao komandir čete u Fruškogorskom odredu ljubomorno sam ga čuvao kao svoj lični trofej i priželjkivao ovakve trenutke da ga ponovo upotrebim. Na ovom oružju kao nišandžija proveo sam više od dve godine. Nosio sam ga i kao komandir voda a vrlo često sam ga preuzimao i kao komandir čete. Smatrao sam ga najsvršenijim i najefikasnijim oružjem u to vreme. U teškim borbama kroz istočnu Bosnu i po Sremu nikad me nije izneverio. Uvukao mi se nekako pod kožu kao detetu omiljena igračka koja se vremenom pretvarala u fetiš. Nisam se od njega htio rastati ni kasnije kada sam postao komandant bataljona, pa ni posle Subotice kada smo morali predati sve trofejno naoružanje i primili novo, rusko. Predao sam ga tada komandiru voda za vezu i rekao mu da ga ne prikazuje u svojim izveštajima o brojnom stanju i naoružanju. Giga, zamenik komandanta Brigade, saznao je za njega pa bi mi ponekad zaverenički pripretil prstom: »Kada ćeš jednom da shvatiš da nisi više puškomitrailjezac — nego komandant bataljona!... Bio bi red da predaš taj tvoj »šarac« u neku mitraljesku četu. Jer ako Kovač za to čuje, ili Đetić — obraćeš bostan!...« Obećao bih tada Gigi da ћu ga poslušati, ali sam »šarac« i dalje čuvao u blizini svoga štaba. I nisam pogrešio. Čim sam ga ponovo dohvatio rukama, osetio sam kako u meni nadolazi neko samopouzdanje, odlučnost i sigurnost. To kao da se prenosilo i na moje borce, koji su oduševljeno potrčali za mnom.

Za desetak minuta našli smo se u rovovima 1. čete. Tamo nas je čekao Ducin, komandir čete, sa prikupljenim levokrilnim vodom. Bili su spremni za juriš. Na Ducinovim grudima sa otpuštenim remnikom takođe je visio novi, tek zaplenjeni

nemački »šarac«. U njegovim očima i očima njegovih boraca ogledala se spremnost i odlučnost da jurnu niz padinu u bok već dobro izduženog nemačkog udarnog klina. Želeo sam više od svega da sa svojim starim ratnim drugom i ovim hrabrim fruškogorskim partizanom podelim borbeni zanos zajedničkog jurišanja i uzajamnog podsticanja i takmičenja kao nekad. U poslednjem trenutku shvatio sam da bi to bilo nepromišljeni potez pa i rizik za dalju sudbinu bataljona. Trudeći se da ga ne povredim i ne pogledam pravo u oči, naredio sam mu:

— Ti, Slavko, nećeš sa nama u juriš!... Vrati se na desno krilo. Tamo je dve trećine tvoje čete... Ustaše pokušavaju da nas zaobiđu sa te strane. Lično ćes odgovarati ako se Nemci i ustaše probiju pored pruge i zatvore obruč... Sačekivajte ih na cev i štedite municiju. Ni jedan metak ne sme otići u prazno... Osim toga, Slavko, stari druže — pogledao sam ga tada u oči i nešto tiše dodao — Mita je ostao u Kopačevu i ti si sada moj zamenik." U slučaju čega, preuzećeš komandu nad bataljom!...

Dok me je slušao, Ducinovo inače crveno lice je menjalo boju. Krv mu je nadolazila u obraze. Bilo je očigledno da se teško savlađuje. Kolebao se neki trenutak, a zatim mi pride bliže i reče, gotovo šapatom: »Znao sam, Čado, čim sam te video sa 'šarcem' preko grudi da će ovo biti i tvoj juriš. Kao ono kod Bešenovačkog Prnjavora, za vreme neprijateljske ofanzive na Frušku goru!... Ali ti si sada komandant... I tebi takođe više od pola bataljona ne učestvuјe u protivnapadu!... Možda bi bolje bilo da ja podem?...« Shvativši, ipak, da ja neću popustiti i da nas borci posmatraju, Ducin se brzo uozbilji, zauze stav mirno i oštro vojnički mi odgovorio:

— Razumem, druže komandante! Izvršićemo tvoje naređenje! — Dograbivši »šarac« za ručicu, potrčao je na desno krilo. . .

— Ne brini, Ducin! Ubrzo ćes imati prilike da i tamo isprobаш zapljenjeni »šarac« —• doviknuo sam za njim pred okupljenim borcima koji su više osećali nego što su čuli raspravu između mene i komandira 1. čete.

Pogledao sam na sat. Bilo je 16,45. Ostalo je još 5 minuta do početka našeg protivnapada. Podigao sam kapu u levoj ru-

³² Mita Božić je bio zamenik komandanta 1. bataljona.

ci. Bio je to ugovoren znak obaveštajnom oficiru Nikoli Mrinkoviću za otvaranje vatre našim minobacačima.

Nikola se nalazio pozadi jedne kamare slame na ivici sela zajedno sa komandirom minobacačkog voda. Skoro istovremeno začuli smo dva jedva čujna opaljenja naših minobacača i dugi rafal Pjevčevog teškog mitraljeza. Po neprijateljskom napadnom klinu, koji je već izlazio iz vinograda, grunuše eksplozije. Zatečeni na čistini, na kojih 200 metara od istočne ivice sela i mostića, odakle su dobili iznenadnu vatru našeg teškog mitraljeza, Nemci zbumjeno zastadoše. Nekolicina njih, sasečeni prvim Pjevčevim rafalom, ostaše na padini a ostali potražiše najbliže zaklone. Otud su ih vraćale eksplozije naših mina i oštri zviždući njihovih oficira... Znali su dobro da tu, na golemoj padini ne smeju zastati. Posle kraće zabune, uz sve žešće poklike »Los!« i »Forverc!« krenuli su još odlučnije... Čekao sam još malo. Želeo sam da i Mornaru i Čosićevim borcima koji su ih čekali na ivici sela pružimo pravu priliku da dodu do punog izražaja. Drugi razlog je bio ozbiljniji. Drugi neprijateljski talas koji je nastupao odmah pozadi prvog je nešto zaostao. Njegovo čelo tek što je izbilo iz vinograda. Želeo sam da i on siđe u blagu dubodolinu i ogole seosku utrinu južno od puta. Poterani od naših minobacača, i oni su žurili da što pre izađu iz vinograda i upadnu u selo. Već se videlo i njihovo začelje sa oficirima koji su mlatarali pištoljima iznad glava...

Moju dilemu i nervnu napetost prekinula je strahovita streljačka i automatska vatra sa ivice sela. U duge rafale Pjevčevog »maksima« utkivali su se još šest rafala naših puškomitraljeza i brza paljba oko 20 ruskih automata i isto toliko pušaka. Tu i tamo, na poširokoj utrini odjekivale su i poslednje eksplozije naših minobacača. Zatečen na brisanom prostoru, nemački jurišni stroj naglo se topio i nestajao u kanalima pored puta i kraterima naših mina... Više se nije imalo šta čekati. Neosetno sam povukao oroz napunjene i otkočenog raketnog pištolja. Tog trenutka iz oko 200 grla naših boraca, sa obe strane puta Dalj—Bijelo Brdo prołomilo se snažno »Uurrraa!«

Potrčali smo niz blage padine lomeći vinogradsko čokoće i gađajući u trku ne malo iznenadene i skoro izbezumljene Nemce na otkrivenoj seoskoj utrini. Nisu više ni pomicali na

prodor u selo. Hitali su da izvuku žive glave iz ovog vatrenog džaka i domognu se uzvišenja u vinogradima. Naročito je silovit bio juriš levokrilnog voda 2. čete. Spuštajući se sa jugozapadnih padina Mišinog brda, njihov udar je dobijao snagu inercije i prosto se zarivao u bok i pozadinu prvog neprijateljskog ešelona. U kratkotraјnom gušenju, kundačenju i probijanju bajonetima oni su prosto proleteli preko ceste i razbijenog nemačkog stroja i našli se ubrzo van obruča. Spojivši se sa našim strojem, okretali su se ponovo prema cesti i drugom nemačkom ešelonu koji je zahvaćen panikom počeo takode da beži u obratnom pravcu. Osokoljeni ovim neospornim uspehom potrčali smo sada, udruženim snagama, za razbijenim delovima nemačkog bataljona. Zaslepljene od trčanja i unezvrene od straha, hvatali smo ih za peševe šnjela i probadali bajonetima skrivene u rupčagama, i među čokoćem vinove loze. Bilo mi je neobično žao što sam ispod Mišinog brda i kote 97 morao da zaustavim svoje razjarene borce, koji su želeli da iskoriste do kraja svoju tek izvojevanu pobedu.

Morali smo što pre da se vratimo na ivicu sela i da ponovo uspostavimo narušenu liniju mostobrana. Zabrinjavala me je i situacija na jugozapadnoj ivici sela. Sa Borojevog brda ponovo je dopirala jaka artiljerijska i minobacačka vatra. Bio je to najsigurniji znak da neprijatelj priprema i novi napad od Sarvaša. Nejasna situacija bila je i na našem desnom krilu pred položajima Ducionove čete. Odande, sa pruge i nama već skoro iza leđa, povremeno je dopirala jaka automatska i strelicačka vatra. Tamo se tek pripremao glavni okršaj.

Vraćajući se nazad, usput smo prikupljali nemačku maузер municiju. Oružje nas više nije interesovalo, ali nas je nedostatak municije sve više zabrinjavao. Kraj jednog teško ranjenog nemačkog mitraljesca pronašli smo dva sanduka municije sa punim redenicima. To nas je više obradovalo nego njegov »šarac«, koji je grčevito stezao rukama. Na sve strane, a naročito na goloj utrini pored puta ležali su mrtvi i ranjeni. Sećam se da mi je neko kasnije pričao da je nabrojao 54 mrtva gestapovca. Neke njihove ranjenike, koji su nas preklinali da im pomognemo svukli smo u selo. Tu su ih naše bolničarke Evica i Đurđina previle zajedno sa našim ranjenicima. Mi smo u tom protivnapadu imali 8 ranjenih i 4 poginula.

Među poginulim bio je i neustrašivi Dragoljub Tomić Mornar, zamenik političkog komesara i partijski rukovodilac bataljona. Vest o njegovoј pogibiji me je prenerazila i teško ožalostila. Ugledavši ga nedaleko od Pjevčevog teškog mitraljeza sa crvenom mrljom posred čela, grlo mi se steglo a niz obraze mi potekoše suze. Zavoleo sam tog hrabrog otresitog, obrazovanog i svojim komunističkim idealima do kraja odanog borca naše revolucije. Baš kao svog rođenog brata. Pratio sam njegov razvoj od borca i političkog delegata do partijskog rukovodioca čete i bataljona. Iako je bio samo nekoliko godina stariji od mene, imao je veliko životno iskustvo. Njegovi saveti u borbi, a pre svega njegova nepokolebljiva vera u pobjedu naše revolucije, vizije o lepoј budućnosti svetskog proleterijata i naših naroda posle pobjede nad fašizmom, ostavljali su duboki utisak kod nas, njegovih drugova. Poginuo je onaka kako je živeo i kako to dolikuje jednom komunisti i partijskom rukovodiocu. Poginuo je baš u trenutku kada su mi njegovi saveti i iskustvo bili i najpotrebniji. Sahranili smo ga na brzinu, zajedno sa ostalim poginulim drugovima. Bolni grčevi i neskrivenе suze na licima njegovih drugova i boraca najbolji su dokaz ljubavi i autoriteta koji je Dragoljub Tomić Mornar uživao u bataljonu. Stisnutih vilica i rešen da osvetim svoga druge i izvršim do kraja partijski zadatak koji mi je on postavio, uputio sam se brzim koracima u Ducionovu četu. Tamo je, na njenom desnom krilu, započinjao novi okršaj...

Iskoristivši nasip železničke pruge kao zaklon od naše vatre, ustaška kolona ojačana sa dve čete tek pristiglih gestapovaca iz Dalja počela je sve ozbiljnije da ugrožava i zaobilazi desno krilo naše 1. čete. Jedno njihovo odeljenje jačine voda prošlo je neprimećeno kroz propust ispod nasipa železničke pruge i pojavilo se iznenada iza leđa desnokrilnog 2. voda 1. čete. Komandir ovog voda Antun Milovanović Dela, koji je do tle sa svojim borcima uspešno odolevao napadima s fronta, našao se odjednom u veoma teškoj situaciji. Nemajući vremena za razmišljanje, učinio je ono što je u tom trenutku i jedino mogao učiniti. Ostavljujući jedno odeljenje sa dva puškomitraljeza da i dalje zadržavaju one s fronta, ostatak voda okrenuo je na levokrug i poveo svoje borce na juriš. Za tren oka, našli su se izmešani sa ustašama, koji očigledno nisu očekivali ovako brzu i odlučnu reakciju naših boraca. Nastalo je

neopisivo gušanje, probadanje bajonetima i klanje noževima. Da ne bi u ovom ljudskom kovitlaku ubio svog borca, onako jak i korputantan Dela je pograbil pušku za cev i mlatarao oko sebe kao toljagom. Posle svakog oborenog ustaše iz njega bi šiknuo razjareni poklik »Udri ustašku žgadiju!« kojim je sokolio svoje borce.

Ugledavši ovu makljažu na svom desnom krilu, komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin nije mogao da odoli. Na brzinu je prikupio desetak automatičara i sa »šarcem« u rukama potražao tamo nastojeći da uklinjenjem ustašama zatvorи odsupnici kroz propust železničke pruge. Uočivši njegov manevr, preostale ustaše dadoše se panično u bekstvo. Ne stižući do propusta, desetak ustaša uspelo je da se prebaci preko pruge. Nekoliko njih ostalo je presaćeno preko šinskog koloseka zaustavljeni rafalima iz Ducionovog šarca. Vraćajući se na svoje položaje, naši borci su pretresali torbice i fišeklije izginulih ustaša tražeći u njima mauzersku municiju. Kupili su uspet i svaki odbačeni i neispaljeni metak. O ledima sve većeg broja naših boraca mogla se videti ispraznjena ruska vintovka ili automat sa gotovo praznim dobošem a u rukama sve veći broj nemačkih mauzerki sa samo nekoliko metaka u šaržeru. Svaki neispaljeni metak postajao je dragoceniji od oružja a u takvim okršajima mogao je da dostigne i cenu golog života.

Ocenivši da će mu desno krilo ostati i dalje ugroženo od novih obuhvata južno od pruge, komandir 1. čete predložio je komandantu bataljona da skrati istureni front njegove čete, time što će ga povući bliže selu, u podnožje kose Lužak i čvršće osloniti svoje desno krilo na nasip železničke pruge i orijentisati njegovo sadejstvo i preko pruge u pravcu kote 99. Čada se, naravno, složio sa ovim predlogom komandira 1. čete sa napomenom da se na toj liniji mora pružiti odsudna odbrana i da se ni po koju cenu ne sme dozvoliti da neprijatelj zatvori obruč oko mostobrana sa te strane. To isto je naredio i Mrđi, komandiru 3. čete, u odnosu na Borojevo brdo.

Naređenje generala Štefana — »Mostobran likvidirati po svaku cenu!«

Neprijatelj se, međutim, nije mirio sa svojim dotadašnjim i bezuspešnim i brzopletim pokušajima da likvidira mostobran

kod Bijelog Brda. Strah da bi se u toku naredne noći na njega mogle iskrcati naše nove i jače snage naterao ga je da nastavi svoje bespoštene napade na branioce mostobrana: »Ne smemo dozvoliti novi Ilok i Vukovar i moramo što pre odbaciti boljševičku bandu preko Drave!« — uzviknuo je nemački general Stefan, komandant divizije za specijalnu namenu, čim je stigao u Sarvaš u pratinji ustaškog pukovnika Štira. Odmah iza njegovog oklopног automobila u Sarvaš je pristigla još jedna kolona jačine pešadijskog bataljona u kojoј se pored Nemaca nalazila i jedna satnija ustaša Štirove pukovnije iz Osijeka. Istovremeno, od Dalja i Vukovara na raskrsnici Bijelo Brdo—Jabuka pristizala je još jedna motorizovana kolona koja se sastojala od preostalih delova Divizije »Stefan«, odnosno 606. puka za obezbedenje.

Pošto je saslušao referisanje komandanta bataljona 117. nemačke divizije u Sarvašu, general Stefan je naredio da se odmah obustave dalji direktni napadi na Bijelo Brdo. Veliki dotadašnji gubici — više od 300 izbačenih iz stroja, bili su više nego opipljiv dokaz za ovakvu odluku generala štefana. Postalo je očigledno da su branioци mostobrana iskoristili sve prednosti terena i na istočnoj i zapadnoj izvici Bijelog Brda uredili snažne odbrambene položaje na kojima su se lomili svi njihovi dotadašnji pokušaji da se probiju u selo i razdvoje naše snage po delovima i tako ih unište. Kao iskusnom ratniku, nemačkom generalu postalo je jasno da je primenjena taktika išla u prilog branioncu mostobrana i ostavljala mu mogućnost da se pod okriljem noći neopaženo izvuče sa mostobrana prema severu i poplavljrenom Kopačkom ritu a još više prema jugu, gde je još imao otvoren prolaz za proboj prema slobodnoj partizanskoj teritoriji u Slavoniji. Izviđanjem iz vazduha i još više pomnim osmatranjem sa tornja sarvaške crkve, neprijatelj je mogao zaključiti da braniocima mostobrana nisu pristigla nova pojačanja a niti su se mogla očekivati pre pola noći zbog dužine plovног puta. Po prestanku vatre naših minobacača i sve redim i kraćim rafalima naših mitraljeza i automata neprijatelju je postalo jasno da je braniocima ponestalo municije i da se na mostobranu ne nalaze naše snage jače od jednog pešadijskog bataljona. Bio je to, dakle, poslednji trenutak da se mostobran čvrsto blokira i u

toku noći privuku nova pojačanja da bi se u zoru pristupilo njegovoj likvidaciji. Zahtevajući od svojih potčinjenih da što pre zatvore obruč i posednu preostali kilometar fronta duž nasipa železničke pruge između kote 99 i Borojevog brda, general Stefan je istovremeno zatražio da se iz Vukovara upute delovi 202. tenkovskog bataljona, koji bi u sadejstvu sa preostalim tenkovima u Sarvašu u toku narednog dana učestvovali u konačnoj likvidaciji mostobrana.

Majoru Ernestu Himeru, komandantu 808. bataljona, na-ređeno je radio-putem da stavljujući pod svoju komandu i tek prispele delove 606. puka i ustaše iz Dalja glavninu svojih snaga prebaci na levo krilo i bez obzira na pretrpljene gubitke energično produži napad na istok duž nasipa železničke pruge u pravcu Borojevog brda. Za kontrolu razlivene obale Drave i napad s fronta i sa pravca Mišinog brda naređeno mu je da angažuje samo jednu četu. Da bi se obezbedili od prelaska novih talasa na mostobran, komandantu 606. puka naređeno je da preko ušća Drave na sektor Bijelog Brda hitno uputi dva mađarska oklopna čamca, koji su se posle povlačenja iz Novog Sada i oslobođenja Baranje našli odsečeni i prikriveni u rukavcima Dunava između ušća Drave i Vukovaia. Oni su dobili ujedno zadatak da spreče i svaki novi pokušaj prelaska naših jedinica kao i povlačenje sa mostobrana preko Drave i Kopačkog rita.

Upućujući prispela pojačanja iz Osijeka preko zaseoka Frajmanovci, komandantu bataljona 117. lovačke divizije na-ređeno je da odmah po prestanku artiljerijske pripreme pre-duzme odlučujući napad na Borojevo brdo i obuhvatom sa juga produži u susret Himerovim jedinicama sa zapada i time čvrsto povežu svoja krila i zatvore obruč oko mostobrana. Sa svoje strane pukovnik Štir pozvao je potčinjene ustaške sat-nike da se čvršće povežu sa nemačkim jedinicama i striktno izvršavaju naređenja njihovih komandanata. Komandiru tenkovske čete je naređeno da preostale tenkove ponovo isturi napred i sa jugozapadne ivice zaseoka Frajmanovci demonstrira novi tenkovski napad i podršku svoje pešadije u borbi za Borojevo brdo. Tamo je usredsređena i koncentrična vatrica artiljerije i minobacača iz Sarvaša i Aljmaša.

Odluka Štaba 1. bataljona — proboj preko pruge!

Sve ove pripreme, pokreti i manevri neprijateljskih jedinica vršeni su bez prikrivanja, pri dobroj vidljivosti, sa očiglednom namerom da se poljulja visoki borbeni moral branilaca. Za Štab 1. bataljona više nije bilo nikakvih dilema da neprijatelj priprema odlučujući udar i da će ubrzo doći do potpunog okruženja mostobrana. Povratak poslednje izviđačke patrole sa Drave, koja je čamcem prokrstarila sve do Kopackog rita i šume M. Bajar, doneo je novo razočarenje Štabu bataljona i učvrstio ga u uvreju da se na pomoć sa leve obale Drave više nije moglo računati. Iznad svega, brinuli su ga sve veći broj ranjenika i gotovo kritična situacija sa municijom, posebno za teške mitraljeze i rusko automatsko oružanje.

— Eh, što nismo poslušali Gigu i Mitu — vajkao se komandant bataljona svome komesaru Lazi Kolareviću. — Giga mi je lepo savetovao da na one splavove potovarimo celu prateću četu i municipisku komoru, a da za drugi ešelon ostavimo jednu pešadijsku četu. A mi učinili obratno. Biii smo sigurni da će oni poći odmah iza nas. Da im bar nismo vratili čamce. Mogli bismo se pod okriljem noći vratiti nazad. Ovako bez municije Nemci će nas ubrzo juriti žive po mostobranu. Ja ceo dan vičem na komandire da štede municiju a oni, opet po starom, kao da šenluče! ...

— Ne vredi nam sada kajanje, Čado. Za municiju mi i nije žao jer smo se naplatili Švabama kao retko kada. Zato sada tako i kidišu i nastoje da nas po svaku cenu okruže i likvidiraju... Dobro bi bilo da razmislimo: šta ćemo i kuda ćemo dalje? — odgovorio mu je mirno i staloženo uvek tih i nenametljivi komesar bataljona Laza Kolarević.

— Ma šta ima tu da se razmišlja, moj Lazare! Koliko ja vidim, tu postoji smo jedno rešenje: proboj preko pruge i ponovo u partizane, zar ne?! Moramo se što pre povezati sa Osječkim partizanskim odredom. Oni su tu negde u blizini. Pre neki dan su vodili borbu sa Nemcima na pruzi Đakovo—Osijek. U Veri i Bo'ooti, kako kaže Marinković, postoje jake naše narodnooslobodilačke organizacije i naši organi vlasti. Tamo bismo mogli ostaviti teže ranjenike i ako nas Nemci onemoguće da se spojimo sa slavonskim partizanima, krenu-

ćemo prema Bosutskim šumama i preko Sremskog fronta probiti se nekako do Fruške gore... Važno je da sačuvamo naše borce i da nam neprijatelj ne preotme inicijativu i nametne svoju volju. Uostalom, „pa mi se celog rata borimo u okruženju...“ Treba samo izdržati do pada noći, a onda smo mi gospodari situacije. Tako je bar bilo kod nas u Sremu, a tako je i ovde u Slavoniji. Jer i tu je svuda naš narod koji mrzi okupatore i koji je uvek spremjan da nam pomogne, kao što to nesebično potvrđuje i ovde u Bijelom Brdu...

Klimanjem glave Laza je čutke odobravao ovo trezveno i optimističko rezonovanje svog daleko mladeg ratnog druga, ali veoma iskusnog partizanskog komandanta, čada je tada imao nepunih 19 godina i bio je jedan od najmladih komandanata bataljona u našoj vojsci, ali su njegovi trogodišnje ratno iskustvo, osvedočena hrabrost, odlučnost i snalažljivost bili poznati u svim vojvodanskim brigadama. To se najbolje ispoljilo upravo u ovoj borbi u kojoj je još jednom potvrđeno da ni jedna ratna situacija nije potpuno bezizlazna.

— Nazad se nema kuda, a nema ni čime. Ovde takođe ne smemo sačekati još jedan novi dan. Nemci bi to jedva dočekali. Sada ih je daleko više nego nas, a sutra će ponovo dovući nove tenkove i motorizaciju — nastavio je Čada glasno i objektivno da ceni nastalu situaciju i obrazlaže svoju odluku za probor iz orkuženja i kroz duboku neprijateljsku pozadinu. — Najteži problem su nam ranjenici. Njih je već više od 20, a biće ih još više kad podemo u probor. Mislim da bi ti, Lazo, trebalo da preuzmeš na sebe njihovu evakuaciju zajedno sa dr Cvetkom Glogovčaninom i bataljonskim sanitetom. U selu treba mobilisati dvadesetak kola i odmah pristupiti njihovom izvlačenju. Sa vama neka pode i obaveštajni oficir Marinković sa izvidačkim vodom i dobrim vodičima. Čim predete prugu i formirate kolonu, Marinković neka uputi napred jednu patrolu u selo Vera radi povezivanja sa pokretom i slavonskim partizanima... Treba požuriti dok Nemci potpuno ne zatvore obruč i presek u nam odstupnicu. Ja ću nastojati da ih dotele zadržimo. Čim vi predete, krenućemo i mi u probor. Najteže će ići sa »odlepljivanjem« od neprijatelja. Zato moramo organizovati tzv. zaslone i prihvati sa uzastopnih odbrambenih linija. Treba se što pre doхватiti one trstike i barovitog zemljišta južno od sela. Zato organizuj da nam odbornici u svaku

četu upute po tri dobra vodiča... I srećno, stari moj, naći
ćemo se noćas u Veri!...

Oduševljen ovako jasnom i preciznom odlukom, komesar bataljona je bez ijedne primedbe prihvatio svoj deo zadatka i odgovornost za ranjenike i požurio da ga što pre izvrši. Shvatajući ozbiljnost nastale situacije, predusretljivi odbornici brzo su se razleteli po selu. Za desetak minuta iz sporednih ulica prema centru i bataljonskom previjalištu u punom kasu doterivana su zaprežna kola sa konjima uz nemirenim od pucnjave i lotrama punim slame prekrivenom jastucima i ponjavama. Tu su ih sačekivale brižne omladinke i bataljonske bolničarke i po meri njihovog pristizanja utovarale ranjenike. Ubrzo se na južnoj ivici sela formirala kolona od dvadesetak zaprežnih kola sa izviđačkim vodom, obaveštajnim oficirom i komesarom bataljona na čelu. Čekali su samo naređenje komandanta bataljona da krenu preko pruge.

Za to vreme komandant bataljona vršio je poslednje pripreme i konsultacije sa svojim potčinjenim komandirima. Prvo je naredio komandirima 3. i 2. čete da svoja udaljena krila sa istočne i zapadne ivice sela neprimetno izvlače bliže pruzi. Tako se ubrzo između železničke pruge i južne ivice sela dobilo novo grupisanje bataljona čiji se front smanjio skoro za polovinu dotadašnjeg. Iz sela su izvučeni svi zaostali borci, pozadinski delovi i ranjenici. Poslednji se povukao vod za vezu, koji je prethodno onesposobio telefonske linije i zapalio zaplenjeni nemački automobil.

Pošto je u rekordno kratkom vremenu i bez većih teškoća izvršio glavne pripreme i sa novim grupisanjem snaga stvorio osnovne prepostavke za nanošenje udara u pravcu proboga, komandant bataljona je mogao pristupiti realizaciji svoga plana i svoje odluke. Izabравši najpogodniji trenutak i momenat kada je neprijateljska artiljerija pomerala svoju vatru sa pruge na južnu ivicu sela, Čada je dao znak komesaru bataljona da krenu preko pruge. Ošinuvši po odmornim konjima, hrabri kočijaši i meštani Bijelog Brda koji su dobro poznavali svaki pedalj ovog terena, začas su podišli pruzi. Prešli su je u punom trku na očigled zbuđenog neprijatelja kojem je trebalo još samo 500—600 metara da sastavi svoja klešta oko našeg mostobrana. Posle kraćeg iznenadenja, videvši da im plen izmiče, nemački komandiri naredili su otvaranje brze

paljbe po zaprežnoj koloni koja je hitro odmicala. Prema Borojevom brdu ponovo su krenuli i preostali neprijateljski tenkovi. Prešli su samo stotinak metara, ali su odmah zastali. Sa Borojevog brda dočekala ih je brza paljba naših protivtenkista Grge, Tome i Crvenog. Njih je komandir 3. čete uputio u pomoć Pekmezovom vodu, čim je ponovo ugledao nemačke tenkove na polaznim položajima kod Frajmanovaca.

Ogorčeni ovakvim obrtom situacije, nemački oficiri besno zazvizzaše pištaljkama i pokrenuše svoje zalegle čete ponovo na juriš. U podnožju Borojevog brda sačekani su plotunskom vatrom i ručnim bombama sada već ojačanog voda Đorđa Pašića Pekmeza. Uviđajući da se tuda neće lako probiti, Nemci su ga počeli zaobilaziti sa jugoistočne strane i ponovo izbijati na prugu. Ubrzo se Pekmezov vod našao u poluokruženju. Da ne bi ostao u potpunom okruženju, komandir 3. čete uz pretvodnu saglasnost komandanta bataljona bio je prisiljen da mu organizuje prihvat od strane susednog, 2. voda i naredi povlačenje sa Borojevog brda duž nasipa železničke pruge.

Trudeći se ovoga puta da ne zaostane za grupom od Sarvaša, komandant istočne grupe major Himer je istovremeno i energično krenuo sa istoka. Obilazeći prugu sa juga, njegova grupa se u odvodnom kanalu između železničke pruge i Nerine bare ubrzo spojila sa grupom iz Sarvaša. Orijentujući svoju vatru na sever, čvrsto povezanim krilima, sada su obe grupe krenule na prugu. Tako je konačno došlo do potpunog okruženja našeg mostobrana i izvršenja prvog zadatka generala Stefana. Trebalo je čvršće stegnuti ovaj dugo pripremani obrok i pristupiti sledećem zadatku — likvidaciji i samog mostobrana.

Iskoristivši po drugi put propust ispod nasipa železničke pruge, ali sada sa daleko jačim snagama, major Flimer je postepeno prenosio težište svoga napada na odbrambene položaje 1. čete u nameri da je potisne sa brdovitog vinogradarskog područja severno od pruge. Komandir 1. čete pokušao je brzim protivnapadom da parira ovom novom, iznenadnom prodoru na svom desnom krilu, ali je posle kraćeg i žestokog kundačenja i borbe prsa u prsa bio prinuđen da se povuče na sledeću odbrambenu liniju, bliže jugoistočne ivice sela. Istovremeno su na prugu počeli da izbijaju i sastavljeni krilni delovi obeju neprijateljskih grupa. U zapadnom delu sela za-

čula se nekontrolisana i sporadična vatra pešadijskog i automatskog oružja. Bio je to i najbolji dokaz da je i leva ustaška kolona iz prvca Sarvaša ulazila u ovaj deo sela. Poneki rafal začuo se i na severozapadnim prilazima sela, odakle su potučeni delovi 2. čete. Front bataljona se sve više sabijao i dobijao izgled nepravilnog pravougaonika između južne ivice sela i železničke pruge. Njegova površina iznosila je tada jedva nešto više od jednog kvadratnog kilometra.

Sužavajući krila i osnovice našeg mostobrana, neprijatelj je nehotice zgušnjavao i borbeni poredak bataljona, koji se sve više pretvarao u čvrstu borbenu pesnicu spremnu da udarcem iznutra probije obruč neprijatelja. Vodeći i dalje žestoke borbe sa glavninama obe neprijateljske grupacije, 3. i 1. četa štitile su bokove bataljona i poprimale ulogu zaslona ili bočnih štitova u pripremanom proboru, dok se između njih potučena 2. četa pripremala da preuzme ulogu udarnog klinu u proboru preko pruge. Takav poredak odgovarao je taktičkoj zamisli komandanta 1. bataljona. Više nije imalo šta da se čeka. Iskočivši sa »šarcem« na grudima pred streljački stroj 2. čete, Čada je po starom partizanskom običaju doviknuo svojim borcima:

— *Zamnom, drugovi!*

Za Čadom su potrčali i ostali rukovodioci, komunisti, skojevci i svi borci utrukujući se da ga sustignu i izravnaju se sa svojim komandantom. Bio je to retko viđen i silovit juriš, sličan onom poslednjem, sedmom jurišu na Kazuku, kada su ispred svojih streljačkih strojeva prvo pošli štabovi bataljona i komande četa i vodova. Razlika je bila jedino u tome što su kod Kazuka pošli svi odjednom. Ovde je prvo pošao centar, a sa merom njegovog približavanja pruzi jurišni stroj je postajao sve veći i silniji jer su se u njega uključivali i vodovi 1. i 3. čete koji su dотле imali ulogu bočnih zaslona. Oni su se u trku prestrojavali, poravnjavali sa jurišnim strojem 2. čete i poput pobesnelog stampeda jednovremeno izbijali na prugu šireći udarni klin bataljona lepazasto, za oko 400—500 metara. Po izbijanju na prugu, sa koje su bežali unezvereni fašisti, oni su se opet okretali uлево i udesno, pravili nove

zaslone i nakon prelaska centralne grupe nanovo priključivali ovoj sve do prelaska i poslednje prepreke — Bezimenog kanala, koji je iz okolnih bara odvodio vodu u Dravu. Nakon toga stroj je poprimao oblik četnih nastupnih kolona i »uglon nap red«.

Ovaj u ratnoj veštini retko viđeni i moglo bi se reći »Čađin« borbeni poredak za proboj iz okruženja do kojeg se došlo sticajem ratnih okolnosti, ličio je na složenu i dobro uvežbanu taktičku vežbu sa gadanjem bojevom municijom. Za razliku od vojnih poligona, ovde se urnesto u drvene makete gadalo u žive ljudske mete, koje su padale svud oko pruge poput impregniranih hrastovih pragova-cepanica...

— Na čelu jurišnog stroja sa »šarcem« u rukama prugu je prvi prešao komandant našeg 1. bataljona Lazar Marković Čađa — priča u svojim sećanjima tadašnji borac 1. čete 1. bataljona Anton Kopilović iz Verušića kod Subotice. — Čađin primer i smrtonosni rafali njegovog »šarca« odjekivali su u našim usima kao spasonosni poklik koji nam je iznenada otvorio izlaz iz teške situacije u kojoj smo se pre toga nalazili. Njegova lična hrabrost kao da se odjednom prelila i u naše grudi, nadimala ih s ponosom i prodirala do naše svesti sa jednim jedinim pitanjem i istovremenim odgovorom: »kad može naš komandant — možemo i mi!«

Utrkivali smo se — ko će pre izbiti na prugu i uhvatiti Švabu za gušu ili nabosti ga na bajonet. Bio je to pravi »rukopašnij boj« — kako Rusi nazivaju borbu prsa u prsa. Odmah do mene jurišao je moj drug iz Subotice i puškomitrajjezac Ivan Temunović.³⁵ Sa ruskim »tanjišarem« u rukama gadao je Nemce u trku a po izbijanju na prugu, zalegao je između tračnica i otvorio jaku bočnu vatru po neprijateljskom streljačkom stroju duž nasipa železničke pruge. Naneo im je velike gubitke i naterao ih da poskaču u kanale pune vode. U jednom trenutku Nemci su mu prišli pored nasipa i pokušali da ga učutkaju ručnim bombama. On i njegovi pomoćnici odgovorili su im na isti način. Ostali su na pruzi štiteći naš levi bok sve dok i poslednji borac naše čete nije prešao. Prilikom povlačenja, jedan iz te grupe boraca ostao je teško ra-

³⁵ Ivan Temunović poginuo je 21. I 1945. kog s. Crnac u Slavoniji.

njen nedaleko od nasipa pruge. Sa druge strane za nama su već nadirali Nemci. Tada je komandir čete zatražio dobrovoljce da ga izvuku. Javio se Tomo Poljaković, nišančija na protivtenkovskoj pušci. Ostavio je protivtenkovku svojim pomoćnicima a on se pod kišom neprijateljskih metaka vratio nazad i izvukao ranjenog druga.³⁴

— U toku juriša na prugu, dok sam prilazila jednom našem ranjeniku, dobila sam metak u levu nogu — priča dalje Anica Bašić, bolničarka 2. čete 1. bataljona. — Ugledavši me da sam pala, do mene je dotrčala moja drugarica, bolničarka Slavica Jurišić iz Sremske Mitrovice sa još jednim borcem. Brzo su me stavili na nosila i poneli prema pruzi. Tada je i Slavica ranjena, još teže nego ja. Mitraljeski rafal sasekao joj je nogu u kolenu. Ovaj naš drug borac, rodom iz Subotice, takođe je ranjen. Smogli smo nekako snage i dovukli Slavicu do jedne udoljice. Tu smo je na brzinu previli i stavili prvi zavoj. I nama takode. Tada su naišla dva omladinca iz sela, koji su žurili da se prikriju negde u vinogradima. Ne razmišljajući mnogo, stavili su Slavicu na nosila i preneli je u jednu kupu kukuruzovine. Mi smo im bili zbog toga zahvalni. Bauljavajući na rukama i puzeći prešli smo prugu. Tu nas je prihvatio komesar čete Perica i još nekoliko naših drugova. Saznavši da je Slavica ostala na drugoj strani, Perica se sa još jednim borcem vratio nazad i po najtežoj pucnjavi preneli su i Slavicu preko pruge.

— U trenutku našeg proboga preko pruge sa pravca Dalja i Dunava, iznenada se iznad naših glava pojavila jedna eskadrila ruskih jurišnih aviona tipa »iljušin«. Njihova pojava u niskom brišućem letu još više je okuražila naše borce a zbulnila neprijateljske. Kao da ih je sam bog poslao — priča komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin. Opazivši crvenu zvezdu na njihovim krilima, spontano sam dohvatio raketni pištolj i ispalio crvenu raketu u pravcu raskrsnice puteva Dalj—Bijelo Brdo—Jabuka. Tamo je tek pristizala nova neprijateljska motorizovana kolona. Sa te strane nam je pretila i najveća opasnost. Već u drugom krugu odande smo začuli žestoke eksplozije avionskih bombi i raketa. Posle dvadesetak minuta bombardovanja i mitraljiranja, ruski avioni su se povukli na svoja

³⁴ Sećanje pribeležio Lojzije Vojnić Hajduk.

uzletišta. Za to vreme glavnina našeg bataljona već se nalažila na drugoj strani pruge...«

— Niko od nas, čak ni danas, nije u stanju da objasni kako i zbog čega su se baš tada pojavili ruski avioni, koji su neosporno pomogli da se lakše »odlepimo« od neprijatelja i sa relativno manjim gubicima završimo probaj iz okruženja! — pita se i komandant 1. bataljona Lazar Marković Čada. — Mi tada nismo imali nikakve veze ne samo sa ruskim vazduhoplovnim snagama, nego ni sa Štabom naše brigade i drugim pretpostavljenim komandama. Moja je pretpostavka da su oni tragali za delovima dunavske rečne ratne flotile i Pete vojvođanske brigade, koji posle likvidacije našeg mostobrana kod Vukovara nisu uspeli da se prebace na levu obalu Dunava. Na to ukazuje i činjenica da smo se mi u barovitim terenima nedaleko od sela Vera i Bobota još iste noći spojili sa oko 60 pripadnika 305. bataljona sovjetske mornaričke pešadije i naše Pete vojvođanske brigade koji su se probili iz Vukovara. Mesto gde su se oni priključili našem bataljonu bilo je samo nekoliko kilometara udaljeno od mesta našeg probaja kod Bijelog Brda. Jaka artiljerijska i streljačka vatra oko našeg mostobrana i južno od Bijelog Brda, koju su razlivene vode Drave i Dunava prenosile preko bačke i baranjske ravnice, mogla je navesti rusku komandu da se ovde radi o njihovim delovima koji još nisu uspeli da se prebace preko Dunava. Postoji mogućnost da je ova grupa, koja nam se priključila posle probaja, pošto je imala i radio-stanicu, direktno uspostavila radio-vezu sa komandom dunavske rečne flotile, odnosno sa svojim vazduhoplovnim jedinicama u Novom Sadu.

Bilo kako bilo, tek ova slučajna koincidencija i sadejstvo jedne sovjetske eskadrile nama je dobro došla upravo u trenutku kada nam je ta pomoć bila i najpotrebnija...

Između kame i metka

Vod za vezu sa jednim odeljenjem 2. čete dobio je zadatak da organizuje zaštitnicu jedinicama u probaju i da prikuplja zaostale i ranjene borce. Komandir ovog voda Blagica Jelica i njegovi borci svatili su svoj zadatak veoma odgovorno. Iskoristivši kratkortajnu pometnju kod neprijatelja i siloviti juriš naših boraca na prugu, njima je pošlo za rukom

da prikupe desetak naših ranjenika, da ih prebace preko pruge i priključe se bataljonu. Sa njima se priključila i polovima toga voda.

U međuvremenu neprijatelj se sredio i ponovo poseo nasip železničke pruge. Sa oko 14 svojih boraca vodnik Jelica našao se u novom okruženju, odsečen od bataljona između pruge i jugozapadne ivice sela. Pružajući žestoki otpor, ova grupa boraca bila je prinuđena da se povlači prema vinogradima tražeći neposednuto mesto i mogućnost za proboj preko pruge. Svaki pokušaj da se približi nasipu dočekivan je žestokom vatrom neprijatelja, pa je vodnik Jelica odlučio da se prikrije u vinogradima i sačeka noć za izvršenje svoje namere. O tome kako su posle dramatičnih trenutaka provedenih u vinogradima uspeli da se izvuku iz okruženja ispričali su nam Ivan Kričković iz Subotice i Lazar Miroslavijević, odbornik MNO iz Bijelog Brda.

— Mojem vodu naređeno je da drži odstupnicu — seća se Ivan Kričković. — Bataljon se na juriš probio a mi smo privukli na sebe udar obe neprijateljske grupe koje su napredovali duž železničke pruge jedna drugoj u susret. Našli smo se ponovo u obruču. U povlačenju prema vinogradima do mene je pao moj drug Mirko Letić iz Radanovca. Priskočim mu i vidim krv iz njega šiklja. Izvučem iz svoje torbice peškir i pritisnem mu na ranu a zatim ga povežem bluzom preko prsiju. Vodnik Jelica mi tada naredi da ga svučem u kanal i ponesem u selo i da ga тамо predam odbornicima da ga negde smeste. Unesem ga u prvu kuću i pogledam niz ulicu — kad ono Nemci i ustaše nadiru već kroz selo. Domaćica, starija ali otresita neka žena, preuze ga brižno u svoje ruke i reče mi da će ona brinuti o njemu a ja da požurim za svojim drugovima. Tako sam i učinio. (Mirko se nešto kasnije vratio u jedinicu zdrav i čitav).

Vraćam se ja nazad, kad Nemci potisnuli moje drugove iz onog kanala dublje prema brdu i vinogradima. Krijući se od neprijateljskih metaka i pogleda potrčim za svojim drugovima. Već sam ih skoro sustigao, kad iz nekog kukuružišta začujem prigušen poziv: — Druže, druže, ranjena sam, pomozi mi!

Krenuo sam oprezno prema mestu odakle sam čuo ženski glas i ubrzano ugledah jednu našu bolničarku sa razmrskanim kolenom. Znao sam samo da smo je zvali Pikavac, a tek posle

rata, kad sam se sa njom sreо, saznao sam da joj je ime Smiljka Nikin, rodom iz Bagljaša kod Zrenjanina. Lice joj je bilo iskrivljeno od bolova. Uspeо sam nekako da je izvučem do neke kolibe i naših drugova. Nisu nam se baš mnogo obrađovali. Jer, u grupi je bilo još nekoliko ranjenika a ustaše i gestapovci samo što nas nisu ponovo nagazili. Među ranjenicima je bio i naš vodič i odbornik iz Bijelog Brda Lazar Miroslavljević. On je predložio da se povučemo još malo dublje i prikrijemo u njegovoј vinogradarskoј kolibi. Tako smo i učinili, jer smo sve bliže čuli ustaške povike, psovke i pucnjavu. Išli su za nama i pretresali vinograde, njive sa neposećenim kukuruznim stabljikama i svaki žbun, po međama i voćnjacima. Povremeno njihovo halaukanje i podvriskivanje dostizalo je kulminaciju. Tada bi se poput čopora podivljalih pasa sakupljali oko nekog našeg zaostalog i prikrivenog ranjenika. Izvlačili bi ga na čistinu i otimali se između sebe ko će u njega prvi sjuriti svoju ko zna koliko puta okrvavljenu ustašku kamu. Raspoređeni oko malih prozora na vinogradarskoј kućici nemoćno smo posmatrali kako se ustaški zlikovci iživljavaju na našim ranjenim drugovima. Bilo nam je jasno kakvu nam sudbinu pripremaju ako i nas pohvataju.

— Ako naidu na nas, borićemo se do poslednjeg metka. Bolje junački poginuti nego ustaška kama. Ovo su podivljale zveri u ljudskom obliku — tiho smo komentarisali između sebe. — Poslednji metak ipak sačuvajte za sebe. Ja ћu sačuvati jednu ručnu bombu za svaki slučaj — govorio je vodnik Jelica...

Nas nekoliko skojevaca i članova Partije skupili smo se oko vodnika i tiho se sašaptavali šta da radimo dalje. Svi smo bili za to da pokušamo probor preko pruge, ali su nam najveći problem bili — teško ranjena Smiljka i mesni odbornik Lazar Miroslavljević. Od čebeta i dve motke pronađene u kolibi improvizovali smo nosila za Smiljku a odbornik Miroslavljević, krupan i jak neki čovek srednjih godina, samo je čvrše stegao svoju lovačku pušku i savlađujući bolove tiho nam je odgovorio:

— Brinite vi, drugovi, svoju brigu i gledajte da se probijete za svojom jedinicom, a ja ћu se sam nekako snaći...

Nemo smo se pogledali i u sebi bili zahvalni ovom hrabrom čoveku što nas je oslobođio još jedne velike brige. Ostala

dvojica naših drugova bili su lakši ranjenici u gornje delove tela, mogli su se i sami kretati i nisu nam bili na velikom teretu... Trebalo je jedino izdržati do pada noći...

Ne znam kako smo uspeli da ostanemo neotkriveni. Pojedina ustaška odeljenja vršljala su oko nas i dolazila sve do blizu kolibe, ali bi onda neočekivano pošla na neku drugu stranu. Čini mi se da su mi to bili najteži i najduži trenuci u mom životu. Jedva smo sačekali veče. U prvi sumrak desetar Niko Stučić, rodom iz Travnika, prijavio se da podje u izviđanje. Pustili smo ga i nismo se pokajali. Ubrzo se vratio i saopštio nam da su se ustaše povukle u selo, gde su nastavili svoja orgijanja nad nedužnim seoskim stanovništvom. Prugu su poseli gestapovci, ali je on obećao da će pokušati neopáženo da nas prebacu preko pruge. Sačekali smo da se još bolje smrači i onda smo krenuli, savijeni u koloni, noseći teško ranjenu Smiljku. U najvećoj tišini išli smo za desetarom Stučićem. Na svaku ispaljenu raketu sa pruge brzo smo se spuštali na zemlju a zatim posle pažljivog osmatranja ponovo nastavljali. Svetleći rafali iz nemačkih mitraljeza ukazivah su nam pravac. Stučić nas je neopaženo provukao kroz onaj isti propust ispod nasipa železničke pruge koji je neprijatelj u toku dana iskoristio da nas iznenadi i udari s boka.

U trenutku kad smo prolazili ispod pruge, Smiljka je tihou jauknula. Trgnuo sam je za ruku i rekao da stisne zubima gornju usnu i izdrži još malo... Sa pruge smo čuli dozivanje nemačkih vojnika. Provukli smo se neopaženo između dva neprijateljska mitraljeska gnezda. To smo zaključili tek kad smo izašli iz obruča po njihovim besomučnim rafalima zbog kojih smo bili prisiljeni da zaležemo na blatnjavu zemlju još nekoliko puta. Našu kolonu smo stigli tek ujutro u zeoseoku Ludvinci. Tu smo predali ranjenu Smiljku slavonskim pozadinskim organima. Videli smo se tek posle četrdeset godina na proslavi naše Brigade...³⁵

³⁵ Svoja sećanja na ovaj događaj Kričković je pod istim naslovom objavio u listu *Večernje novosti* 12. IV 1985, a u nešto dopunjrenom obliku prepričao je i autoru ove knjige. Smiljku Nikin nismo pronašli u spiskovima ranjenih boraca 8. brigade, što govori da su naši gubici bili i nešto veći od onih u zvaničnim dokumentima.

Lazara Miroslavljevića, penzionisanog šumara iz Bijelog Brda, našao sam kod njegove kuće. Skroman i još držeći 75-godišnji starac bio je okružen svojom decom i unucima. Na pitanje »za junačko zdravlje« mahinalno je pošao rukom ka levoj plećki sa rečima: »Sad tek osećam posledice tadašnjeg ranjavanja. Čim se ovako promeni vreme, onda mi rana pro-radi i počne da žiga!...«

— Bili su to zaista teški trenuci. Za nas aktiviste iz sela više nije bilo povratka. Ustaše su i ranije pokušavale da razbiju naš NOP i da nas pohapse. Sada ih pogotovo nismo smeli dočekati kod svojih kuća. Zato sam se i priključio Blagicinoj četi i zajedno sa njom pošao u probaj. Ranjen sam na samoj pruzi. Tu bih možda i ostao da me nisu pokupili borci iz zaštitnice i poneli u vinograde gonjeni i sami u stopu od krvočnih pripadnika tzv. Štirove bojne. Rana me je strahovito bolela, ali još više bolelo me je saznanje da bi zbog mene trebalo da se žrtvuje i pogine još neki naš borac. A bili su svi mлади, ispod 20 godina starosti, hrabri i spremni da se žrtvuju jedan za drugog. Bio sam među njima najstariji, imao sam tada 35 godina, zato su me i poslušali kada sam im predložio da me ostave tu u kolibi, za koju sam rekao da je moja, a bila je mog komšije. Dao sam im samo pušku i desetak metaka, što sam toga jutra pokupio na bojištu a zadržao svoju lovačku dvocevku. Sa njom bih lakše dokrajčio svoj život a i ustaše ne bi mogle tvrditi da su ubile jednog partizana više...

Negde pred zorou, kada se sve utišalo, povratila mi se ne-kako volja za životom. Osetio sam strahovitu žed i bolove. Izbauljao sam iz kolibe i dovukao se nekako do prvih kuća. Moji seljaci su me sakrili i kasnije preneli kod brata Vojina Miletića. On me je tajno prebacio u Sarvaš kod njegovog druga železničara Pavo Repe. Sarvaš je i dalje bio pun ustaša i Nemaca a rana je već počela da se zagaduje. Repa je tada otišao u Osijek i doveo doktoricu Hedwigu Tompaz, koja je bila povezana sa NOP-om. Zahvaljući njenoj intervenciji i dvomesecnoj nezi i lečenju, ostao sam u životu i dočekao oslobođenje kao ratni vojni invalid. Pre 10-tak godina dobio sam i boračku penziju jer sam sa NOP-om saradivao od 1943. godine ...

Sudbina naših ranjenih i zarobljenih drugova

Još potresniju priču ispričala nam je Ruža Dević, 18-godišnja bolničarka iz Subotice. Ne posredno pred proboj, na njenu 1. četu izvršen je žestoki ustaško-nemački napad. U borbi prsa u prsa i uz velike teškoće, uspela je četa da se odvoji od neprijatelja i podje u probaj. Za vreme ove teške i neopisive gužve na bojištu je ostalo 10-tak naših ranjenika koji nisu uspeli da se blagovremeno evakuišu preko pruge. Tako se tu pozadi 1. čete na ivici vinograda, u jednom kanalu, bliže selu nego pruzi, počelo formirati jedno privremeno previjalište gde su 2—3 bolničarke jedva stizale da izvuku i previju ove ranjenike. Među njima se nalazila i Ruža Dević. U međuvremenu neprijatelj je uspeo da potisne 1. četu bliže pruzi, tako da je posle njenog probaja iz obruča ovo privremeno previjalište sa još nekim ranjenicima rasutim po vinogradima iznenada ostalo nezaštićeno i na pravcu nastupanja desnog krila istočne neprijateljske grupacije.

— Poslednji borac koji je doveden na ovo previjalište bio je teško ranjeni Josip Lalija iz Subotice. Doveo ga je Lajčo Sudarević, takode naš Subotičanin. Rekao mi je da se u blizini nalazi još jedan. Pošao je da ga izvuče. Pošto sam previla Laliju, podigla sam se da vidim da li se Lajčo vraća... I, sledila sam se od užasa. Nisam mogla da poverujem svojim očima. Na ivici vinograda, tamo gde su se do maločas nalazili položaji naše čete, ugledala sam ustaški streljački stroj. Pred sobom su terali Lajča i još nekoliko naših ranjenih boraca. Tukli su ih kundacima i bockali svojim kamama. Stajala sam tako kao paralisana dok su oni prikupljali ostale naše ranjenike i pripremali se za krvavi pir klanja. Nekoliko težih ranjenika zaklali su tamо gde su ih i zatekli.

To što sam tada videla i doživela, nemoguće je opisati. Jednoj mojoj drugarici bolničarki odsekli su dojke a drugoj su na čelu izrezali petokraku. Mom Subotičaninu Blašku Milašinu životom su izvadili srce i pred njega bajonetom zaboli ga u zemlju. »Ovako ćemo i sve vas Titove komuniste, da zapamtite Štirovu bojnu! — urlale su ove podivljale zveri.

Ne znam ni sama kako sam ranjena i kako su me u tom svom prvom orgijanju ostavili u životu... Odeća mi je bila iskidana i krvava. Poželela sam tada da se to što pre svrši.

Nisam se više plašila ni krvave ustaške kame, koja mi je više puta sevnula ispred očiju... Sećam se samo kad je naišao neki njihov oficir i naredio da prekinu klanje. Nas 10-tak lakše ranjenih i zarobljenih poterali su kroz selo, na obalu Drave. Prošli smo pored kuće gde su ležali nemački ranjenici. Bili su tu i oni koje smo mi sat-dva ranije izvukli sa bojišta i previli. »Eto kako nam se zahvaljuju za naš humani postupak prema njihovim ranjenicima!« — pomislila sam tada onako iznemogla i izmrcvarena sa osećanjem ponosa što naša vojska nije tako postupala. To sam i rekla nemačkom oficiru koji je došao za nama kraj već iskopane rupe na obali Drave. Ustaše su ga ubedivale da nas treba sve poklati i da ne zaslužujemo ni metak kojim bi nas trebalo poubijati.

Nemački oficir je odobrio da tako postupe samo sa težim ranjenicima a sve lakše ranjenike i zarobljenike da odmah kamionom prebace u Sarvaš radi saslušanja i predaje nemačkoj komandi. Iako nerado, ustaše su tako i postupile i još iste noći prebačeni smo u Sarvaš. Tu su nas smestili u seosku školu i zadržali nekoliko dana. Naoružani domaći Nemci, Folksdjočeri čuvali su stražu i nisu propustili pri tom da nas psuju i šikaniraju. Pozivali su nas na saslušavanja i usput tukli i šamarali. Jedan njihov mladi oficir u crnoj uniformi posebno se u tome isticao. Čim smo došli, on je prišao Lajču Sudareviću i upitao ga na čistom srpskohrvatskom jeziku odakle je.

— Ja sam iz Subotice — odgovorio mu je Lajča.

— A ja iz Sombora! Znači, mi smo komšije! A zašto ti nisi u mađarskoj vojsci!?

— Ne znam, nisu me pozvali — odgovorio je Lajča.

— A partizani su te, znači, pozvali! Pseto jedno partizansko i komunističko. Što lažeš — reče mu ovaj bački »komšija« i otpoče da ga šamara.

Nakon 3—4 dana prebacili su nas u Osijek. Tu su nam priključili i jednu grupu boraca Sedme vojvođanske brigade koji su zarobljeni kod Belišća i Bistrinaca. Sada nas je bilo više od trideset. Tu su ponovo počela saslušavanja i maltretiranja. Tražili su od nas da im kažemo sve o našim jedinicama, gde su raspoređene, čime smo naoružani, koliko ima Rusa u Baranji i tome slično. Nezadovoljni našim odgovorima ponovo su nas tukli i zlostavljali. Meni je rana brzo zarasla pa sam

nastavila da obavljam svoju bolničarsku dužnost — dapravijam i lečim svoje ranjene drugove.

Posle nekoliko dana, sa jednom većom grupom ruskih zarobljenika, crvenoarmijaca prebačeni smo vozom u Zagreb u vojni zarobljenički logor smešten u zagrebačkoj ciglani. Smestili su nas u prazne hale koje su umesto poda imale gvozdene rešetke. Hladnoća je bila nesnosna a hrana slaba, nikakva. Ovde su nastavili sa isledivanjem i pojedinačnim saslušavanjima, bolje reći sa batinanjem i zlostavljanjem. Iz iskustva smo već znali da je najbolje ništa ne govoriti i zato smo čutke podnosili muke i batine. To ih je dovodilo do besa pa su nas tukli do iznemoglosti. Onako unakažene često su nas fotografisali za njihove novine, a mnoge odvodili i na streljanje.

Jednog dana došli su nam sa pitanjem: »Ko hoće da bude prebačen u nemačke zarobljeničke logore, a ko želi može da bude i zamenjen!?« Mnogi su se opredelili za Nemačku, jer su smatrali da je u pitanju provokacija. Nas 20-tak se ipak opredelilo za ovo drugo. Na našu sreću, razmena je ipak bila stvarna. Kamionima su nas prevezli u Topusko i zamenili za nemačke oficire koje je zarobila NOVJ. Našla sam se ubrzo u jednoj krajiškoj diviziji a zatim kao bolničarka prebačena u Petrovu goru u bolnicu Glavnog štaba Hrvatske. Tu sam dobila tifus, a po ozdravljenju vratila se u svoju Osmu vojvođansku brigadu, koja se tada već nalazila u Požarevcu.¹⁶

Prelazak preko komunikacije Đakovo—Osijek i susret sa 12. slavonskom brigadom

Nakon proboga iz orkuženja, bataljon se u tri naporedne marševske kolone uputio preko barovitog terena u pravcu jugoistoka. Veći broj omladinaca i aktivista iz Bijelog Brda koji se priključio bataljonu plašeći se ustaške odmazde, poslužili su kao dobri vodiči u tamnoj i kišovitoj noći koja se brzo spustila i onemogućila neprijatelju da preduzme gonjenje. Provlačeći se između nabujalih i krivudavih rukavaca Nerine i Jazbinovačke bare, gacajući kroz glib i trstiku, čete su južno

" Izjavu prikupio Lojzije Vojnić. Ruža Dević danas živi u Subotici i ratni je vojni invalid.

od Nikšinc bare pristigle zaprežnu kolonu sa ranjenicima, koju je predvodio komesar bataljona Laza Kolarević. Tu su zajedno sačekali izviđačku patrolu koju je obaveštajni oficir bataljona uputio u selo Vera.

Izveštaji vode patrole, sa kojim je došlo i nekoliko aktivista iz ovog partizanskog sela, bili su pozitivni. U ovom i susednom, takođe našem selu Boboti — nije bilo neprijateljske vojske. Međutim, 10-tak kilometara južnije u selima Pačetin, Bršadin, Ostrovo i Nuštar nalazili su se jaki neprijateljski garnizoni koji su ujedno sačinjavali i spoljnu odbranu Vinkovaca. U Nuštaru se nalazio Štab 34. nemačkog armijskog korpusa a do nedavno tu je bila smeštena i Komanda »Jugostoka«. Samo nekoliko kilometara istočno od Bobote, u selu Trpinja bio je smešten nemački koncentracioni logor sa oko 3.000 logoraša. Zahvaćeni panikom i posle našeg iskrcavanja kod Bijelog Brda i za vreme teških dvodnevnih borbi dunavske rečne flotide i Pete vojvođanske brigade kod Vukovara, čuvari ovog logora otpočeli su njegovu evakuaciju, ali su se logoraši razbežali na sve strane a najviše prema susednim selima Boboti i Veri. Zato su predstavnici ilegalnog MNO molili komandanta bataljona da »usput« povede i ove izmučene ljudе i prebaci ih na slobodnu partizansku teritoriju i planine Papuk i Krndija. Opravdano su prepostavljali da će koliko sutra neprijatelj iz Vinkovaca, Vukovara i obližnjih garnizona doći i u njihova sela u poteri za odbeglim logorašima a sada i za našom jedinicom koja se u tom pravcu probila iz Bijelog Brda.

— Šta kažeš, imenjače! .. Ovi drugovi nam predlažu da se probijamo prema Slavoniji?! — upitao me je komandant bataljona Lazar Marković Čada nagnut nad topografskom kartom posle večere u jednoj kući u selu Veri — seća se komesar bataljona Laza Kolarević. — Oni i ne pomišljaju da bismo se mi mogli uputiti na istok ili na jugoistok preko Bosutskih šuma i Sremskog fronta.

— Drugovi iz Pete brigade i Rusi, koji su se probili iz Vukovara i priključili se našoj koloni, pričaju da od našeg i ruskog proboja Sremskog fronta, nema, izgleda, ništa. Nemci su ovde privukli još nekoliko divizija i stalno im pristižu nova pojačanja iz istočne Bosne. To su oni što su se povukli iz Grčke — umešao se u naš razgovor i Nikola Marinković, obaveštajni oficir bataljona. Iz obaveštajnog punkta Osječkog par-

tizanskog odreda, sa kojim sam maločas stupio u vezu ovde u selu, takođe tvrde da je glavna komunikacija Vinkovci—Slavonski Brod čvrsto posednuta kao i sva mesta oko nje i južno prema Bosutskim šumama. U Vinkovcima, Vukovaru i Nuštaru nalaze se i jake oklopne i motomehanizovane snage, a jedinice 6. slavonskog korpusa se nalaze na prilazima Đakova i napadaju na prugu Đakovo—Osijek — zaključio je svoj izveštaj Nikola Marinković, obaveštajni oficir bataljona, koji je očigledno više navijao da se probijamo dalje na zapad prema slobodnoj teritoriji Slavonije.

— Ja se najviše pribojavam prelaska preko glavne železničke pruge Vinkovci—Slavonski Brod a odmah zatim čeka nas i prelazak preko reke Bosut, koja sada mora biti poduboka i razlivena. Mi bismo se možda i probili, ali šta sa ranjenicima i ovim iznemoglim logorašima? — dodao je na kraju svog razmišljanja komesar bataljona.

— Izgleda, po svoj prilici, da ni ovoga puta nemamo drugog izbora. Ovde, svakako, ne možemo ostati i rizikovati novu borbu i novo okruženje. Sa jedne strane, imamo posednute obale Dunava i Drave a sa druge, putna i železnička komunikacija Vinkovci—Osijek, reka Vuka i još nekoliko kanala pride, a teren otkriven i nepovoljan za borbu... Nedostatak municije i ranjenici su nam i dalje glavni problemi... Moramo se još u toku noći prebaciti na neko bezbednije mesto... To je, po meni, ovaj kompleks šuma između Markušice i Koprivne. Do njih se moramo probiti još u toku noći. To je 20-tak kilometara jugozapadno od Vere... Izviđački vod neka krene odmah. Sa njima će poći i jedan vod 1. čete koji će ostavljati svoje patrole u Bobotu i Ludvincima. Kod Velike Mlake, treba obezbediti prelazak preko reke Vuke a severno od železničke stanice Markušica—Antin treba preći prugu Osijek—Vinkovci... Za to će biti odgovoran obaveštajni oficir Marinković. U šumi Sekirna treba odabrati najpogodnije i najbezbednije mesto za logoravanje. Tu ćemo predaniti, izvideti okolinu i sačekati narednu noć... Ti se, Lazo, postaraj za ranjenike i logoraše. Treba što pre mobilisati nova zaprežna kola i sigurne vodiče. Ja ću dotle pripremiti komandire četa. Krećemo odmah posle ponoći. Dotle borci treba da se malo odmore i nahrane...

Tako je ovaj golobradi, 19-godišnji komandant bataljona rezonujući po ratnoj logici, jednostavno i bez mnogo fraziranja, procenio novonastalu situaciju i doneo još jednu ispravnu odluku za sudbinu svoga bataljona. Na tome bi mi mogli pozavideti i mnogo iskusniji ratnici, vojskovode sa visokim vojnim obrazovanjem i generalstabni oficiri.

Stanovnici sela Vere (većinom srpski kolonisti) prihvatili su borce Osme vojvođanske brigade baš kao njihovi susedi iz Bijelog Brda i Bobote. Na svakom koraku borci su dočekivani sa velikom pažnjom i raznim ponudama. Posebno ranjenici. Oko njih su se razletele omladinke i članice AFŽ-a nudeći našim bolničarkama svoju pomoć, devojačku spremu umesto zavoja, rakiju za ispiranje rana, tople napitke i hranu.

Tačno u ponoć u centru sela formirala se kolona. Borci su bili siti i ponovo sposobni za pokret. Ljubazni domaćini napunili su njihove torbice belim hlebom, suvom hranom i pogrede i nekom flašom vina ili rakije. U posebnom pozadinskom ešelonu, na čelu sa komesarom bataljona i dr Glogovčaninom, koji je i sam bio lakše ranjen, u više od 30 zaprežnih kola smešteni su ranjenici, previjeni i dobro utopljeni. U prethodnici se nalazila 3. četa, ojačana protivtenkovskim puškama i sa nekoliko puškomitrailjeza iz 2. čete. Izbacujući bočna osiguranja, sa pozadinskim ešelonom kretala se 2. četa. Zaštitnicu je obrazovao 1. vod 1. čete.

Predvođena sigurnim vodičima, koji su dobro poznавali puteve i mesta za prelazak nabujalih kanala i potočića, kolona se ubrzo našla na cesti Osijek—Vukovar. Izbacivši jake pobočnice u pravcu Trpinje i Pačetina, kolona je bez ometanja prešla ovu prvu prepreku i ušla u selo Bobotu. Probuđeni stanovnici ovog velikog slobodarskog sela radosno su pozdravili mlade Vojvodane nudeći ih raznim ponudama. Ovde se koloni pridružila još jedna poveća grupa robijaša pobeglih iz Trpinje. Raspoređeni su u pozadinski ešelon, sa ranjenicima i bez zadržavanja produžili prema selu Ludvincima. Na tri kilometra jugoistočno od ovog zaseoka, u selu Pačetin, nalazio se jedan bataljon Nemaca. Tamo je upućena 2. četa. Ona je dobila zadatak da blokira selo i obezbedi nesmetan prolazak kolone koja je, sada izdužena nekoliko kilometara, produžila prema Velikoj Mlaki i selu Antin.

»... Vreme je bilo užasno: kiša i blato skoro do kolena a i zima je počela da steže. Nalazimo se otprilike u središtu tri jaka fašistička uporišta — Osijeka, Vinkovaca i Vukovara. Stalno se čuje žestoka topovska vatrica od pravca Vukovara za koji kažu da uskoro treba da padne u naše ruke...

Mi smo, međutim, po odluci Štaba bataljona, krenuli na zapad, ka oslobođenim delovima Slavonije. Čela 4 dana, od 14—18. decembra, bila su ispunjena stalnim pokretima i maršem, i čini mi se da su oni bili naporniji od onih kada smo napuštajući Frušku goru, preko Banovaca i Surduka prešli na oslobođenu teritoriju u Banat. To je i razumljivo, jer su nas pored kiše i blata pratili oštiri noćni i naročito jutarnji mrazevi pa se dešavalo da nam se mokra odeća smrzne na telu za vreme kraćih predaha. Naročito nam je bilo teško dok smo još bili na neprijateljskoj teritoriji, kada smo pokrete vršili isključivo noću, pa se veza često gubila i tada smo znali da stojimo pritajeni i čitave sate dok se ona ponovo ne uspostavi. Tada su nam se noge prosto drvenile od hladnoće...«

Ovo je u svom dnevniku zapisao Dušan Karavidić, obaveštajni oficir 5. bataljona, koji se posle neuspelog pokušaja upada u Osijek, u maloj koloniji Ludvinci sa svojim vodom priključio 1. bataljonu i sa njim prešao ovaj put do Slavonije.³⁷

U Ludvincima bataljonu se priključila i grupa vodnika Blagice Jelice, koja je sve dove nosila na rukama svoju teško ranjenu drugaricu Smiljku Nikin. Tu je uspostavljena veza i sa Šubarom, političkim radnikom sa ovog terena, koji je Štabu bataljona obećao svestranu pomoć oko zbrinjavanja ranjenika i njihovog prebacivanja u sigurne baze i na slobodnu teritoriju.

Kod Velike Mlake kolona je prešla reku Vuku i idući uz njenu obalu do zore izbila na sledeću prepreku — železničku i putnu komunikaciju Vinkovci—Osijek. Pošto je razbila jednu ustašku patrolu, kolona je prešla i ove prepreke i u ranim prepodnevnim časovima dohvatiла se šumskog kompleksa Nikšin lug, Komarnica i Sekirna. Tu su borci najzad dobili toliko željeni i potrebnii odmor i predah. Ranjenici su prvo smešteni o koloniji Banovci, da bi ih još iste noći vojnopolazinski organi

³⁷ *Bilten* 8. vojvodanske brigade, br. 6/1974. g. »Iz dnevnika Dušana Karavidića«, str. 42.

6. korpusa prebacili u sela Koritna i Koprivna, odakle su nekoliko dana kasnije transportovani na Papuk u korpusnu bolnicu 6—2.A. U bataljonu su ostali samo laci ranjenici sposobni za kretanje. Oslobođen brige oko teških ranjenika i glomaznog pozadinskog ešelona, bataljon je sada ponovo stekao svoju manevarsku i taktičku sposobnost za izvršenje novih ratnih zadataka.

U koloniji Banovci posle dobrog ručka i odmora održan je bataljonski zbor na kojem su govorili komandant i komesar bataljona. Pošto su odali priznanje svim borcima na pokazanoj hrabrosti kod Bijelog Brda i neverovatnoj izdržljivosti, disciplini i samopregoru u proteklom napornom maršu, komandant i komesar su upoznali borce sa situacijom u kojoj se nalaze i dugim i napornim putem koji još стоји pred njima. Rečeno im je da se još nalaze na teritoriji koja je pod kontrolom neprijatelja, da se u okolini nalaze jaki neprijateljski garnizoni kao, na primer, Široko Polje, Đakovo, da se pred njima nalazi još nekoliko jačih prepreka — putne i železničke komunikacije: Đakovo—Osijek i Đakovo—Našice, koje treba savladati najverovatnije pod borbom, tražeći od svih boraca da ulože maksimum zalaganja i upornosti kao do sada...

Od pozadinskog radnika Šubare Štab bataljona je saznao da se na istočnim padinama Dilj-gore i Krndije, orijentisane prema Đakovu, komunikaciji Đakovo—Osijek i Slavonski Brod —Vinkovci nalaze brigade 12. slavonske divizije te da postoji mogućnost da se sa njihovim delovima susretu već po prelasku pruge Đakovo—Osijek. »Pre dva dana« — rekao je Šubara — »Dvanesta slavonska proleterska brigada napala je jako nemačko uporište u s. Vrbici, udaljeno svega 10-tak kilometara jugoistočno od ove šume i oslobođila selo. Potpuno su razbili delove jednog nemačkog policijskog bataljona i zaplenili su veliku količinu mina i municije... Neki delovi Dvanaeste brigade još se nalaze oko Vrbice u šumi Zokovica... Osječka brigada je nešto severnije i zajedno sa čehoslovačkom brigadom vrši stalni pritisak na komunikacije Đakovo—Osijek, a sve govori da bi ubrzo mogle napasti na Široko Polje, koje predstavlja jedno od najjačih uporišta na ovoj komunikaciji... Bilo bi poželjno da odmah uputite izviđačke patrole u tim pravcima radi povezivanja sa Štabom Divizije i lakšeg prelaska preko ovih komunikacija...«

Štab bataljona nije, međutim, imao volje da gubi vreme oko prethodnog uspostavljanja veze sa slavonskim jedinicama. Pogotovo ne na ovako ravničastom i komunikativnom terenu, okruženom velikim neprijateljskim garnizonima. Nedostatak" muničije bio je i dalje jedan od glavnih razloga zbog čega se nije smelo rizikovati još jedan veći sukob sa neprijateljem pa i sudbina celog bataljona. Zbog toga je odlučeno da se još iste noći produži marš i nastavi probor ka slobodnoj teritoriji. Taka odluka bila je celishodna i sa stanovišta bezbednosti, jer je postojala realna mogućnost da ih neprijatelj otkrije po travgovima zaprežnih kola i napadne u daleko nepovoljnijim okolnostima, danju i uz pomoć oklopnih jedinica i svoje avijacije.

Osloboden velikog broja težih ranjenika, koji su smeštem u partizanskim bazama u selu Koritna, odmoran i nahranjen, bataljon je po padu noći 13/14. decembra krenuo dalje na zapad. Kanali puni vode i nabujali potočići, pritoke reke Vučke, usporavali su pokret kolone. Morali su se praviti improvizovani mostići od šiblja i snopova kukuruzovine za prelazak konjskih zaprega i boraca.

Na prilazima sela Viškovci, iznenada sa severa, sa pravca Širokog Polja, kroz noć se proložila strahovita streljačka i mitraljeska paljba. Njima se ubrzo priključila sve jača topovska i minobacačka vatra.

Šubarina pretpostavka o skorom napadu slavonskih jedinica na Široko Polje se obistinila. Bila je to nova, izuzetno povoljna okolnost da se lakše savladaju i poslednje komunikacijske prepreke do slobodnih slavonskih planina. Istovremeno, to je značilo da će veliki neprijateljski garnizon iz Đakova sasvim verovatno intervenisati u tom pravcu. Zbog toga je trebalo povećati budnost i pripremiti se za takvu eventualnost. Sa približavanjem Kuglerovoju pustari i železničkoj stаници Kuševac (2 kilometra severno od Đakova) prethodnica u kojoj se nalazila 3. četa utvrdila je da je i na raskrsnici puta Đakovo—Osijek došlo do iznenadnog sukoba. Na putu prema pustari Štrosmajerovac buknuli su neki požari.

— Kasnije smo utvrdili da su to goreli nemački kamioni u kojima su ustaše iz Đakova pošli u pomoć svojim napadnutim susedima u Širokom Polju. Zapalili su ih borci Dvanaeste slavonske proleterske brigade koji su ih sačekali u zasedi

kod Štrosmajerove pustare — priča u svojim sećanjima komandant bataljona Lazar Marković Čada.

U želji da što pre pređemo komunikaciju Đakovo—Osijek na koju smo izbili u ranim jutarnjim časovima i iskoristimo nastalu zabunu kod neprijatelja, naredio sam 1. četi da se izravna sa 3. četom, koja se već nalazila u prethodnici. Razvijene u strelce i na frontu širokom 600 metara, obe čete su u jednom naletu prešle železničku prugu i na putnoj komunikaciji, koja je ovde išla paralelno sa prugom, udarile u leđa iznenadenim ustašama iz Đakova. Razbežali su se na sve strane. Tom prilikom zaplenili smo 2 puškomitrailjeza i 4 minobacača 81 mm. Ne čekajući da se neprijatelj ponovo povrati i organizuje, naredio sam ostalim delovima bataljona da ubrzaju prelazak preko pruge i puta Đakovo—Osijek. Žurili smo da se što pre udaljimo od ovih komunikacija i dohvatimo brdskih terena čija smo uzvišenja ugledali kroz jutarnju izmaglicu. Tek što smo se odvojili od komunikacije i ponovo formirali marševsku kolonu, začuli smo sa čela kolone:

— Ovde Dvanaesta slavonska. Ko ste vi?!

— Ovde Osma vojvođanska! ... I poleteli smo jedni drugima u zagrljaje. Susret sa braćom Slavoncima pretvorio se u pravo veselje. Nisu mogli da se načude odakle smo se mi pojavili i kuda smo se uputili. Jedva sam nekako uspeo da objasnim njihovom komandantu Dušanu Ostojiću i komesaru Jovi Kokotu šta se sa nama dogodilo i kako smo se našli u Slavoniji. Ostavili smo Slavoncima zaplenjene minobacače koji su im dobro došli posle napada na Vrbicu, gde su zaplenili veliku količinu mina baš za ove minobacače. Oni su sa nama za uzvrat podelili svoju hranu i popunili nas sa mauzer municijom, koja nam je bila vanžija od hleba. Sa nekim njihovim delovima uputili smo se zatim prema slobodnoj partizanskoj teritoriji. Slavonici su i dalje ostali na položajima jer je borba za Široko Polje ulazila u svoju završnu i veoma dramatičnu fazu. Jake nemačke snage sa oko 10-tak tenkova, nadirući iz Osijeka, probile su — kako smo kasnije doznali — odbranu čehoslovačke brigade i iznenadile Osiječku brigadu u

Širokom Polju nanevši joj osetne gubitke.⁵⁸ Ova neprijateljska kolona probila se ubrzo do Đakova i pitanje je kako bismo se i mi proveli, onako bez municije i protivtenkovskog naoružanja, da se nismo te noći izvukli sa tog nepovoljnog ravničarskog i komunikativnog terena.

Sutradan u selu Paučju, gde se nalazio Štab 6. slavonskog korpusa, Štab 1. bataljona primljen je od komandanta korpusa Mate Jerkovića. Još sa vrata jedne seoske kuće u kojoj su bili smešteni doviknuo je:

— Jeste li to vi što vas svi traže, od Štaba vaše Brigade pa do Vrhovnog štaba?! Svi su vas već otpisali...

— Da, to smo mi, druže pukovniče! — odgovorio sam, ne bez izvesnog ponosa, komandantu slavonskih jedinica Mati Jerkoviću. O njemu sam od boraca Sedme vojvodanske brigade i njenog komandanta Milana Ješića Ibre slušao sve najlepše. Oni su se takođe, za vreme 7. neprijateljske ofanzive, probili iz Srema do Slavonije i za svoje uspešne borbe u Slavoniji dobili od Mate Jerkovića najviše pohvale i priznanja.

Štab 6. korpusa je odmah radio-depešom izvestio Štab 12. korpusa o pojavi i proboru 1. bataljona u Slavoniji. Štab Korpusa je ovu depešu preneo Štabu 51. divizije i Osme vojvodanske brigade.

— Ništa nas nije tako obradovalo kao ova depeša — govorio je kasnije komandant Osme brigade Milan Korica Kovač. — Bilo je to kao da nam je pao teški teret sa srca i savesti. Jedva smo čekali da ponovo vidimo, naš već skoro otpisani 1. bataljon i njegovog komandanta Lazara Markovića Čadu. Obratnom depešom preko Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine zamolili smo Štab 6. korpusa da omogući bataljonu što lakši i bezbedniji povratak u Baranju...

Taj povratak i put dug oko 400 kilometara bataljon je prešao za samo šest dana. To je u prošeku iznosilo 66 km na dan. Bio je to i svojevrsni, retko zabeležen primer u našem NOR-u. Bio je to novi napor za sve borce 1. bataljona, izvršen po velikoj zimi i lošim putevima, koji je ostao u dubokom

Prema monografiji Zravka Cvjetkovića *Osječka brigada*, Bgd., VIZ, 1981, 142, Osječka brigada je toga dana imala 30 poginulih, 70 ranjenih i oko 80 nestalih boraca u borbama za Široko Polje.

sećanju svih njegovih učesnika. Evo šta je o tome u svom dnevniku zapisao Dušan Karavidić:

»... Prošli smo mnoga mesta, od kojih sam zapamlio samo neka jer nisam imao vremena da redovno vodim dnevnik. To su manja mesta i gradići: Koprivna, Koritna, Semeljci, Viškovci, Šatnica, Đakovački Kućanci, Drenje, Slatina, Pauče, Caglin, Kutjevo, Orahovica... Ovaj dugi put bio je veoma tegoban dok nismo stigli do prvog slobodnog sela Kućanci. Naročito smo imali teškoća pri prelazu železničke pruge Osijek—Vinkovci i Osijek—Dakovo...

Čim smo stupili na slobodnu teritoriju, odahnuli smo. Bilo nam je znatno lakše, jer nismo morali noću da gazimo preko blatnih polja i oranica. Sada smo se kretali danju i po kamenim drumovima. Nije bilo retko da se u ovim za nas ipak nepoznatim krajevima začuje i naša sremska partizanska pesma, iako smo bili strahovito isrepljeni dotadašnjim naporima. Srećom, do Slatine nismo išli celim putem peške, već jednim manjim delom i železnicom, koju su ovdašnji partizani i narodna vlast uveliko koristili. (Od Pauče do Kutjeva 1. bataljon je prešao tzv. Gutmanovom uskotračnom prugom — primedba N. B.). Međutim, najteži deo puta kroz ovu slobodnu teritoriju od Kutjeva do Orahovice, preko Papuka, prešli smo peške. Nikada neću zaboraviti ovaj brdoviti kraj i napore kojiima smo ga morali svaladati onako umorni i iscrpljeni. Serpentinama, kojima drum vijuga, mi smo ovu etapu prešli za pola dana, iako kažu da vazdušne linije nema više od 6 km.

Krajevi kroz koje prolazimo dosta su stradali od fašista. Kao u Sremu, dosta je popaljenih i uništenih sela. Zato i nije čudno što nam se uz hladnoću pridružio i još jedan neprijatelj — glad. Sve što smo jeli ova četiri dana, bilo je komad neslanog hleba dnevno. Uopšte, so je u Slavoniji prava dragocenost...

Naređenje za pokret preko Drave u Mađarsku dobili smo 19. decembra u Podravskoj Slatini. Ukrcale smo se u voz i došli na oko 1 km od reke. Bilo je rano jutro, pravo zimsko, samo što snega još nije bilo. Poskakujemo oko vatrica sa kojih se više dimi nego što gori vlažno granje, čekajući ukrcavanje u čamce. Celo pre podne trajalo je prebacivanje, a onda smo krenuli u južnu Mađarsku, prema Baranji, gde se nalazila naša Brigada.

Ova etapa duga oko 150 km trajala je od 19—22. decembra. Pratila nas je strahovita hladnoća. Iako smo putem uspe-

vali da pribavimo i zaprežna kola, borci su se teško odlučivali da podu u njima i pored velikog umora. Naime, bez dovoljno tople odeće i sa većinom pocepanim cipelama bilo je podnoljivo kretati se nego voziti nepokretan u kolima, uz opasnost da se čovek ukoči od hladnoće. Olakšanja pri pešačenju tražili smo hvatajući se za kola, jer nam je tada uz pomoć zaprege bilo lakše da trčkamo i pokrećemo svoje od zime umorne i izranjavljenoosti obamrle noge. Zabeležio sam i neka mesta kroz koja smo prošli: Šelje, Vajslo, Harkanj, šikloš, Nadjharsanj...

Dvadeset drugog decembra, dan kada smo ponovo se našli u svojoj dragoj Osmoj vojvođanskoj brigadi, verovatno će ostati za mene najradosniji za celo vreme trajanja rata...»"

Tako se završio ovaj prvi prelazak preko Drave i marš 1. bataljona Osme vojvođanske brigade dug više od 400 km i jedinstven po mnogo čemu u istoriji naše narodnooslobodilačke borbe. Zahvaljujući krajnjem fizičkom naprezanju, visokom borbenom moralu i mладалаčkom zanosu celog boračkog i rukovodećeg sastava, »otpisani bataljon« se posle punih 10 dana natčovečanskih napora i žrtava vratio u sastav svoje brigade i nastavio svoj borbeni put sve do konačnog oslobođenja naše zemlje.

Prema prvim, tada još neproverenim obaveštajnim podacima, koji su uneti u Operativni dnevnik Štaba Osme brigade, 1. bataljon je imao 23 poginula borca (od kojih 2 zaklana i 4 utopljena).⁴⁰ Po sećanju komandanta bataljona i njegovom izveštaju koji je podneo Štabu 6. korpusa, a nešto docnije i Štabu Brigade, 1. bataljon je imao 13 poginulih i 27 ranjenih, ne računajući tu i nestale borce, za čiju se sudbinu u to vreme još nije znalo. Po najnovijim istraživanjima 1. bataljon je imao 19 poginulih (u toku borbe), 20 ranjenih i 16 nestalih, ili 54 ukupno izbačenih iz stroja.

Pošto se od nestalih u jedinicu vratilo 7 boraca, to se može smatrati da se broj poginulih i stvarno nestalih popeo na 28 boraca i rukovodilaca. Broj lakše ranjenih i obolelih je takođe nešto veći, jer su se lakši ranjenici odmah posle prebijanja vraćali u svoje jedinice i nastavljali marš do Baranje.

³⁹ *Bilten* 8. vojvođanske brigade, br. 6/74, str. 42—44.
⁴⁰ Arhiv VII, k. 1395, dok. 2/3.

Prema tome, možemo smatrati da je 1. bataljon imao oko 50 boraca izbačenih iz stroja, što je prema njegovom ukupnom brojnom stanju iznosilo 10% ili svaki deseti pripadnik bataljona.⁴¹

Bili su to relativno podnošljivi gubici s obzirom na teške borbe i izuzetno delikatnu situaciju u kojoj se našao jedan naš bataljon. Neprijateljski gubici bili su neuporedivo veći i prema svim proverama i procenama iznosili su oko 300 vojnika izbačenih iz stroja.

⁴¹ Prema sačuvanim spiskovima poginulih, ranjenih i nestalih koji se čuvaju u Arhivu Vojnoistorijskog instituta, zabeležena su sledeća imena boraca 1. bataljona koji se odnose na taj period:
POGINULI: 1) Haćek Sofija, 1926, Orahovica, poginula je 11. XII 1944; 2) Makić J. Blaško, 1929, Subotica, borac, pog. 12. XII 1944; 3) Nadrljanski Todor, 1925, Sanad, N. Kneževac, borac, 12. XII 1944; 4) Pušin Milorad, 1918, Subotica, borac, 12. XII 1944; 5) Ružinski Josip, 1926, Subotica, 12. XII 1944; 6) Rajićić Šime, 1921, Subotica, borac, 12. XII 1944; 7) Suković Štipan, 1919, Tavankut, borac, 21. XII 1944; 8) Tomić Dragoljub Mornar, Sremska Rača, Sr. Mitrovica, zamenilc komesara bataljona, 12. XII 1944; 9) Tumbaš Alojzija, 1926, Subotica, borac, decembar 1944; 10) Tumbaš Andrija, 1924, Subotica, borac, 13. XII 1944; 11) Vrsljakov Branko, 1922, Titel, desetar, 12. XII 1944; 12) Vuković Štipan, 1919, Tavankut, borac, 12. XII 1944; 13) Zadrovac Ivan, 1926, Lipovljani, Novska, 12. XII 1944; 14) Benčin J. Geza 1924, Tavankut, borac, minobacačlja, 12. XII 1944; 15) Beraković Ivan, 1923, Bajmok, 12. XII 1944; 16) Agbaba Milan, 1922. pog. 12. XII (ostao na pruzi); 17) Saladin Tasik, 1926, Prizren, borac, 12. XII 1944; 18) Milašin Blaško iz Subotice; 19) Vuković Blaško, 1927, Subotica.
NESTALI: 1) Tonković Šime; 2) Rajićić Šime (vratio se iz zarobljeništva); 3) Dević Ruža (vratila se iz zarobljeništva); 4) Kolar Branko (vratio se iz zarobljeništva); 5) Letić Mirko; 6) Ivković Joca; 7) Vrriaković Ivan (vratio se iz zarobljeništva); 8) Santovac Slobodan; 9) Gliđ Nandor (vratio se iz zarobljeništva); 10) Labović Mirko; 11) Matković Anton; 12) Šovljanski Pavle; 13) Preradović Slavko; 14) Laiija Josip; 15) Bebanović Ahmed; 16) Sudarević Lajčo.
RAŃJENI: Dragojević Jova, Dundarski Steva, Golomić Mirko, Sudčević Radmila, Bukvić Jova, Damjanović Aca, Neorčić Grgo, Vuletić Kuzman, Žeba Antun, Anušić Ivica, Temunković Mija, Medvedov Nada, Vučetić Kuzman, Jovićić Slavica, Glogovčanin dr Cvetko, Mikić Đorđe, Pušić Nikola, Kolak Mate, Kožar Grgo i Kujundžić Joca.